

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

H. 1182 ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE AMASYA'NIN
İDARİ, SOSYAL, SİYASİ ve İKTİSADİ YAPISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mesut AYDIN

HAZIRLAYAN

Yılmaz KARADENİZ

MALATYA - 1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	VI
KONU VE KAYNAKLAR.....	VIII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	XII

BİRİNCİ BÖLÜM**AMASYA'NIN FİZİKİ YAPISI**

A. AMASYA KALESİ.....	1
B. SARAYLAR.....	4
C. MAHALLELER.....	6
1. Gümüşlüzade Mahallesi.....	8
2. Bayezid Paşa Mahallesi.....	8
3. Devehane Mahallesi.....	9
4. Bozahane Mahallesi.....	9
5. Acem Ali Mahallesi.....	9
6. Çeribaşı Mahallesi.....	10
7. Kamerüddin Mahallesi.....	10
8. Pervanebey Mahallesi.....	11
9. Mehmed Paşa Mahallesi.....	11
10. Şamlılar Mahallesi.....	11
11. Uzun Mustafa Mahallesi.....	12
12. Saray Mahallesi.....	12
13. Fethiye Mahallesi.....	13
14. Darüsselam Mahallesi.....	13
15. Şamice Mahallesi.....	14
16. Üçler Mahallesi.....	14
17. Kocacık Mahallesi.....	14

18. Kurşunlu Mahallesi.....	15
19. Karatay Mahallesi.....	15
20. Eski Kethüda Mahallesi.....	16
21. Kılıçcı Mahallesi.....	16
22. Küpceğiz Mahallesi.....	16
23. Hızır Paşa Mahallesi.....	17
24. el-Hac İlyas Mahallesi.....	17
25. Sabiküddin Mahallesi.....	18
26. Pirinçci Mahallesi.....	18
27. Çırakçı Mahallesi.....	18
28. Dere Mahallesi.....	19
29. Hatuniye Mahallesi.....	19
30. Yakutiye Mahallesi.....	19
31. Cami-i Enderun Mahallesi.....	20
32. Hacı Hamza Mahallesi.....	20
33. Sofu-zade Mahallesi.....	21
34. İslam Mahallesi.....	21
35. Sarachane Mahallesi.....	21
36. Köprübaşı Mahallesi.....	22
37. Gökmedrese Mahallesi.....	22
38. Sofular Mahallesi.....	23
39. Receb Mahallesi.....	23
40. Hoca Süleyman Mahallesi.....	23
41. Helkis Mahallesi.....	24
42. Bağ-ı Helkis Mahallesi.....	24
43. Temenna Mahallesi.....	25
44. Ahi Sadeddin Mahallesi.....	25
45. Şeyh Garik(Kırık) Mahallesi.....	25
46. Gazagancı(Kazancı) Mahallesi.....	26
47. Yukarı Savadiye Mahallesi.....	26
48. Aşağı Savadiye Mahallesi.....	26
49. Şeyh Cui Mahallesi.....	26

50.Çökce Mahallesi.....	26
51.Bazar Süfli Mahallesi.....	26
52.Tavil Mustafa Mahallesi.....	26
Ç.CAMİLER.....	28
D.MEDRESELER.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞI'NIN İDARİ YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ

A.EYALET YÖNETİMİ ve AMASYA SANCAĞI.....	39
B.AMASYA SANCAĞINDAKİ VAKİ MÜLKİ TAKSİMAT.....	42
1.Nahiye-i Ezinepazarı.....	43
2.Nahiye-i Hakala.....	45
3.Nahiye-i Geldiklan.....	47
4.Nahiye-i Akdağ.....	48
C.AMASYA SANCAĞI DAHİLİNDE İDARİ YAPI İÇERİSİNDE YER ALAN VAZİFE SAHİPLERİ.....	49
1.Ehl-İ Örf ve Askeri Mensuplar.....	49
a.Mutasarrıf.....	49
b.Mütesellim.....	52
c.Şehir Kethüdası.....	56
ç.Kethüda Yeri.....	57
d.Yeniçeri Serdarı.....	58
e.Voyvoda.....	60
f.Kale Dizdarı.....	63
g.Çeri Sürücüleri.....	65
2.Ehl-İ Şer ve Ulema.....	65
a.Kadı.....	66
b.Naib.....	73
c.Muhzır.....	77
d.Müftü.....	80

3. Ayan ve Eşraf.....	83
4. Esnaf Teşkilati.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AMASYA SANCAĞINDA İÇTİMAİ YAPI

A. ŞEHİR NÜFUSUNUN TAHLİLİ.....	92
B. SOSYAL TABAKALAŞMA.....	99
C. İÇTİMAİ YAPI İÇERİSİNDE AİLE.....	103
Ç. İÇTİMAİ HAYATI ETKİLEYEN AMASYA ve ÇEVRESİNDEKİ EŞKİYALIK HAREKETLERİ.....	107
D. İÇTİMAİ DAYANIŞMA MÜESSESELERİ OLAN AMASYA VAKIFLARI.....	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AMASYA SANCAĞINDA İKTİSADİ YAPI

A. TOPRAK.....	118
B. GELİRLER.....	127
1. Mukataa Gelirleri.....	131
2. Vergi Gelirleri.....	133
a. Şer'i Vergiler.....	135
1. Cizye.....	136
2. Öşr.....	138
3. Resm-i Ağnam.....	138
b. Örfi Vergileri.....	139
1. Rüşum-u Kışlakiyye.....	140
2. Yave(kaçkun) Resmi.....	140
3. Rüşum-u Adıyye.....	140
c. Tekallif-i Divaniyye (Avarız-ı Divaniyye).....	143
1. Avarız Akçesi.....	145
2. Nüzul Bedeli.....	146

3. İmdad-ı Menzil.....	150
4. İmdad-ı Hazariyye.....	153
5. İmdad-ı Seferiyye.....	154
6. Cebelu Bedelliyesi.....	155
7. Nısf-ı Niyabet(Rüsum-u Yasama).....	161
8. Sürsat Bedeli.....	164
9. İştira Bedeli.....	167
C. VERGİ TAHSİLİNDE YAPILAN SUİSTİMALLER.....	170
D. AMASYA'DA FİYAT HAREKETLERİ.....	173
1. Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları.....	174
2. Ekmek Fiyatları.....	176
3. Et Fiyatları.....	177
4. Kazzazan Fiyatları.....	178
5. Hallacan Fiyatları.....	178
6. Habbazan Fiyatları.....	179
7. Mihciyan Fiyatları.....	180
8. Canlı Hayvan Fiyatları.....	184
9. Kitap Fiyatları.....	190
SONUÇ.....	196
BİBLİYOGRAFYA.....	200
HARİTALAR.....	201
İNDEKS.....	204
EKLER.....	211

ÖNSÖZ

Tarih, E. H. Carr'ın deyimiyle "*mazi ile istikbal arasında bitmeyen bir diyalog*" dur. Bu diyalog, kainat yaratıldığı ve üzerine ilk insan gönderildiğinden beri mevcuttur. İlk beşer ve aynı zamanda ilk peygamber'e daha önce yaptığı muahede hatırlatılmıştır. Yani mazi, geleceğimize istikamet vermek için öğrenilir, ibret alınmaya çalışılır. Bunun böyle olduğunu, bizzat Allahû Tealâ (c.c) Kur'an-ı Kerim'de buyurmaktadır.

Tarih ilminin ilk nüvesini oluşturan ve dünyadaki bütün insanların ders almalarının öğütlendiği kıssalar, basit vakıyalardan ibaret değillerdir. İnsan ile alakalı maddi-manevi bütün unsurları havidir. Kıssaları anlatılan milletlerin, kavimlerin yaşayış tarzları, inanç sistemleri, kültürel değerleri, üretim ve tüketim biçimleri ile bu unsurların kaynağı, gelişimi ve sonuçları safha safha halinde anlatılır. Amaç, insanın ibret alarak, kendisine çeki düzen vermesidir. O halde tarih, ilk insanın faaliyeti ile başlar ve konusu da insandır.

Tarihin konusu zaman içinde insan olması hasebiyle insanın yapmış olduğu bütün faaliyetleri ele alır ve inceler. "*Faydacı*" ve "*ders alınması gereken tarih*" bir bütün olarak telakki edilen tarihtir. Sadece, olayların siyasî yönü araştırılan tarih, bir takım siyasî ve askerî zaferler yekûnu veya sülale tarihi olmaktan öteye gitmez. Bu da tarihin hakiki manası ve mahiyeti ile bağdaşmaz.

Son zamanlarda Türk Tarihi üzerine yapılan tetkiklerde, Türk devletlerinin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve içtimai yapıları üzerinde önemle durulmaktadır. Çünkü devletlerin kuruluş ve inkişafından inhilallerine kadar, iktisadi ve içtimai amiller mühim rol oynar. Osmanlı Devleti'nin fetih hareketlerinde başarılı olmasının arkasında, içteki ma'muriyet ve sağlam bir iktisadî yapının mevcut olduğu bir hâkîkattir.

Osmanlı Devleti'ni uzun bir müddet ayakta tutan amilleri öğrenmek için şehir tarihçiliği de büyük ehemmiyet arz etmektedir. Şehirlerin tarihi süreç içerisindeki fiziki yapıları, demografik durumları, iktisadî ve içtimai vaziyetleri büyük bir gayretle araştırılmaktadır.

Biz de, bu çalışmamızda, Amasya Sancağı'nın XVIII. asrın sonlarındaki fiziki, idarî, iktisadî ve içtimai yapısını aydınlatmaya çalıştık. Şer'iyeye Sicilleri esas alınarak yapılan bu çalışmanın ileride daha geniş bir şekilde çalışma ümidiyle çok kıymetli Türk Tarihi araştırmacılarının çalışmaları yanında çok cüz'î kaldığının idrakindeyiz.

Bu tezin konu tesbitinden hazırlanıp bitimine kadar geçen çalışmalarında bana büyük emeği geçen tez danışmanım muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Mesut AYDIN'a, Yüksek Lisans derslerinde, bilgilerinden faydalandığım çok kıymetli hocam Doç. Dr. Salim CÖHÇE'ye, Ankara'daki çalışmalarında bana yardımcı olan Milli Kütüphane Arşiv Vesikaları ve Mikro Film Bölümü çalışanlarına ve ayrıca tezin yazımında büyük emeği geçen Vedat AKDAĞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yılmaz KARADENİZ

Malatya 1996

KONU ve KAYNAKLAR

Tarihi, sadece siyasi vakı'aların yekûnu olarak görenler, meydana gelen vakı'aların da gerçek sebebini bilmezler. Bilmedikleri içinde, yazdıkları tarihe, sadece askerî zaferleri, sülalelerin geçmesini ve hükümdarların hayatlarını anlatmakla yetinirler. İlk Yunan tarihçilerinin "*Peleponnes savaşlarını*" anlatmaları gibi. Bu hataya düşmelerinin sebebi de, gelecek nesillerinin zaferleriyle gurur duymaları idi. Oysa tarih, gurur duyulacak değil, ibret alınacak ve istikbale istikamet vermek için okunur ve öğrenilir.

Tarihin, sadece siyasi olaylar bütünü olmadığı, insan topluluklarının bütün fonksiyonlarını ihtiva ettiği anlaşılınca, araştırmalar çeşitlenerek yapılmaya başlandı. Tarihe, iktisadî, içtimaî, kültürel amillerin yön verdiği ve siyasî olayların arkasında bu amillerin olduğu, insanları, milletleri harekete geçiren sebepler olduğu büyük bir hızla araştırılmaya çalışıldı. Devletlerin, imparatorlukların bütün yönleriyle tarihleri irdelenmeye başlanarak neden, niçin ve nasıl suallerine cevaplar arandı. Gazneli Mahmud, neden Hindistan'a çok sayıda sefer yaptı, Osmanlı neden Mısır'ı aldı. İngilizler niçin Hindistan'ı Afrika'yı sömürüp hazinelerine taşıdılar, Cortez niçin İnka Medeniyeti'ni yok etti? gibi.

Devletlerin tarihî, bir bütün olarak ele alınıp incelenince, "*Şehir Tarihçiliği*" büyük ehemmiyet arz etti. Şehirlerin tarihleri, jeopolitik konumları, iktisadî imkanları, nüfusları ve kültürel yapıları üzerindeki çalışmalar hızlandı. Çünkü, yerleşme yerleri, insanlık tarihi kadar eskidir ve kültürlerin merkezidir.

Anadolu, üzerinde kurulmuş olan devletleri kültürel ve sosyo-ekonomik yönden çok zengin bir hale getirmiştir. Anadolu şehirlerinin medeniyetlere merkezlik yaptıkları, Hititler'den

Osmanlılara kadar geçen zamanda devamlı imar faaliyetlerine sahne oldukları görülür.¹

Osmanlı şehri, kültür özellikleri kadar, en önemli fiziki şekillerini, kendinden önceki islâm şehirlerinden tevarüs etmiştir. Osmanlı şehri, büyük bir iktisadî ve sosyal birliğin merkezi idi. Şehir, bir bütün olarak toplumla değişirdi. XVII. asırda serbest ve rekabet ekonomisi rejimine doğru gelişmişti.²

Şehir tarihçiliğinin önem arz etmesi sebebiyle biz de, XVIII. asırda (H. 1179-1184) Amasya'nın fiziki, idarî ve sosyo-ekonomik yapısını incelemeye çalışacağız. Amasya'nın "*Şehzade Sancağı*" olması ve jeopolitik konumu önemini arttırmıştır. Amasya'yı incelememizin sebebi sadece bunlardan ibaret değildir. Şehrin bir kültür ve ilim merkezi olması, doğu seferlerinde bir üs olması ve şehzadelerin eğitim yeri olması da başka sebeplerdir.

Çalışmamızın ana kaynağını Şer'iyeye Sicilleri oluşturulmaktadır. 1179-1184 H. senelerini havi siciller incelendikten sonra, eksiklikler diğer kaynaklarla giderilmeye çalışılmıştır.

Kadı tayin edilen bütün kazalarda, devlet ile halk arasında pek çok yetki ve görevle mücehhez olan kadılar tarafından tutulan Şer'iyeye Sicilleri, kadınların görev ve sorumlulukları alanına giren her türlü belge ve bilgiyi ihtiva etmektedir.³ Şehir tarihi araştırmalarında önemleri büyüktür. Şehrin giyecek ve yiyecek fiyatlarını, camilerini, mahallelerini, ilim müesseselerini, gelirlerini,

¹ Anadolu'da kurulmuş olan şehirlerin önemi için bkz. Bahaeddin Ögel: *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988; Füzûzan Kınal: *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1991.

² Cengiz Orhunlu: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım* (Der. Salih Özbaran), İzmir, 1984, s. 2. Ayrıca şehir tarihleri için bkz. İhsan Sezal: *Şehirlerşme*, İstanbul, 1992, Tuncer Baykara: *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985 - Faruk Sümer: *Eski Türkler'de Şehircilik*, İstanbul, 1984.

³ Mustafa Öztürk: "*Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi*", Belleten, C. LV, Nisan 1991, S. 12'den Ayrıbasım, s. 93.

köylerini, vakıflarını, devlet görevlilerini ve nüfusunu bulmak mümkündür.⁴

H. 1178 - 1181 (1764 - 1767) dönemini ihtiva eden (52) Amasya Şer'iyye Sicili, kadı ve katib tarafından kaleme alınmış ve 22 sayfadır. (53) Amasya Şer'iyye Sicili ise 188 sayfadır.

(51) No'lu Şer'iyye Sicili umumiyetle esnaf, yiğitbaşı tayinleri ve fiyatlarla alakalıdır. Verilen narh fiyatlarının listeleri, bu sicilin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.

(52) No'lu Amasya Şer'iyye Sicili ise mutasarrıf ve kadı tayinleri, mütesellim nasbı, askerın sefere katılması fermanları, aile hukuku, mütevellı tayinleri, vergiler, esnaf ve fiyatları ihtiva etmektedir. Tamamına yakın bir kısmı fermanlardan oluşmaktadır. Ordunun iaşesi için yayınlanan mübayaa fermanları, adam öldürme, eşkiyalık olayları, yolsuzluklar da diğer bilgilerdir. Berat ve hüccetler azdır.

⁴ Şer'iyye Sicilleri için bkz. Rifat Özdemir: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara, 1987 - Ahmet Akgündüz: *Şer'iyye Sicilleri*. İstanbul, 1988 - Cahit Baltacı: *"Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi"*. Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu. İstanbul, 1985 - R. Özdemir: *"Şer'iyye Sicillerinin Sosyo-ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi"*. 1. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Sempozyumu Tebliğler. Malatya, 1986.

KISALTMALAR

a.g.e	:Adı geçen eser
a.g.m	:Adı geçen makale
a.g.mad	:Adı geçen madde
a.g.s.	:Adı geçen sözlük
AÜDTCFD.	:Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fak. Dergisi
TDTS	:Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
VD	:Vakıflar Dergisi
OA	:Osmanlı Araştırmaları
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Çev.	:Çeviren
Der.	:Derleyen
Sad.	:Sadeleştiren
Neşr.	:Neşreden
Terc.	:Tercüme
Haz.	:Hazırlayan
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
vd.	:Ve dahi
c.	:Cilt

GİRİŞ

Karadeniz bölgesinin iç kesiminde ve denizden 400 m. yükseklikte bulunan Amasya¹, Yeşilırmak'ın açtığı iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur².

Doğuda Tokat, güneyinde Yozgat, batıda Çorum ve kuzeyde Samsun illeriyle sınırlı olan Amasya'nın dikkati çeken özelliği, şehri baştan başa geçen Yeşilırmak ve kolları boyunca dar boğazlar³ ile ovaların birbirini izlemesidir. Yerleşme daha çok Yeşilırmak'ın az meyilli olan güney kesiminde olmuştur.

Amasya'nın bilinen en eski ismi hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır; Amasya şehrinin "*Amas*" tarafından kurulduğu ve sonradan "*Amis*" ismiyle de anıldığı söylenmektedir⁴. M. Ö. 1. asırda Amasya'da yaşayan Strabon'a göre, Amazonların kraliçesi Amasis, "*Amaseia*" ismini vermiştir. Dağlarından çıkan elmas madenine binaen "*Elmasiye*" isminin zamanla Amasya olduğu da rivayet edilir⁵.

Tarihi kayıtlarda zikredilen, "*Amasaa, Amasis, Amazus, Amizus, Amasa ve Amise*" kelimelerinin sonlarındaki nisbet ekleri kaldırılınca, Amas ve Amis kalır. Böylece Amasya'nın kurucusunun "*Amas*" olduğu görüşü ağır basmaktadır⁶.

Kuruluşu kesin bilinmemekle beraber, M. Ö. 4000 senelerinde hicretten yaklaşık 2400 sene önce bulunduğu rivayet edilir⁷. Önceleri

¹ Grolier Encyclopedia. C. II, İstanbul, 1993, s. 311.

² İlhan Şahin - Feridun Emecen: "*Amasya*" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. III, İstanbul, 1988, s. 1.

³ Grolier Encyclopedia, C. I, s. 312.

⁴ Hüseyin Hüsameddin - Yesar, Amasya Tarihi, (Sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara 1986, C. I, Ankara 1986, s. 11.

⁵ İ. Şahin - F. Emecen, a.g.mad., s. 1.

⁶ Hüseyin Hüsameddin - Yesar, Amasya Tarihi, C. I, s. 12.

⁷ Hüseyin Hüsameddin: a.g.e., s. 12 - Grolier, C. I, s. 311, İ. Şahin - F. Emecen: a.g.mad., s. 1.

Hitit ve daha sonra Asur egemenliğinde kalan Amasya'nın bilinen en eski adı "*Amaseia*"dır.

M. Ö. 63'te Romalıların eline geçen şehir, M. S. III. yüzyılda piskoposluk merkezi haline getirilmiştir⁸. M. S. 355'te Bizanslılar Amasya'ya hakim oldular. Müslüman Araplar 712 tarihinde şehre hakim olmuşlarsa da bu hakimiyet uzun sürmemiş ve Bizans İmparatoru III. Leo tekrar şehri zapt etmiştir⁹. Amasya, 798'e kadar Araplarla Bizanslıların çekişmelerine sahne olmuştur¹⁰.

XI. asırda Danişmendoğullarının idaresi altında olduğu bilinen Amasya'nın, hangi tarihte Türkler tarafından feth edildiğine dair kesin bir bilgi şu anda mevcut değildir¹¹. Danişmendoğulları hakimiyeti, XII. asırda Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın Amasya'yı fethine kadar devam etti¹².

Amasya; Medinetü'l-Hükema Bağdadü'r-Rum Rûmiyye-i Suğra, Ermeniyye-i Kübrâ, Hısnü'l-Mir'at, Kubbetü'l-Ulemâ, Türbetü'l-Evliyâ, Darü'n-Nasr, Darü'l-izz ve Kasrû's-Selatin gibi mümtaz vasıflarla tavsif edilmiştir¹³.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde "*Darü'l-izz*" ünvanı ile anılan şehir II. Kılıçarslan saltanatının sonlarında oğullar arasındaki taksimatta Nizameddin Argunşah'a düşmüşse de kardeşi Rükneddin Süleyman burayı ele geçirmiştir.

Amasya, Baba İshak liderliğindeki Babai isyanlarında mühim bir yere sahiptir. Zira Baba İshak, burada yakalanarak kale burçlarında

⁸ İ. Şahin - F. Emecen, a.g.mad., s. 1. Daha geniş bilgi için bkz. Ekrem Memiş; Eski Çağ Türkiye Tarihi, Konya, 1989 - Bilge Umar; Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I, İzmir, 1982 - Füzûzan Kına; Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1988.

⁹ Grolier, s. 311. Ayrıca bkz. Oktay Akşit; Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul, 1985.

¹⁰ H. Hüsamemeddin; Amasya Tarihi, C. II, Basılmamış Lisans Tezi, Transkribe Metin, Malatya, 1995, s. 1. Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda; "Emeviler Devri", DGİT, İstanbul, 1989 - H. Dursun Yıldız; İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1976.

¹¹ Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 133.

¹² Osman Turan; a.g.e., s. 205. Ayrıca bkz. O. Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1993 - M. Halil Yınanç; Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, İstanbul, 1944.

¹³ H. Hüsamemeddin; Amasya Tarihi, C. I, s. 17.

idam edildi¹⁴. Moğolların 1243 Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmeleri, Amasya'nın da bir süre Moğol hakimiyetinde kalmasını beraberinde getirdi¹⁵. Şehir Moğol valileri tarafından idare edilmeye başladı. II. Gıyaseddin Mesud'un oğlu Taceddin Altınbaş'ın hakimiyetine girmişse de¹⁶, Sivas'ta hüküm süren Eretnaogluları bu hakimiyete son vermişlerdir. Eretnaoglu Ali Bey'i yenen Emir Hacı Şadgeldi tarafından ele geçirilen şehir akabinde Hacı Şadgeldi ve onun müttefiki olan Melik Ahmed ile Kadı Burhaneddin arasındaki siyasi çekişmelere sahne oldu¹⁷. Hacı Şadgeldi oğlu Ahmed, Yıldırım Bayezid'in de desteğini alarak şehri Kadı Burhaneddin'den almak istemiş ise de muvaffak olamamış, ancak 1398'te Yıldırım Bayezid burayı feth etmiştir. Çelebi Mehmed ise şehrin idaresi ile vazifelendirildi¹⁸.

Yıldırım Bayezid'in 1402 tarihinde vuku bulan Ankara Meydan Muharebesinde Timur'a mağlup olması üzerine oğlu Çelebi Mehmed mahiyetindeki kuvvetlerle Amasya'ya çekilmiştir¹⁹. Bundan sonra Amasya, Çelebi Mehmed'in saltanat mücadelesinde hareket üssü olacaktır. Bir hareket üssü, pay-ı taht merkezi hüviyetini kazanmakla da kalmayıp artık XVI. asır sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin doğudaki stratejik merkezi olarak değer kazanmıştır²⁰.

XV. ve XVI. asırlarda şehzade sancağı hüviyetini kazanan²¹ Amasya, Yavuz Sultan Selim'in 1514 tarihinde kazandığı Çaldıran zaferini müteakip dinlendiği mekan olmuştur²². Kanun Sultan

¹⁴ Osman Turan; a.g.e., s. 423.

¹⁵ Grolier, C. I, s. 311.

¹⁶ İ. Şahin - F. Emecen; a.g.mad, s. 1.

¹⁷ Yaşar Yücel; Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398), Ankara, 1970.

¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara, 1988, s. 277.

¹⁹ İslâm Ansiklopedisi, C. III, s. 1.

²⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara, 1988, s. 270.

²¹ Grolier; C. I, s. 311.

²² İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C. II, s. 270. Daha geniş bilgi için bkz. Yaşar Yücel; Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları, Ankara, 1989 - Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-Tevarih I-II (Neşr: İ. Parmaksızoğlu), Ankara, 1979.

Süleyman da Nahçıvan seferi dönüşünde burada dinlenmiştir. Osmanlı-İran savaşlarına son veren 29 Mayıs 1555 Amasya Antlaşmasına'da ev sahipliği yapmıştır²³. Kanuni Amasya'da bulunduğu sırada kendisine gelen Avusturya elçilik heyetini ve bu heyette bulunan Busbecg'i burada kabul etmiştir. Busbecg, Osmanlılar hakkında bildiklerini "*Türk Mektupları*" ismiyle neşretmiştir²⁴.

XV. asır sonları ve XVI. asır başlarında Safevi devletinin tahrikleriyle doğuda başlayan isyanlardan Amasya'da etkilenmiştir. II. Bayezid'in idari tecrübesini arttırdığı şehir, oğulları arasındaki taht kavgalarında mühim rol oynamıştır²⁵. Kanuni'nin oğulları II. Selim ve Bayezid'in taht mücadelelerinde de Amasya'nın adı sık sık geçmiş, şehir XVI. asır ortalarından itibaren taht varislerinin bulunduğu mekan olma özelliğini kaybetmesi hasebiyle şehzade Bayezid Kütahya'dan Amasya'ya naklini kendisinin yerine şehzade Selim'in taht varisi olarak seçildiği şeklinde yorumlayarak isyan etmiştir²⁶. Mücadele de yenilen Bayezid, İran'a kaçmak zorunda kalmış ise de şehirdeki karışıklıklar XVI. asır sonlarında had safhaya ulaşmıştır. Celali isyanlarında şehir, zaman zaman bu eşkiyanın eline geçmiş ve halk zulme uğramıştır²⁷.

Amasya zaman zaman meydana gelen doğal afetlerden de nasibini almıştır. 1555'teki büyük yangından sonra zelzele ve sel felaketlerine de maruz kalmıştır²⁸.

Ortaçağın büyük ve mamur şehirlerinden biri olan Amasya, XV. asrın başlarında 55 mahalleye sahipti. Nüfusu yaklaşık 8000

²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s. 361.

²⁴ O. C. Busbecg; *Türk Mektupları* (Terc. Hüseyin Cahit Yalçın). İstanbul, 1939. s. 78-80.

²⁵ İslâm Ansiklopedisi, C. III, s. 1.

²⁶ Şerafettin Turan; *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*. Ankara, 1961, s. 53-105.

²⁷ İslâm Ansiklopedisi, C. III, s. 1. Ayrıca bkz. Mustafa Akdağ; *Celali İsyanları, 1589-1603*. Ankara, 1977.

²⁸ Grolhier, C. I, s. 311.

civarında idi. 1525'deki 55 mahalleden 5'i gayri müslim mahallesi idi²⁹. Nüfusun 2000 kadarı da yine gayri müslim insanlar oluşturuyordu. XVI. asrın sonlarında mahalle sayısı aynı kalmakla beraber, gayri müslim mahallesi 6'ya çıkmıştır³⁰. XVII. asrın Amasya'sında Evliya Çelebi'ye göre, mahalle sayısı 53'tür. Bunlardan 48'i müslim ve 5'i gayri müslimdir. Nüfusu da 5000 haneden yaklaşık 20.000'dir³¹. Mahalle sayısı XVIII. asırda 36'ya düşmüştür³².

Osmanlı Devleti zamanında Amasya, iktisadi ve ticari bir merkez olarak dikkati çekmektedir. Tarsus-Kayseri-Zile-Samsun ticaret yolu üzerinde bulunması ticari önemini daha da arttırmaktaydı. Azerbaycan-Bursa üzerinden gelen İran ipeklileri, Amasya'da ipek dokumacılığı ve ticaretinin yayılmasını sağlıyordu. XVI. asırda şehirde bir boyahane, şemhane ve darbhane mevcuttu³³. Evliya Çelebi, XVII. asırda Amasya'da 1060 dükkan ve işlek çarşılarının bulunduğunu belirtmektedir³⁴.

Şehzade sancağı olmanın getirdiği imkanlarla Amasya, aynı zamanda bir kültür merkezi idi. İlk çağlarda Strabon gibi bir coğrafya alimi de buradan yetişmiştir. Selçuklular zamanında da ilim ve kültür merkezi olma vasfını taşımıştır. Şehzadeler alim, sanatkâr ve şairleri koruyarak ve yardım ederek şehrin manevi korucuları ve temel direkleri sayılmışlardır. 1861'de kenti ziyaret eden Fransız seyyah George Perrot, çok sayıda medrese bulunduğunu ve bu medreselerde 2000 kadar öğrencinin okuduğunu belirtiyor³⁵. Amasya yetiştirdiği alimlerle de ün kazanmıştır. Tarihçi Şükrüllah, hattat

²⁹ Grolier, C. I, s. 311.

³⁰ İslâm Ansiklopedisi, C. III, s. 2.

³¹ Evliya Çelebi Seyâhâtnamesi, C. I-II, İstanbul, 1991, s. 528.

³² Grolier, C. III, s. 2.

³³ İslâm Ansiklopedisi, C. III, s. 2.

³⁴ Evliya Çelebi Seyâhâtnamesi, C. I-II, İstanbul, 1986, s. 531.

³⁵ Grolier, C. I, s. 311.

Şeyh Hamdullah, Tacî Bey, Cafer ve Sadi Çelebi, Zenbilli Ali Efendi, Tabib Sabuncuoğlu Şerafeddin gibi şahsiyetler Amasya'da yetişmiştir. Şehzadelerin sancağa çıkma geleneğinin ilga edilmesi ile birlikte Amasya kültür merkezi olma özelliğini XVI. asrın ortalarından itibaren kaybetmeye başlamıştır³⁶.

Osmanlılar Amasya'yı feth ettikleri zaman sancak haline getirerek Rum eyaletine bağlamışlardır³⁷. Eyalet-i Rum tabiri, XIV. asır sonlarından itibaren Sivas, Tokat ve Amasya için kullanılmıştır. Aşık paşazâde, Kara Yölüg'ün oğlunun Rum'a gelib Elvan Çelebi tekkesine konduğunu bildirmekle Amasya'yı, bu tekkenin bulunduğu Mecitözü'yü Vilayet-i Rum olarak anlatmak istemiştir³⁸.

Tahrir defterlerinde Rum eyaletinden bahsedilmekte ve 1455 ile 1554'te tahrir tabi tutulduğu belirtilmektedir. Yöreyi fetheden Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hızır Paşa eyaleti Rum'da tahrir yapmış ve ondan sonra Umur Bey adlı bir tahrir emini de aynı vazifeyi yapmıştır³⁹.

Amasya sancağı XVI. asır başlarında Ladik ve Merzifon olmak üzere üç kazadan oluşuyordu. 1576'da Gümüş, Kedağra, Zeytun ve Ladik de katılarak sayı 7'ye ulaşmıştır. İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde 1182 hicri yılında kaza sayısı 11'dir.

Buraya kadar şehrin coğrafi ve tarihi gelişimini vermeye çalıştık. Bundan sonraki safhada, Şer'iyeye sicillerine göre Amasya'nın H. 1179 - H. 1184 seneleri arasındaki idarî, içtimaî ve iktisadî yapısını incelemeye çalışacağız. XVIII. asırda görülen

³⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar; Amasya Tarihi (Sad. A. Yılmaz - M. Ali Akkuş), C. I. Ankara. 1987. s. 247.

³⁷ Tuncer Baykara; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I : Anadolu'nun İdari Taksimatı. Ankara, 1988. s. 192.

³⁸ Tayyib Gökbilgin; 15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum, Vakıflar Dergisi, S. VI. İstanbul, 1967. s. 51.

³⁹ Mehmet Öz; Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskan ve Nüfus. Belleten, C. LVII, S. 219, s. 419-510.

umumi durumun küçük bir nüvesini teşkil bu çalışmamız, devletin gidişatı hakkında bir fikir verecektir.

Birinci bölümde Amasya'nın fizikî yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Sicillerimizde geçen bilgiler esas alınarak hazırlanan bu bölümde, eksiklikler başka kaynaklarla giderilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde Amasya'nın H. 1179 - 1184 senelerindeki siyasi - idarî yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Amasya Sancağı'nın XVIII. asırda görev yapan idarecileri ehl-i örf ve ehl-i şer' olarak tasnife tabi tutularak hazırlamaya gayret edilmiştir.

Üçüncü bölümde, Osmanlı içtimaî yapısı içerisinde Amasya'nın durumu sicillere göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sicillerimizdeki bilgiler, diğer kaynaklarla desteklenmeye gayret gösterildiyse de bu bölüm diğerlerine nazaran daha dar kapsamlıdır.

Dördüncü bölümde ise, Amasya'nın iktisadî yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm ile alakalı, sicillerimizde zengin malzeme çıkması hasebiyle en geniş kapsamlı bölümdür. Çalışma, iktisat tarihine göre yapılarak vergiler, fiyatlar hakkında sicillerdeki mevcut bilgiler diğer kaynaklarla desteklenmeye azamî gayret gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMASYA ŞEHİRİNİN FİZİKİ YAPISI

A- AMASYA KALESİ

Amasya şehrinin kuruluş hakkında bilgiler sarih olmamakla beraber, ilk çağların 1. yarısından itibaren mevcut olduğu bilinir.¹ Kuruluşu kale-şehir olarak gelişen Amasya², Selçuklu ve Osmanlı şehir anlayışının getirdiği kurumları da içine alarak zenginleşmiştir.

Osmanlılarda şehir, "*Cum'a kılınır ve bazarı durur*" yer olarak telakki edilmiştir. Osmanlı Kanununa göre; han, hamam, bedesten, kervansaray bina edilmişse o yer kasabadır. Şehrin fiziki öğeleri; sur, pazar yeri ve yönetim kurumlarıdır.³ Osmanlı-Türk şehirlerinde kale, sur ve şehre giriş ve çıkışın yapıldığı kapılar dikkati çeken unsurlardır. Şehrin kuruluşu esnasında inşa edilen ve Osmanlı dönemine kadar gelen kaleler, Osmanlılar döneminde mevcut statülerini korumakla kalmamış, XVII. asırda baş merkezi vazifesini ifa etmişlerdir.

Kale, gördüğü vazifeye göre ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, içinde ekale erleri, silah, cephaneye, mühimmat, zindan, barut ve tahıl malzemeleri ile hazine, resmi evrakın bulunduğu iç kaledir. İkincisi ise şehri çepe çevre saran dış kaledir.⁴ Şehre giriş ve çıkışlar buradan yapılır.

Amasya kalesinin şehrin kuzeyindeki Harşene Dağı üzerinde Pontos kralı Mitradeteç tarafından yaptırıldığı rivayet olunur. Eski dönemlerden itibaren üzerinde bulunduğu dağın ismine binaen "*Harşene Kalesi*" olarak bilinir. Evliya Çelebi, kaleyi şöyle tarif eder anlatır : "*Beş köşeli olup, surlar üzerinde 41 tane kule vardır. Ayrıca içerisinde saray,*

¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; Amasya Tarihi, C. I., s. 14

² İ. Şahin- F.Emecen; "Amasya", T.D.V. c.III, s. 2

³ Özer, Ergenç; "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. II. Ankara 1981. s. 1263

⁴ Yusuf Oğuzoğlu; "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler". Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Ankara 1988. s. 2

cephanelik, su sarnıcı, ırmağa inen gizli yollar mevcuttur."⁵ Evliya Çelebi devamla, Celali eşkiyasının saldırısına karşı şehir zenginlerinin kıymetli eşyalarını burada sakladıklarını belirtir.⁶

XVI. asrın başlarında kalede, bir dizdar, bir kethüda ve 57 nefer muhafız bulunuyordu. Osmanlılar döneminde işlevini devam ettiren Amasya kalesi "*Kale-i Bâlâ*" veya "*Yukarı Kale*" isimleriyle de anılır⁷. Bizans, Selçuklu ve Osmanlılar zamanında tadil olunmuştur. Osmanlılar döneminde Amasya kalesi, iki mahalle genişliğinde olup, kalenin iki burcu, iki kapısı, sarayı, camiî, medresesi, zaviyesi, imarethanesi ve iki hamamı vardı. Medrese Kara Ahmed Ağa tarafından 1485 tarihinde inşa edilmiştir⁸. Kalenin Helkıs, Saray, Madenüs ve Meydan kapılarının olduğu çeşitli kaynaklarda zikredilir.

Hüseyin Hüsameddin Yesar, Amasya'nın değişik taraflarında, isimleri kayıtlı veya eski kalıntıları bilinen yedi kalenin olduğunu söylemektedir. Bunlar, Arguma, Enderun, Bâlus, Harşene, Zemendu, Fon ve Helkis kaleleridir. Demek ki bunlardan sadece Harşeme kalesi ayakta kalabilmiştir.⁹

Harşeme Kalesi'nin iki kapısından biri Şamlılar mahallesine yani kuzey doğuya diğeri de Hızırpaşa mahallesine yani batıya açılmakta idi. Harşene dağı üzerinde bulunan Amasya kalesi şehre hakim yüksek bir mevkiye sahiptir. Amasya tarihini yazan Hüseyin Hüsameddin Efendi, "*Acaibü'l-makdûr fi Nevaib-i Timur*"dan tevatürle şunu nakleder: "*Sultan I. Bayezid'in Şehzadelerinden Sultan Mehmed ve Sultan Musa Çelebi Harşene namıyla anılan Amasya Kalesinde idiler ki bu kale gayet yüksek ve tehlikeli olmasıyla da meşhurdur.*"¹⁰.

Amasya kalesi içinde bir saray, bir cephaneye ile erzak anbarları, sarnıçlar bulunduğunu Evliya Çelebi söylemektedir. Ayrıca, "*Agrabü'l-*

⁵ İ. Şahin-F. Emecan; "*Amasya*", İslâm Ansiklopedisi, T.D.V. c.III. s. 2

⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.I-II, s. 527 - İ. Şahin - F. Emecan; a. g. mad. s. 3.

⁷ Strabon; *Coğrafya (Geographika)*, (Terc: A.Pekman), Kitap XII, Bölüm 1-3, İstanbul 1969, s. 58-60

⁸ Hüseyin Hüsameddin Yesar; *Amasya Tarihli*, C. I. s. 55

⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., s. 43

¹⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., s. 49

garaib” yani cehennem kuyusuna benzeyen bir zindanın mevcut olduğunu da bildirmektedir. Kalenin işlevine uygun olarak büyük küçük yetmiş kadar top bulunduğu ve Celalilerin kaleye sığınmasını önleyecek kale dizdarı ve neferlerinin kapılarda nöbet beklediği de anlatılmaktadır.¹¹

Kalenin doğusunda, kapı yanında cami-i şerif yıkıntısı, batısında bir saray ve kuzeyinde Kırklar dağının bulunduğu H. Hüsameddin Efendi zikretmektedir.¹²

Amasya'nın diğer bir kalesi de Enderûn Kalesi'dir. *“Batın Amasya”* namıyla da geçer. Kale, Amasya'nın içinde olup, doğudan, Helkis mahallesi; batıdan, Sabıküddin mahallesi; güneyden, Yeşilirmak ve kuzeyden Harşene kalesi ile sınırlıdır. Dört kapısı ve iki burcu mevcuttur. Uzunluğu 1200 metre olduğu bilinmektedir.¹³

Enderun kalesi hududları içerisinde kalan yerleşim birimlerinin hepsine birden *“içeri şehir”* ismi verilmiştir. Seyyah Evliya Çelebi, Enderûn kalesi ile alakalı notlarında; *“..... aşağı kalesi şehrin ta ortasından akan Tozanlı nehrinin kıyısında tek kat duvarlı, alçak taştan yapılmış bir kaledir. Büyüklüğünü bilmiyorum... Bu kalenin çevresi bakımlıdır. Sarayları ve altı yüz evi vardır. Çarşısı küçüktür. Camii de vardır”* şeklinde bahsetmektedir.¹⁴

Kalenin kapılarından biri, Helkis tarafında, diğeri ise *“Alçak Köprü”* önünde olup, ikisi de sonradan yıkılmıştır. İkinci kapı Madenüs Kapısı'dır. Küçük olan bu kapı, Sultan Bayezid camiî önündedir. Meydan Kapısı, kalenin batı tarafından meydana doğru giden yol üzerinde ve Sabıküddin mahallesi önünde bulunmaktadır. Kalenin güney tarafındaki kapısı büyük olup, batıya bakar ve önü bayırdır.¹⁵

Üzerinde çalıştığımız 1182-1183 tarihli ve 53 no'lu Amasya Şer'iyye sicillerinde Amasya kalesi ile ilgili malumat fazla değildir. Genellikle

¹¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C. I-II. s. 527

¹² Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 54-55

¹³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. s. 44

¹⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C.I-II. s. 528

¹⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 44-45

iktisadi, idarî, sosyal muhteviyatı havidir. Ancak, sicilimizde Amasya kal'asına Hacı Ömer oğlu Mehmed'in kale topçuluğuna 1900 akçe "gedik tımarı" ile atandığına 19 Cemaziye'l-evvel 1182 tarihli kayıt vardır. Belgede; *"Kıdvetü's-sekat ve'l-müstahfizîn Amasya'nın kal'a dizdarı Mustafa zide hıfzıhu südde-i saadetime mektub gönderub Amasya sancağında Argun nahiyesinde Kara Bekir nam karye ve gayriden bin dokuz yüz akçe gedik tımarı ile Amasya kal'ası topçuluğuna mutasarrıf Ömer fevt olub gedik tımarı ile kal'a-i mezbure topçuluğu mahlul oldukda sulbi kebir oğlu tevki-i ref'-i humayun Mehmed hıdmetin uhdesinden gelmeğe kadir olmağla kal'a-i bâlâ dizdarı Ahmed'den arzına taleb oldukda dizdar-ı merkûm ziyade arz akçesi mutalebesinden olub mezbur Mehmed dahi fakirü'l-hal ve arz akçesi tedarikine adim-i iktidarından naşi dizdar-ı mezkûr gedik tımar mezbur kendi karındaşı Receb Veled-i Hasan'a arz ve tevcih ve berat idüb gadr ve merkûm Mehmed emekdar ve medar-ı ma'aşı ancak babası nan paresi olan gedik tımarı mezbûre mehassiredir deyu merhameten gedik tımarı ile kal'a-i mezbûre topçuluğu mezbûr Receb Veled-i Hasan'ın ref'inden mütevefay-ı merkûm Ömer'in oğlu mezbûr Mehmed'e virilmek babında"* şeklinde geçmektedir. Belgede, verilen berat hilafına hareket edilmemesi, Amasya mutasarrıfı ve kadısından istenmektedir¹⁶.

B- SARAYLAR

Amasya, şahzade sancağı olması hasebiyle şehzadelerin sancak işlerini gördükleri ve ikamet ettikleri bir sarayın olması tabiidir. Merkezden atanan sancak beylerinin, idare ve ev halkı için buraları mekan tuttukları görülür. Çünkü Osmanlı şehir yöneticilerinden beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı, devlet görevini aynı zamanda ikamet

¹⁶ 53 No'lu Şer'iyye Sicili. Belge No :51

ettiği yerde yerine getiriyordu. Osmanlı'da anıtsal yönetim yapılarına rastlamak mümkün değildir.¹⁷

Osmanlı yönetim kurumları re'aya'nın iradesini yansıtmak için değil, merkezi otoritenin egemen olmasını sağlamak için geliştirildiği izlenimi edinilebilir. Ancak, dönemin teknolojik düzeyi, tarımsal ekonominin zorlaması ve coğrafi mekan öyle bir uygulama gerektirmiştir.

İncelediğimiz 1182 Amasya Şer'iyye sicilinde sarayla ilgili teferruatlı bir bilgiye rastlamadık. Ancak bir belgede “ ... *virilecek elli kile şa'ir baha yetmiş beş guruş saray tamiri olunmazsa fima ba'd mütesellim Amasya'ya konağı kirasına üç yüz guruş hasır ve bardak baha ber-vech-i tahmin elli guruş harc-ı defter ...*” şeklinde geçmektedir.¹⁸ Belgede, sarayın ismi hakkında bilgi yoktur. Ek bir çalışma olarak aldığımız 50 no'lu şer'iyye sicilinde ise “ *Amasya derûnunda sancak mutasarrıflarının ikamet edecekleri sarayda öteden berû ta'mir oluna gelmekle saray-ı mezkurû tamir itdirmenûz*” denilmektedir. Muhtemelen, saray, zelzeleye ma'ruz kalmış ve kullanılması sakıncalı görüldüğü için ta'mir-i istenmektedir. Ta'mir için 75 guruş'luk bir meblağ ayrılmıştır.

Amasya'nın Mehmed Paşa Cami'ine bitişik “*Paşa Sarayı*”ndan bahseden Evliyâ Çelebi, sicilde geçen saraya işaret etmektedir.¹⁹ Hüseyin Hüsameddin Efendi ise bu saraya “*Beyler Sarayı*” demektedir.²⁰

Halk arasında, “*Beyler Sarayı*”, “*Saray Düzü*” ve “*Pir İlyas*” isimleriyle meşhur olan bu sarayda, Anadolu'nun fethinden önce kimlerin oturduğu bilinmemektedir. Ancak Danişmendlilerin Amasya'da hakimiyetinde itibaren devlet idarecilerinin ikamet yeri olduğu muhakkaktır. Selçuklu Sultanı Mesud devrinden itibaren şehzadelerin merkez olarak kullandıkları saray, 350 sene Osmanlı hanedanı ve sancak beyleri için de kullanılmıştır. Gümüslüzâde Bahçesinin doğu tarafında

¹⁷ Özer, Ergenç; “*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*”. VIII. Türk Tarihi Kongresi. C.II. Ankara 1981. s. 1266

¹⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 106

¹⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C.I-II. s. 39-42

²⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e.. s. C.I. s. 39-42

yer alır. Gümürlüzâde Taceddin Mahmud Çelebi, Amasya emiri iken buraya bir köşk ve bahçe yaptırmıştır.

Beyler sarayı, aynı zamanda II. Murad ve Yavuz Sultan Selim'in doğdukları mekandır. Ayrıca, Ankara savaşından sonra Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan mücadele devrinde Çelebi Mehmed, burayı bir üs olarak kullanmıştır. Yıldırım Bayezid Han 26 sene ikamet etmiştir. Yine Sultan Ahmed, Alaeddin, Mustafa ve Bayezid Çelebi burada oturmuşlardır.²¹ 1734 zelzelesine maruz kalan saray, İran harpleri sebebiyle tamir edilememiştir. İran harpleri 1745 tarihine kadar devam ettiğine göre, sicilde geçen ta'mirat, İran harpleri sonrası yapılan tamirattır.

İran seferi dönüşünde Kanunî Sultan Süleyman'ın İran elçilerini kabul ettiği mekanı tasvir eden H. Dernschwam, H. Hüsameddin Efendi'nin Beyler Sarayı ile ilgili verdiği ma'lumatı desteklemektedir.²²

C- MAHALLELER

Mahalle, Osmanlı şehir yapısı içerisinde içtimaî ve fizikî bir birimdir. Bu birimin içerisinde aynı mescidde ibadet eden cemaat ve aileleri bulunur. Şehrin en küçük idari birimidir.

Temel yerleşim birimi, bir dini yapı veya pazarın etrafında gelişmiş olan mahalledir. Her mahallede yaşayan insanların aynı yaşama tarzına ve kültüre sahip olduklarını görüyoruz. Zımmi ve müslümanların ayrı mahallelerde yaşadıkları bir gerçektir.²³ Sicilimizdeki bilgilerden, zımmilerin yaşadıkları mahallelere kendilerine has isimler verildiğine pek rastlamadık. Zımmi ismi ile anılan mahalleler de sadece zımmiler yaşamıyordu. Helkis mahallesinde olduğu gibi.²⁴ Ancak, her ne kadar ayrı

²¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 40-41

²² Hans Dernschwam: *İstanbul ve Anadolu'ya Sevalat Günlüğü* (Çev: Yaşar Önen). Ankara, 1992, s. 284

²³ Özer, Ergenç: "*Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*". Bildiriler, İstanbul, 1986, s. 104 - Daha geniş bilgi için bkz. Nejat Göyünç: "*XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*". Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. VII.

²⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge 37

mahallelerde yaşanılmışsa da şehir içinde, müslümanlarla her türlü organik ve sosyal bağlantıyı kestikleri söylenemez.²⁵ Yine incelediğimiz sicillerde geçen Tereke listelerinde, vefat eden bir müslümanın bir gayri müslimden alacağı olduğunu yani sağ iken ona borç verdiğini görüyoruz.²⁶

Osmanlı şehrinin mahallesi bir savunma unsuru olarak da görülmemelidir. Çünkü, şehir nüfusunda Türk-Müslüman unsuru büyük çoğunlukta idi. Aynı din ve mezhepte olanların yaşadıkları şehirde bir arada ikamet etmeleri, daha çok kendi dinlerinin icabı ve kendi arzularının neticesidir. Eğer Osmanlı şehirlerinde farklı inançlara sahip insanlar birbirilerini düşman telakki etselerdi, bu kadar uzun bir zamanda huzur içinde yaşamaları mümkün olmazdı. Mahkemelerde şahitlik yapanların yani Suhudü'l-hal'in arasında zımmî isimleri sık sık geçmektedir.

Osmanlı şehirlerindeki mahallelerin özelliklerini Amasya mahallelerinde de görmek mümkündür. Amasya'da gayr-ı müslimlerin oturduğu ve kendilerine özgü isimleri olan mahalleler yoktur. Bir mahallede oturup vefat edenlerin tereke listelerinde zımmilere borç para verildiğini, birbirlerinin dükkanlarını kiraladıklarını daha sonra gelecek bölümlerde göreceğiz.

1182 tarihli Amasya Şer'iyye sicillerinde Amasya kazasındaki mahalle sayısı 52'dir²⁷. Ordu'ya iâşe, Avarız, Menzil, İmdad-ı Hazeriye ve Seferiye, Mübaya'a ve Salyane ile ilgili belgelerde bu sayıyı görüyoruz. 49 No'lu Şer'iyye sicilinde ayrı sayı olmakla beraber, bizim incelediğimiz dönemdeki mahalle isimlerinden 1 değişik isim mevcuttur. Zira, Ziyare mahallesi ismine rastlayamadık.²⁸ Yine 1172 tarihi ile 1182 tarihi arasında Amasya'ya 7 mahalle'nin eklendiği belgelerden görülmektedir.

²⁵ Özer, Ergenç; a.g.e. s. 104-105

²⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 125

²⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 65-125

²⁸ 49 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge 26, 38

Bu çalışmamızda, incelediğimiz belgelerde isimleri mevcut olan mahalleleri mümkün olan imkan nisbetinde diğer kaynaklarla tanımaya çalışacağız. Hüseyin Hüsameddin Yesar'ın "*Amasya Tarihi*" isimli kitabın 1. cildi ana kaynağımız olacaktır.²⁹

1- Gümüslüzâde Mahallesi³⁰

Selağzı'nın doğu tarafından bulunmaktadır. Doğudan, Yassı Kaya ve Sofular mahallesi; batıdan ve güneyden, Selağzı ve Dere; kuzeyden, Sofuzâde Mahallesi ile sınırlıdır. Selçuklu Sultanı Mesud'un şehzadesi Sultan Gıyaseddin Muhammed Şahın bu mahallede oturmuş olması hasebiyle, "*Gıyaseddin Şah Mülkü*" ismi de verilmiştir. Ancak mahalle, ismini Gümüslüzâde Taceddin Mahmud Çelebi'ye nisbetle almıştır. Resmi kayıtlarda "*Gümüslüzâde Mahallesi*" olarak kaydedilmiştir.³¹

2- Bayezıd Paşa Mahallesi³²

Mahalle, Kuş Köprü'nün, Eski Foka Mahallesi yerinde yer alır. Doğudan, Bağlar; batıdan Dere; güneyden, Savakca Mahallesi ve kuzeyden, Yeşilirmak, ile sınırlıdır³³. 1413 tarihine kadar bu mahallede ikamet eden Osmanlı vezirlerinden Yahşi Bey-zâde Bayezıd Paşa'nın adıyla anılmıştır.

Bayezıd Paşa'nın diğer bir adı da Cemalüddin olup, bunu 1417, 1418, 1420 tarihli vakfiyelerinde öğreniyoruz. Babası Yahşi'dir. Çelebi Mehmed Amasya'da iken onun hizmetinde bulunmuştur.

Çelebi Mehmed'in hükümdarlığı zamanında birinci vezir ve Karamanoğlu seferindeki hizmetine mebni Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir. II. Murad, amcası Mustafa Çelebi üzerine Bayezıd Paşa'yı göndermiş ve yenilip öldürülmüştür.³⁴

²⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: *Amasya Tarihi*, C.I. s. 85

³⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24.63.69.100.121

³¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 134

³² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 121

³³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 89

³⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.I. s. 553-554

3- Devehane Mahallesi ³⁵

Doğudan, Bozahane; batıdan, Üçler; güneyden, Çeribaşı ve kuzeyden, Eski Kethüda mahallesi ile komşu olan Devehane mahallesi, Kağnı Pazarı'nın etrafındadır. Bayezıd Paşa Camii yanındadır. Osmanlıların Doğu seferleri için getirdikleri yiyecek ve askeri mühimmatın nakli için develerin durağı olması hasebiyle, mahalleye "*Devehane*" ismi verilmiştir. Sabık Amasya mütesellimi "*Aydın Bey-zâde Kağnı Ali Ağa*", burada gelir vakf ederek kurduğu "*Kağnı Pazarı*" bu mahallenin ortasında yer almıştır.³⁶

4- Bozahane Mahallesi ³⁷

Emir Seyfeddin Sungur mülkü yerinde, İbadullah Çarşı'sının iki tarafında bulunmaktadır. Doğudan, Hoca Süleyman; batıdan, Devehane; güneyden, Çeribaşı ve kuzeyden, Eski Kethüda mahalleleriyle sınırlıdır. 1495 tarihinden itibaren "*Bozahane mahallesi*" ismini almıştır. Sebebi ise; Şehzade Sultan Ahmed devrinde bozanın yaygınlaşmasıyla, bu mahallede büyük bir bozahanenin inşa edilmesidir.

Bozahane mahallesinde, 1468'de Acem Ali Ağa bir çeşme, alim Ubeydullah Efendi bir mescid-i şerif inşa etmişlerdir. Mescide bir han, on iki dükkan ve iki ev vakfetmiştir.³⁸

5- Acem Ali Mahallesi ³⁹

Mahalle, Uzunyol'un ucunda yer alır. Doğudan, Çırakçı ve Pervane Bey; batıdan, Çeribaşı; güneyden, Darüsselam ve kuzeyden, Hoca Süleyman mahalleleriyle sınırlıdır. Ayan olan Hoca el-Hac Ali Ağa'nın

³⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 24.119.121

³⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 111-112

³⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 65.99.121

³⁸ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C. s. 91-92

³⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 65.99.100.121.141

1475 tarihine kadar burada ikamet etmesinden dolayı mahalle, bu ismi almıştır.

Acem Ali Paşa, bu mahallede bir çeşme ve bir mektep yaptırmıştır. Torunu Bali Bey de bir cami yaptırarak vakıflar tanzim etmiştir.⁴⁰

6- Çeribaşı Mahallesi⁴¹

Karakaya'nın kuzey eteğinde ve eski "*Sungur Mülkü*" denilen yerdedir. Doğudan, Acem Ali; batıdan, Devehane; kuzeyden, Bozahane, ve güneyden Şhreküstü⁴² mahalleleri ve Karakaya ile sınırlıdır. Amasya emiri Şadgeldi Paşa'nın ve daha sonra Divitdar Ahmed Paşa devrinin meşhur emirlerinden olan Çeribaşı Eminüddin Mehmed Çelebi'nin bu mahallede ikamet etmesi ve bir mescid-i şerif yaptırmış olması hasebiyle, "*Çeribaşı*" mahallesi denmiştir.

Cami-i Şerif'in taşı daha sonra sökülmüş ve vakfiyesi de bulunamamıştır. Ancak 1391 senesinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü bu tarihte hayatta olan emir, vakfiyeleri tanzim etmiştir.⁴³

7- Kamerüddin Mahallesi⁴⁴

Meydan Köprü'nün kuzeyinde yer alan mahalle doğudan, Ahi Sabıkuddin; batıdan, Hekim Çelebi⁴⁵ mahalleleri; güneyden, Yeşilırmak ve kuzeyden, dağ ile sınırlıdır. Amasya valisi Mübarüziddin Halife Alp'in hizmetinde bulunmuş olan ümeradan Kamerüddin el-Hadim 1243 yılına kadar burada ikamet ettiğinden "*Kamerüddin Mahallesi*" denmiştir.

⁴⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I, s. 124

⁴¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 121.144.145

⁴² Sicillerimizde bu isimden bir mahalleye rastlanmamıştır.

⁴³ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., s. 99-100

⁴⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99.100.119.121

⁴⁵ Hekim Çelebi Mahallesi sicillerimizde rastlayamadık

Emir İmadüddin Sülü Bey, bir mescid ve hamam yaptırmıştır. Ümeradan Ebu Bekir Bey kızı Fahrünnisa Hatun da 1508'de bir mescid ve bir mektep yaptırarak vakıflar tahsis etmiştir.⁴⁶

8- Pervane Bey Mahallesi⁴⁷

"*Burma Minare*" camisinin batı tarafından yer almaktadır. Doğu'dan, Uzun Mustafa; batıdan, Acem Ali; güneyden, Çırakçı ve kuzeyden, Hoca Süleyman mahalleleri ile sınırlıdır. İzzeddin Mehmed Pervane Bey, 1495 tarihine kadar bu mahallede ikamet ettiği için "*Pervane Bey Mahallesi*" ismini almıştır.

Selçuklu ümerasından Necmeddin-i Ferruh, bu mahallede "*Burma Minare Camisi*"ni yaptırmıştır.⁴⁸

9- Mehmed Paşa Mahallesi⁴⁹

Timarhane'nin doğusundadır. Doğudan, Pirinçi, ve Yakutiye; güneyden, Yakub Paşa mahalleleri⁵⁰ ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. "*Doğrakiye Mahallesi*" ismiyle anılırken 1485 tarihinden itibaren "*Mehmed Paşa Mahallesi*" denmeye başlanmıştır.

Mahallede, Doğrakiye medresesi, Amasya valisi Nureddin Toğrak'ın 1234'de yaptırdığı bir mescid ve türbe mevcuttur.⁵¹

10- Şamlılar Mahallesi⁵²

Kuş Köprü'nün kuzey tarafında olup, doğudan, Yeşilirmak; batıdan, mezarlık; güneyden, Kal'a-i Bâlâ eteği ve kuzeyden, Bahçeler içi

⁴⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 128

⁴⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 121.144-145

⁴⁸ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 93

⁴⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24. 63.99.100.121

⁵⁰ Yakub Paşa Mahallesi'ne sicilimizde rastlayamadık

⁵¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar, a.g.e., C.I. s. 136

⁵² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24. 63.65. 69. 121

bağlarıyla sınırlıdır. Melik İsmail-i Danişmendi oturduğu için “*Danişmendli Mülkü*” diye meşhur idi. 1389 tarihinde Türklerden Mısır hükümdarı Melik Eşref Şaban ile Çerkezlerden Melik Zahir Berkok arasındaki çekişmelerden Melik Eşref tarafını tutan Şamlılar başka yerlere hicret etmek zorunda kalmışlardır. İşte, bu hicret eden halktan bir kısmı Amasya’ya gelmiş ve bu mahallede iskan edilmişlerdir. Bunların ismine binaen “*Şamlılar Mahallesi*” denmiştir.

Şamlılar mahallesinde, Melik Gazi Bey’in camii ve türbesi, tabii afetler neticesinde harap olmuş ve bunların yerine Küçük Kapı Ağa İyas Ağa tarafından 1495’te bir cami, medrese ve mektep yaptırılıp vakıflar tahsis edilmiştir.⁵³

11- Uzun Mustafa Mahallesi⁵⁴

Burma Minare Camii’nin kuzeyinde ve Şehinşah Mülkünde bulunup; doğudan, Dere; batıdan, Hoca Süleyman; güneyden Kılıççı ve kuzeyden, Kazancı mahalleleriyle sınırlıdır. II. Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrinin ileri gelen tüccarlarından ve Mısır’a iki defa sefaretle gönderilen Hoca el-Hac Mustafa Çelebi, bu mahallede 1500 tarihine kadar ikamet ettiği için “*Uzun Mustafa Mahallesi*” adını almıştır.

Hoca Mustafa Çelebi, bu mahallede bir mescid, bir mekteb ve bir çeşme yaptırarak emlakini vakf etmiştir.⁵⁵

12- Saray Mahallesi⁵⁶

Saray mahallesi, Kızlar Sarayı’nın altında olup, doğudan, Sade Helkis; batıdan, Cami-i Enderun mahalleleri; güneyden Yeşilirmak ve kuzeyden, Kızlar sarayı ile sınırlıdır. Kızlarağası Firuz Ağa, 1495’de,

⁵³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 120

⁵⁴ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 24.121

⁵⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 88

⁵⁶ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 63.65.121

mahallede bir mescid-i şerif yaptırarak vakıflar tahsis etmiştir. Meşhur Kırk Bedel burada olup, söz konusu saray vaktiyle mamur olup, hizmetçi ve uşaklar oturmakta idi. Mahallede bulunan bu saray'a izafeten "*Saray mahallesi*" denilmiştir.⁵⁷

13- Fethiye Mahallesi⁵⁸

Kuba⁵⁹ mahallesinin altında olup, Doğudan, Dere; batıdan, Hacı Hamza; güneyden, Kuba ve kuzeyden, Kılıççı mahalleleriyle sınırlıdır. Mahalle, ismini Amasya muhafızı Fetih Gazi'den almıştır.

Fethiye Camii, bu mahallede olup, 1116 yılında Fetih Gazi tarafından camiye çevrilmiştir. Amasya kadısı Molla Beylik demekle meşhûr olan Muslihizâde Abdurrahman Çelebi ise, mahallede bir hamam inşa ettirmiştir.⁶⁰

14- Dârüsselâm Mahallesi⁶¹

Uzunyol Mezarlığının doğu tarafında Taksim'in altındadır. Doğudan, Hacı Hamza; kuzeyden, Çarıklı ve Acem Ali mahalleleri; batıdan Uzunyol mezarlığı ve güneyden, Taksim önündeki yol ile sınırlıdır. Selçuklu veziri Muînüddin Süleyman Pervane Bey'in saray ve hususi dairesine Dârüsselâm denildiği ve bu mekanda olduğundan mahalle bu ismi almıştır.

Dârüsselâm sarayı, daha sonra Amasya Emiri Banukşah'ın mülküne geçmiş ve torunu Ali Paşa, 1383 senesinde bir mescid ve çeşme yaptırmıştır.⁶²

⁵⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 119

⁵⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 69.99.100.144-145

⁵⁹ Kuba Mahallesi ismine sicilimizde rastlayamadık

⁶⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 125-126

⁶¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 63.65.99.100

⁶² Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C. I. s. 111

15- Şâmice Mahallesi ⁶³

Mahalle, Güdül mülkü yerinde ve Gök medrese civarında olup, doğudan Receb; batıdan, Gök Medrese; güneyden Çıkrık mahallesi⁶⁴ ve kuzeyden, şose yoluyla sınırlıdır. Mimar, Şemseddin Ahmed Şamice 1452 yılına kadar burada ikamet ettiğinden, “*Şamice*” denilmiştir.

Şemseddin Ahmed Şamice, bu mahallede 1443’te bir cami, bir çeşme ve bir mekteb yaptırmıştır. Ayrıca, bu mahallede, Halfet Gazi ile Serasker İbrahim Efendi birer medrese yaptırmışlardır.⁶⁵

16- Üçler Mahallesi ⁶⁶

Sultan Bayezıd Camii’nin kible tarafında, Alişir mahallesi yerinde bulunup; doğudan, Devehâne; batıdan Receb; güneyden, bir kısmı mezarlık ve bir kısmı da Küpceğiz mahallesi; kuzeyden, şose yolu ile sınırlı ve Simre isimli eski meşhur beldeden sayılmaktadır. Çelebi Sultan Mehmed’in hocası Niğdelizâde Sûfi Bayezıd ve amcası Feyzullah ve Yakub Çelebiye halk arasında “*Üçler*” denilip, bunlar, bu mahallede, ikamet etmeleri hasebiyle “*Üçler mahallesi*” denilmiştir.

Adı geçen “*Üçler*” 1412 tarihine kadar bu mahallede ikamet ettiği gibi, yine 1515’e kadar bu mahallede ikamet eden ve Şehzade Sultan Ahmed’e nüfuz edip itibar kazanan İran’lı Kutbüddin Ahmed, İsa ve Mahmud isimli fesadcılar da “*Üçler*” namı ile meşhur olmuşlardır.⁶⁷

17- Kocacık Mahallesi ⁶⁸

Uzun Mustafa mahallesi altındadır. Doğudan, Selağzı; batıdan, Kazancı; güneyden, Uzun Mustafa ve kuzeyden, Sarachane mahalleleri ile

⁶³ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 100.121.144-145

⁶⁴ Sicilimizde Çıkrık Mahallesi ismine rastlayamadık.

⁶⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 121

⁶⁶ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 100.121

⁶⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 87

⁶⁸ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 65.69.99-100, 121

sınırlıdır. İsmi, burada ikamet ederek, bir mescid, mekteb ve çeşme yaptıran Hoca el-Hac Ahmed Çelebi'den almıştır.⁶⁹

18- Kurşunlu Mahallesi⁷⁰

İçeri şehirde ve yukarı Hamam'ın batısındadır. Doğudan, Karatay; batıdan Ahi Sadeddin; güneyden, Yeşilırmak; kuzeyden, dağ ile sınırlıdır. Danişmend hükümdarlarından Yağıbasan Gazi, burada büyük bir han inşa ederek, Han-ı Yağıbasan diye 1165 tarihinden itibaren meşhur olmuş ve sonra torunu Cemal Gazi Bey, hanı tamir edip, üzerini kurşun ile örtmüş olduğundan "*Kurşunlu Han*" denmiştir. Mahalle, bundan böyle "*Kurşunlu*" ismi ile anılmıştır.

Sultan Mesud'un sarayı bu mahallededir. Alaeddin Ali Çelebi, ırmak kenarında 1436'da bir mescid ve çeşme yaptırmıştır.⁷¹

19- Karatay Mahallesi⁷²

İç şehirde olup, doğudan Cami-i Enderûn; batıdan, Kurşunlu; güneyden, Hatuniye; kuzeyden dağ ile sınırlıdır. Selçuklu emirlerinden kale dizdarı ve Amasya muhafızı Celaleddin Karatay'ın adına nisbet edilmiştir. Mahalle'nin batısında (Yağıbasaniye) İbadzâde Mahmud Çelebi 1404 tarihinde, bir zaviye ve bir misafirhane yaptırmıştır. Ayrıca, 1534'de Şeyh Hayreddin Hızır Efendi bir mescid, onun yanında da Ayıntabi Kara Osman Efendi, 1734'de bir dersane yaptırmıştır.⁷³

⁶⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 129

⁷⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 63.65. 121

⁷¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 129

⁷² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 63.65.121.144-145

⁷³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 127

20- Eski Kethüdâ Mahallesi ⁷⁴

Sultan Bayezid Camii'nin doğu tarafında bulunup; doğudan, Sultan Bayezid Tabhane sırası; güneyden, Bozahane ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. Amasya valisi Yörgüç Paşa'nın kethüdası olan el-Hac Mehmed Ağa, adaleti ile şöhret olmuştu. O'nun ölümünden sonra yerine gelen kethüda da Mehmed Ağa isminde bir zat olduğundan, önceki Mehmed Ağa'ya "*Eski Kethüda*" denmiş ve bu mahallede ikamet ettiğinden, "*Eski Kethüda Mahallesi*" denilmiştir.

Eski kethüda el-Hac Mehmed Ağa bir mescid yaptırmıştır. Bu mescid, "*Kapısı kible mescidi*" namıyla meşhur olmuştur. Dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Hacı Efendizâde el-Hac Ahmed Ağa bir çeşme yaptırmıştır.⁷⁵

21- Kılıççı Mahallesi ⁷⁶

Burma Minare Camii'nin kible tarafında olup, doğudan, Dere; batıdan, Pervane ve Çıkarçı; güneyden, Fethiye ve kuzeyden, Uzun Mustafa mahalleleri ile sınırlıdır. Mahalle, daha önce Kılıç ve Cümûdar Mahallesi ismiyle anılırken, I. Selim'in emiri Kılıççı Yusuf Bey bu mahalleden çıktığı için "*Kılıççı*" ismi verilmiştir. Kılıççı Yusuf Bey, 1511'de dere kenarında bir mescid inşa etmiştir.⁷⁷

22- Kıpçeğiz Mahallesi ⁷⁸

Karakaya'nın eteğinde olup, doğudan, Uzun yol mezarlığı; batıdan, Çıkrıkçı⁷⁹ mahallesi; güneyden, dağ ve kuzeyden, Receb ve Üçler

⁷⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 11.28.111.121

⁷⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., s. 86-87

⁷⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 63, 65, 69

⁷⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 130

⁷⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 131.134.144-145

⁷⁹ Çıkrıkçı Mahallesine sicilimizde rastlayamadık

mahalleleriyle sınırlıdır. Mahallenin ismi, Salur kabilesinden ve Sultan Mesud'un emirlerinden Bahaeddin Günceğiz'den gelmektedir. Günceğiz, 1179 tarihine kadar bu mahallede ikamet etmiştir.

Selçuklu ümerâsından Mühezzibüddin Ali'nin damadı Hüsameddin Kepuk Selgurî, bu mahallede, 1262'de bir mescid yaptırmıştır.⁸⁰

23- Hızır Paşa Mahallesi⁸¹

Şehrin kuzeybatısındaki Ok Meydanı üstünde, önceleri Kominus Sarayı, sonradan Kavak ismiyle meşhur olan yüksek bir yerde bulunmaktadır. Doğudan, Hekim Çelebi mahallesi; batıdan Şeyh Cûî bağları; güneyden, Ok Meydanı ve kuzeyden, Kırklar Dağı ile sınırlıdır. Beylerbeyi Atabeyzâde Hayreddin Hızır Paşa'nın burada vefatına kadar ikamet etmesi, cami, medrese, mekteb, zaviye, iki hamam ve çeşme yaptırmış olması hasebiyle, mahalleye "*Hızır Paşa Mahallesi*" denilmiştir.⁸²

24- el-Hac İlyas Mahallesi⁸³

II. Bayezıd Han Cami-i şerifinin batısındadır. Doğudan, Sultan Bayezıd Camiî; batıdan, Yörgüç Paşa Camiî, güneyden, şose yolu ve kuzeyden, Yeşilırmak ile sınırlıdır. Mahalleye "*imaret arkası*" da denir. Ümerâdan Hacı İlyas Bey'in burada ikamet etmesi ve bir mescid yaptırması hasebiyle mahalleye, "*Hacı İlyas Mahallesi*" denilmiştir.⁸⁴

⁸⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 130

⁸¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 63.69. 144-145

⁸² Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 109

⁸³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 1.11.63.69.119.121

⁸⁴ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 101

25- Sâbıkkuddin Mahallesi⁸⁵

Meydan Köprüsü'nün önünde olup, doğudan, kale kapısı; batıdan, Kameruddin mahallesi; güneyden, Yeşilırmak ve kuzeyden, Harşene dağı ile sınırlıdır. Mahalle Amasya'nın dışında sayılır.

Mahalle, ismini ümeradan Sâbıkkuddin Ebu Bekir'den almaktadır. Sabıkkuddin Ebu Bekir, 1378 tarihine kadar burada ikamet etmiştir. "*Sülü Mülkü*" olarak da bilinir. Babazâde Nureddin Kutlu Bey, 1339'da bir mescid-i şerif ve çeşme yaptırmıştır. Ehli Hatun ise bu mescidin batısında bir zaviye yaptırmıştır. 1801'de Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa bir medrese yaptırmıştır.⁸⁶

26- Pirinçci Mahallesi⁸⁷

Saray altında ve Savakca Deresi'nin batı tarafında yerleşmiş olup, doğudan, Savakca Deresi; batıdan, Mehmed Paşa; güneyden, Yakub Paşa⁸⁸ mahalleleri ve kuzeyden, Yeşilırmak ile sınırlıdır. II. Bayezid'in ümerasından Pirinci Sinan Bey'in burada ikamet ederek, bir mescid ve mekteb inşa ettirmesi hasebiyle, 1506 tarihinden itibaren "*Pirinçci Mahallesi*" denmiştir⁸⁹

27- Çıracı Mahallesi⁹⁰

Çıracı mahallesi, önceleri Pervane Bey mahallesi içinde iken bilahare ayrılarak ayrıca bir mahalle olmuştur. Doğudan, Kılıçcı; batıdan Acem Ali; güneyden Darüsselam ve kuzeyden, Pervane Bey mahalleleriyle sınırlıdır. Amasya valisi şehzâde Sultan Mustafa

⁸⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 63.65.69.99-100.119

⁸⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 117

⁸⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 24.63.65.99-100.119

⁸⁸ Yakub Paşa Mahallesi sicilimizde geçmemektedir.

⁸⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 92-93

⁹⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 99-100.119.121.144-145

yakınlarından Çırakçızâde el-Hac Halil Çelebi bu mahallede ikamet ederek, 1550’de bir mescid yaptırmış olması münasebetiyle “Çırakçı” ismi verilmiştir.⁹¹

28- Dere Mahallesi ⁹²

Kuba⁹³ mahallesinin altındadır. Doğudan, Çakallar Deresi; batıdan Fethiye; güneyden, Kuba ve kuzeyden, Kılıçcı mahalleleri ile sınırlıdır. Dere’nin kenarında bulunması hasebiyle bu isim ile alınmıştır. Mâsûme Hatun, 1516’da bu mahallede bir zaviye ve mescid, bir çeşme yaptırmıştır.⁹⁴

29- Hâtuniye Mahallesi ⁹⁵

İçeri şehirde ve ırmak kenarında olup, doğudan, Cami-i Enderûn; batıdan, Kurşunlu; kuzeyden, Karatay mahalleleri ve güneyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. II. Bayezid’in zevcesi ve şehzade Ahmed’in muhterem valideleri Bülbül Hatun, bu mahallede bir cami, imarethane ve mekteb yaptırdığı için mahallëye, “*Hatuniye Mahallesi*” denilmiştir. Ayrıca, Yahşi Bey’in kızı ve Sabık Sadrazam Bayezid Paşa’nın hemşiresi 1418’de bir mescid yaptırmıştır.⁹⁶

30- Yakutiye Mahallesi ⁹⁷

Tımarhane’nin batı tarafında olup, doğudan ve güneyden, Gümürlüzâde; kuzeyden, Mehmed Paşa mahalleleri ve batıdan Yeşilirmak ile sınırlıdır. Bu mahallenin bulunduğu mekana “*Gıyaseddin Şah*

⁹¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 99

⁹² 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili. Belge: 24.63.65

⁹³ Kuba Mahallesi Ismine sicilimizde rastlayamadık

⁹⁴ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 111

⁹⁵ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili. Belge: 24.63.65.119.121

⁹⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 108-109

⁹⁷ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili. Belge: 119.121.144-145

Bahçesi” denilirken, Osmanlı emirlerinden Sinaneddin Yakut Paşa, burada ikamet ettiği için *“Yakutiye”* denilmeye başlanmıştır.

Mahallenin önünde, eski kayıtlarda *“Darü’ş-şifâi’l-merhûm Alaüddin”* ismiyle geçen bir Darü’ş-şifa mevcuttur.⁹⁸

31- Câmî-i Enderûn Mahallesi⁹⁹

İçeri şehirde, Hatuniye mahallesinin civarında olup, Karatay mahallesinden ayrılmıştır. Doğudan, Saray; batıdan; Karatay mahalleleri; güneyden Yeşilirmak ve kuzeyden, Kala-i Bâlâ ile sınırlıdır. Danişmend hükümdarı Melik Şemseddin İsmail Gazi; yahut, Melik İzzeddin Mehmed Gazi Bey tarafından 1238 tarihinden evvel bina edildiği tahmin edilen Cami-i Enderûn, bu mahallede bulunduğundan, mahalle bu isim ile anılmıştır.¹⁰⁰

32- Hacı Hamza Mahallesi¹⁰¹

Kubâ¹⁰² mahallesi altında ve Fethiye mahallesinden ayrılmış bir mevkide bulunmaktadır. Doğudan, Dere; batıdan, Dârüsselâm; güneyden, Kuba ve kuzeyden, Fethiye mahalleleri ile sınırlıdır. II. Bayezid’in Amasya valiliği yaptığı sırada lalası olan İsa Bey-zâde Hacı Hamza Bey, 1469 tarihine kadar burada ikamet etmiş olması hasebiyle, mahalle bu isimle anılmıştır.

Hacı Hamza Bey, bu mahallede bir mescid, bir mekteb ve bir çeşme yaptırmıştır.¹⁰³

⁹⁸ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 138-140

⁹⁹ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 63.65.101.128

¹⁰⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 97-98

¹⁰¹ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 69.99.100.119.121

¹⁰² Sicilimizde bu mahalleye rastlayamadık

¹⁰³ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 107

33- Sofu - zâde Mahallesi ¹⁰⁴

Gümüşlüzâde mahallesi'nin altında olup, doğudan, Yakutiye; batıdan ve güneyden, Gümüşlüzâde mahalleleri ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. Gıyaseddin Şah Bahçesi yerindedir. Çelebi Sultan Mehmed'in hocası Sofi Bayezıd Çelebizâde Mahmud Çelebi, bu mahallede ikamet ettiğinden, mahalleye "*Sofuzâde Mahallesi*" denilmiştir.

Mahmud Çelebi, mahallede, 1432'de bir mescid, Yörgüç Paşa'nın zevcesi Şahbalu Hatun ise bir mekteb ve bir çeşme yaptırmıştır.¹⁰⁵

34- İslâm Mahallesi ¹⁰⁶

Amasya'nın doğu tarafında, Gedikli Kaya eteğine yerleşmiş olup; doğudan, Gedikli Kaya eteğindeki bağlar; batıdan, dere; güneyden, Temenna Mahallesi ve kuzeyden, Yassı Kaya ile sınırlıdır. Sicilimizdeki kayıtlarda "Eslem" olarak geçmektedir. Eslem, 1410 tarihinde Amasya kadısı Bedreddin Mahmud-ı Buhari'nin kerimesidir ve mahalle bu isimle anılmıştır.

Mahallede, adı geçen hatun, bir mescid, bir mekteb ve bir çeşme yaptırarak 1444'de vakıflarını tanzim etmiştir.¹⁰⁷

35- Sarachane Mahallesi ¹⁰⁸

Alçak Köprü'nün güney-doğu tarafındadır. Doğudan, Selağzı; batıdan, Köprübaşı; güneyden, Kazancı ve Kocacık mahalleleri; kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. Mahallenin bulunduğu mevkide derici, ayakkabıcı esnafı ikamet etmiş ve Çelebi Sultan Mehmed,

¹⁰⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 119.121.144-145

¹⁰⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 123

¹⁰⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 121.144-145

¹⁰⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 85-86

¹⁰⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24.63.69.119.121

Amasya'da iken burada bir Sarachane inşa ettirdiğinden mahalle, bu isim ile anılmıştır.

Mahallenin başındaki hamamı, Selçuklu Sultanı Sultan Şehinşan yaptırmıştır. Doğu tarafında ise Amasya Emiri Şadgeldi Paşa, 1371 tarihinde bir cami-i şerif yaptırmıştır. Bu cami, sonraları Sarachane ismi ile meşhur olmuştur.¹⁰⁹

36- Köprübaşı Mahallesi ¹¹⁰

Mahalle, Alçak Köprü'nün güney tarafında olup, doğudan, Sarachane; batıdan, Eski Kethüda; güneyden, Kazancı Mahalleleri ve kuzeyden, Yeşilirmak ile sınırlıdır. Adı geçen Alçak Köprü'nün başında olması hasebiyle "*Köprübaşı*" ismi ile anılmıştır. Sabık Anadolu Valisi Ömer Paşazâde el-Hac Osman Bey, bu mahallede bir mescid yaptırmıştır. Ayrıca, adı geçen zat, bir Darü'l-hadis, bir kütüphane ve bir çeşme yaptırmıştır.¹¹¹

37- Gök Medrese Mahallesi ¹¹²

Toruntay Türbesinin doğusunda olup, doğudan, Şamice; güneyden Şeyh Kırık mahalleleri ve dağ, kuzeyden, Yeşilirmak; batıdan, mezarlık ile sınırlıdır. "*Güdül Mülkü*" olarak bilinen mahalle, 1267'de Amasya valisi beylerbeyi Emir Seyfeddin Toruntay'ın, cami ve medrese yaptırması ve medresenin Gök Medrese ismiyle meşhur olması, bu isim ile anılmaya başlanmıştır. Mahallenin kuzeyinde, bahçe içinde, Osmanlı emirlerinden İsmail Bey tarafından 1416'da bir zaviye inşa edilmiştir.¹¹³

¹⁰⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 118

¹¹⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 83,63,69,119,121

¹¹¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 131

¹¹² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 20,63,65,121

¹¹³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 132-133

38- Sofiler Mahallesi ¹¹⁴

Gedikli Kaya'nın kuzey-doğu eteğinde olup, doğudan Pir İlyas mezarlığı; batıdan, Gümürlüzâde; kuzeyden Yakutiye ile Mehmed Paşa mahalleleri ile güneyden, Bâlus Kayası etekleri ile sınırlıdır. Önceleri, "*Behram Şâh Mülkü*" olarak anılırken, Pir İlyas ve Abdurrahman Çelebi'ler zamanında, dokuz kadar sofi'nin burada ikamet etmesi "*Sofiler*" olarak anılmasına sebep olmuştur.

Emir Mübaruziddin Behramşah, bu mahallede bir mescid, bir çeşme yaptırmıştır.¹¹⁵

39- Receb Mahallesi ¹¹⁶

Eski Simre beldesinin yerinde, Sultan Mesud Türbesinin doğusunda olup, doğudan, Üçler; batıdan, Şamice; güneyden, Şeyh Kırık ve kuzeyden şose yolu ile sınırlıdır. Mahalle, ismini Sultânî muallimlerinden Sedreddin Receb Çelebi'den almıştır.

Sadreddin Receb Çelebi, burada bir mescid-i şerif yaptırmıştır. Adı geçen cami, 1602'de yanmış ve muallimin torunlarından, Sabık Rumeli Kazaskeri Amasya'lı Hasan Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır.¹¹⁷

40- Hoca Süleyman Mahallesi ¹¹⁸

Eski Şehinşah mülkü yerinde, Acem Ali mahallesinin kuzeyindedir. Doğudan, Uzun Mustafa; batıdan, Bozahane; güneyden, Acem Ali ve Pervanebey; kuzeyden, Kazancı mahalleleriyle sınırlıdır. Tüccar, Şeyh Hamid oğlu Hoca el-Hac Süleyman Çelebi 1473 tarihine kadar burada ikamet ettiği için, mahalle bu isim ile adlandırılmıştır.

¹¹⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99-100,119,121

¹¹⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 123

¹¹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24.63,121,144-145

¹¹⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 113

¹¹⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99-100,119,121,144-145

Hoca Süleyman Çelebi, mahallede, bir mescid yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir. Oğlu Pir Mehmed Çelebi de, sığır pazarının altında, tek minareli bir mescid yaptırmıştır. II. Bayezid'in ibrikdarı Ali Ağa'da 1485'de Bakallar çarşısında bir mescid yaptırmıştır.¹¹⁹

41- Helkis Mahallesi¹²⁰

Alçak Köprü'nün kuzey tarafından, Kuş köprü üzerindeki Leğen Kaya'ya kadar uzanan saha üzerindedir. Doğudan ve Güneyden, Yeşilirmak; batıdan Saray mahallesi ve kuzeyden, Harşene Dağı ile sınırlıdır. Anadolu Rum ayanı Halkis'den ismini almıştır.

Hükümet köprüsünün batı tarafında bulunan ve saathanenin önüne kadar olan kısmına "*Helkis Mahallesi*" ismi verilmiştir. Sabık Amasya Mebusu, İsmail Hakkı Paşa Helkis mahallesinde doğmuştur.

1291 tarihinde, Hoca Muhibbüddin Mevdûd-ı Ziyârî, mahallede bir mescid-i şerif ve yanında da bir Darü'l-ilm yaptırmıştır.¹²¹

42- Bağ-ı Helkis Mahallesi¹²²

Hükümet köprüsünün batısındaki saathanenin önünden Leğen Kaya'ya kadar olan mevkiye "*Bağ-ı Helkis Mahallesi*" denilmiştir.

Dergah-ı ali çavuşlarından Mustafa Ağa, 1609'da burada bir mescid-i şerif ve mekteb yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir.¹²³

¹¹⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 110

¹²⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 37,63,65,69,119

¹²¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 137-138

¹²² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99-100,119,121

¹²³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 137-138

43- Temennâ Mahallesi ¹²⁴

Zincirli Kaya'nın kuzey eteğinde ve Danişmend emirlerinden Fatih Gazi bahçesi yerinde olup, doğudan, Zincirli Kaya; batıdan ve güneyden, dere ve kuzeyden, İslâm mahallesi ile sınırlıdır. Mahalle, ismini, şehzade meddahlarından ve İran şairlerinden olan Temennây-ı Nişabûri'den almıştır. Ayrıca, Hızır Paşa'nın kethüdası Hüsameddin Ağa'nın yaptırdığı mekteb, çeşme vakfiyesinde, Hüsameddin-i Temennayi yazılmıştır. 1469'de ki bu kayıttaki ibarede mahalleye isim olmuş olabilir.¹²⁵

44- Ahi Sadeddin Mahallesi ¹²⁶

Meydan Kapısının iç tarafında, içeri şehirde olup doğudan, Kurşunlu mahallesi; batıdan, Meydan Kapısı; güneyden, Yeşilırmak ve kuzeyden, Kal'a-i Bâla ile sınırlıdır. 1369 tarihine kadar, ulemadan Sadeddin Çelebi'nin burada ikamet etmesi hasebiyle "*Ahi Sadeddin Mahallesi*" denilmiştir.

Sadeddin Çelebi'nin torunu, divan katibi Sadi Efendi 1473'de, burada bir mescid ve zâviye yaptırmıştır. Ayrıca, Amasya müftüsü Müeyyedzâde Ali Çelebi'de 1478'de bir mekteb yaptırmıştır.¹²⁷

45- Şeyh Garik Mahallesi ¹²⁸

Kayıtlarda, "*Şeyh Kırık ma'a Hankah Mahallesi*" ismi ile de geçen mahalle, sicilimizde "*Şeyh Garik*" olarak geçmektedir. Hankah-ı Mesûdi mahallesi yerinde olup, doğudan, üçler; batıdan, Şamice; güneyden, küpçeğiz ve kuzeyden Receb mahalleleri ile sınırlıdır. "*Şeyh Kırık*" diye

¹²⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24.63.65.119.121

¹²⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 97

¹²⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99-100.144-145

¹²⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 119

¹²⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24.63.65.119.121

meşhur Mehmed Çelebi'nin burada ikamet etmesi hasebiyle bu isim ile anılmıştır.

Mahallede, Sultan Mesud, bir hankah inşa etmiştir. Bu yüzden 1165-1436 tarihleri arasında "*Hankah Mahallesi*" denmiştir.¹²⁹

46- Gazagancı Mahallesi¹³⁰

Sicilimizde "*Gazagancı*" şeklinde geçmektedir. H. Hüsameddin Yesar'ın tarihinde "*Kazancı*" ibaresi mevcuttur. Sarachane Mahallesi üstünde olup, doğudan, Kocacık; batıdan, Bozahane; güneyden, Hoca Süleyman ve kuzeyden, Sarachane mahalleleri ile sınırlıdır. İsmi, 1452'de sekbanbaşılıktan azledilen Kazancı Doğan'dan almıştır.

Kaya Paşa, burada 1485'te bir cami ve mekteb yaptırmıştır. Büyükkapı ağası Hüseyin Ağa da bir bedesten yaptırmıştır.¹³¹

47- Yukarı Savadiye Mahallesi¹³²

48- Aşağı Savadiye Mahallesi¹³³

49- Şeyh Cû'i Mahallesi¹³⁴

50- Çökce Mahallesi¹³⁵

51- Bazar Süfli Mahallesi¹³⁶

52- Tavil Mustafa Mahallesi¹³⁷

¹²⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I, s. 100-101

¹³⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99-100,119,121,144-145

¹³¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I, s. 127

¹³² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24,63,65,99-100,119,121 Sicilimizde geçmesine karşın. Hüseyin Hüsameddin Yesar; bu mahalle hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

¹³³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24,65,119,121,144-145

¹³⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24,63,65,99-100,121 - Kal'a-i Bâlâ'nın sol tarafı, yani batısı

"Şer'i" bağlarıdır. H. H. Yesar. a. g. e., s. 67.

¹³⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 63,69,121,144-145

¹³⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 65,69,121,144-145

¹³⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 63,65,69,119,121

Bu mahalleler sicilimizde geçmekte olup, Hüseyin Hüsameddin Yesar; bunlar hakkında bilgi vermemektedir. 49 No'lu Şer'iyye Sicilinde de sayı 52 olup, isimler değişmektedir. Mahalleler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ö. Ergenç; "*Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*" Osmanlı Araştırmaları IV. İstanbul 1984 - Osman Ergin; *İmarat Sistemi*; İst. 1936 - Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I*, İst. 1995.

İncelediğimiz dönem (H 1179-1184) itibariyle Amasya mahallelerinin isimlerinin menşei ve bu mahallerde oturan zimmi sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Mahalle	Mahalle İsminin Menşei	Mahallede Gayr-i Müslim olup olmadığı
Gümüşlü-zade	Gümüşlü-zade Mahmud Çelebi	-
Bayezid Paşa	Yahşi Bey-zâde Bayezid Paşa	-
Devehane	Deve durağı	-
Acem Ali	Hoca el-Hac Ali Ağa	-
Çeribaşı	Çeribaşı Eminüddin Mehmed Çelebi	*
Kamerüddin	Kamerüddin el-Hadim	-
Pervanebey	İzzeddin Mehmed Pervane	-
Bozahane	Mahalledeki Bozahane	-
Mehmed Paşa	Mehmed Paşa	-
Şamlılar	Melik Eşref tarafını tutan Şamlılar	-
Uzun Mustafa	Hoca el- Hac Mustafa Çelebi	-
Saray	Kızlar Sarayı	-
Fethiye	Fetih Gazi	-
Darüsselam	Muineddin Süleymanın Darüsselamından	-
Şamice	Şemseddin Ahmed Şamice	-
Üçler	Sofî Bayezid, Feyzullah ve Yakub Çelebi	-
Kocacık	Hoca el-Hac Ahmed Çelebi	-
Kurşunlu	Yağlıbasan Gazi Hanı	-
Karatay	Celaledin Karatay	-
Eski Kethüda	Kethüda Mehmed Ağa	*
Kılıçcı	Kılıçcı Yusuf Bey	-
Küpceğiz	Bahaeddin Günceğiz	-
Hızır Paşa	Atabeyzade Hayreddin Hızır Paşa	-
el-Hac İlyas	Hacı İlyas Bey	-

Sabıküddün	Sabıküddin Ebubekir	-
Pirinçci	Pirinçci Sinan Bey	-
Çırakçı	Çırakçı Zade el-Hac Halil Çelebi	*
Dere	Dere	-
Hatuniye	Bülbül Hatun	-
Yakutiye	Sinaneddin Yakut Paşa	-
Cami-i Endrun	Endrun Camii	-
Hacı Hamza	İsabeyzâde Hacı Hamza	-
Sofuzâde	Sofi Beyazıd Çelebizade Mahmud Çelebi	-
İslâm	Eslem Hatun	-
Saraçhane	Saraçhane	*
Köprübaşı	Alçak Köprü	*
Gök Medrese	Gök Medrese Cami	-
Sofiler	Dokuz tane Sofiden	-
Receb	Sadreddin Receb Çelebi	-
Hoca Süleyman	El-Hac Süleyman Çelebi	-
Helkis	Anadolu Rem Ayanı Halkis	*
Temenna	Temennay-ı Nişanburî	-
Ahi Sadedin	Sadeddin Çelebi	-
Şeyh Garik	Şeyh Kırık (Mehmed Çelebi)	-
Kazancı	Kazancı Doğan	*

Ç- CAMİLER

İslâm Devleti idari yapısının temeli olan şehir, bir caminin etrafında gelişir ve artan nüfusa mebni sınırları büyür. Şehrin merkezi cami'dir. Onun etrafında halka halka diğer kurumlar kurulur ve caminin manevi iklimi, bütün bu kurumların çalışmasında etkili olur. Merkezdeki Ulu Cami, hem bir ibadethane hem de bir eğitim yeri olarak vazife görür.

Osmanlı şehirciliğinde de cami'nin, odak merkezi olduğunu görüyoruz. Yeni fethedilen bir yerin dini kurumu camiye çevrilmiş veya yeri kurulan şehrin merkezinde cami yapılmıştır. Zaten, Osmanlılarda şehir; "*Cum'a kılınır ve bazarı durur*" yer olarak ifade edilmiştir.¹³⁸ Başa gelen padişahlar, yaptırdıkları ölümsüz camilerle ve bunların sayılarıyla gurur duymuşlardır. Çünkü bunu bir vazife saymışlardır.

Anadolu'nun fethedilmesiyle beraber, minareler hızla çoğalmaya başlamış ve İslâm medeniyetinin bu kutsal yapısı Anadolu'ya bir daha silinmemek üzere damgasını vurmuştur. Padişahlarla devletin diğer görevleri adeta yarışırmasına cami yapımına başlamışlardır. Bu yarış, XVI. asrın ilk yarısına kadar Amasya'da da devam etmiştir. Amasya'ya gelen şehzadeler, ümera ve valiler tarafından inşa edilen camiler bir hayli artmıştır.

Çalıştığımız sicillerde, Amasya'daki camilerin adedi ve isimleri hakkında bilgilere rastlayamadık. Ancak, Sultan Bayezid Cami vakfına mütevellî tayini, yine aynı vakfa tabi cami, medrese ve mekteblerinin imarı ile ilgili bilgiler mevcuttur.¹³⁹ Ayrıca, Aişe Hatun vakfı ve Abdurrahman Efendi vakfına mütevellî tayini ile ilgili arzıhal ve beratlarda da cami isimlerine rastladık.¹⁴⁰

Amasya'da XVI. asrın ilk yarısına kadar yapılan camiler :
 Burmalı Minare Camiî (1237-1247) Gökmedrese Camiî (1266-1267)
 Fethiye Camiî, Gümüşlü camiî (1326), Hızır Paşa Camiî (XIV. asır),
 Sarachane Camiî (1372), Bayezid Paşa Camiî (1414-1419), Yörgüç Paşa
 Camiî (1430), II. Bayezid Camiî (1486), Hatuniye Camiî (1510), Mehmed
 Paşa Camiî (1486), Sofular Camiî (1502), Çilehane Camiî, Kilâre
 Süleyman Ağa Camiî, Şamlılar Camiî Pir Mehmed Çelebi Camiî (Pazar

¹³⁸ Özer, Ergenç: "*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*". VIII. Türk Tarih Kongresi, C. II, Ankara 1981, s. 1265

¹³⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 98

¹⁴⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 39,45

Camiî), Hamza Dede Camiî, Temmuz mescidi, Azeriler (Şirvanlı) camiî.¹⁴¹

Bayezıd Paşa Camiî : Bayezıd Paşa mahallesinde, ırmak kenarında inşa edilmiştir. 1414'te Amasya sancakbeyi sadrazam Necmeddin Halil Bayezıd Paşa tarafından mimar Şemseddin Ahmed-i Şami'ye yaptırılmıştır.¹⁴²

Sicilimizde geçen fermanda; *"Amasya'da vaki' merhum Sultan Bayezıd Han veli tâb-ı serahın cami-i şerif ve imaret-i amiresi ve medrese ve mekteb sükkafılarından olan kurşun ve ba'zı fena pezir ve zelzele vuku'unda binalarının baş mevazi'i yarılıb ve imaret önünde sayebân ta'bir olunur üstü kurşun..."* şeklinde geçmekte olup, tamiri istenmektedir.¹⁴³

Bayezıd Paşa'nın diğeri bir adı da Celalüddin olup, bunu 1417, 1418, 1420 tarihli vakfiyelerinde öğrenmek mümkündür. Babasının ismi Yahşidir. Çelebi Mehmed Amasya'da iken onun hizmetinde bulunmuş ve Çelebi Mehmed padişah olunca Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir.¹⁴⁴

Burmali Minare Camiî; Selçuklu Emiri Necmeddin Ferruh tarafından 1237-1247 seneleri arasında şehrin güneyinde yaptırılmıştır. 1590 zelzelesinden, 1602 ve 1730 yangınlarından sonra tamir edilmiştir. Minaresi burmalıdır.¹⁴⁵

Çilehane Camiî; 1412'de Osmanlı Emiri Yakub Paşa tarafından yaptırılıp, vakfiyeleri tanzim edilmiştir. Tekke ve Cami olarak iki bölümdür.¹⁴⁶

Fethiye Camiî; Danişmendli Fethi Gazi tarafından 1116'da kilise iken camiye çevrilmiştir. 1647 zelzelesinden hasar gören cami, Fethiyeli Mustafa Sıdkı Paşa tarafından tamir edilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴¹ İlhan Şahin, Feridun Emecen, *"Amasya"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.III, s. 3

¹⁴² Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 89-90

¹⁴³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 98

¹⁴⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C.I, s. 554

¹⁴⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 93 - İ. Şahin; F. Emecen, a. g. mad. s. 3.

¹⁴⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 141-142

¹⁴⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I, s. 125

Gökmedrese Camii; 1267'de Amasya beylerbeyi Emir Seyfeddin Torumtay tarafından yaptırılmıştır. Selçuklu kesme taş sanatının şaheserlerindedir. Kapısı, işlemeli ahşaptan yapılmıştır.¹⁴⁸

Mehmed Paşa Camii; Amasya valisi şehzade Sultan Ahmed'in lalası Hızır Paşazâde Mehmed Paşa tarafından 1495'te yaptırılmıştır. Ağaç oymalı kapısı ve mermer minberi bir şaheserdir.¹⁴⁹

Saraçhane Camii; 1372'de Amasya Emiri Şadgeldi Paşa tarafından, temeli taştan, duvar ve kubbesi ise taş ve tuğladan yaptırılmıştır.¹⁵⁰

Sofular Camii; II. Bayezid devri beylerbeyilerinden Hacı Sinan Beyzade Abdullah Paşa 1485 yılında Sofular mahallesinde, içinde daru'l-kurra ve medrese bulunan bir cami yaptırmıştır. Vefatından sonra oğlu Abdulkerim 1501'de inşaatı tamamlamış ve vakıflarını tanzim etmiştir.¹⁵¹

Kilari Selim Ağa Camii; 1483'te saray kilercisi Selim Ağa tarafından yaptırılmış olup, kesme taştandır.¹⁵²

Şamlar Camii; Danişmendli Melik Gazi tarafından yaptırılan cami yıkılmış ve 1495'te Kapağası İyâs ağa tarafından yeniden yapılmıştır. Kare planlı, tek kubbeli ve moloz taştandır.¹⁵³

Abide Hatun Camii; Merzifon'un Bahçekent köyünde XVII. asrın başlarında Kara Mustafa Paşa'nın annesi Abide Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Çelebi Mehmed Camii; 1411'de II. Murad tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁴

Köprülü Mehmed Paşa Camii; Gümüşhacıköyde 1660'da Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. İçi kalem işi ile süslüdür.¹⁵⁵

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii, 1667'de Merzifonda Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 132 - İ. Şahin; F. Emecen, a. g. mad. s. 3.

¹⁴⁹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 136

¹⁵⁰ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 118

¹⁵¹ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 123-124

¹⁵² Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 153

¹⁵³ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 120

¹⁵⁴ İ. Şahin; F. Emecen, a. g. mad. s. 3.

¹⁵⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 287-290

¹⁵⁶ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 323-332

Yörgüç Paşa Camii; Gümüşhacıköy'ün Gümüş köyünde 1429'da Amasya beylerbeyi Yörgüç Paşa tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁷

D- MEDRESELER

Osmanlı Devlet idarecileri, fethedilen yerlerin muntazam bir şekilde idaresinin, ilmi faaliyet ile mümkün olacağını kendilerinden önceki Türk ve İslâm devletlerinde görmüşlerdir. Kılıçla fethedilen yerler, akabinden ilim ordusu ile kuşatılıp idare edilmişlerdir. Medrese, tekke ve zaviyelerde, memleketin istikbali için düşünceler üretilir ve hükümdarlar da bu düşüncelere hürmet, saygı gösterip tatbik etmişlerdir.

Türklerdeki ilmi hareketlilik ve gelişme, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları medreseleri Osmanlılardan önce en yüksek seviyeye çıkmıştı.¹⁵⁸ Osmanlılar ise bu ilmî faaliyeti kurdukları medreselerle daha da geliştirmişler ve vakıflarla desteklemişlerdir.¹⁵⁹

Orhan Gazi, fetih siyasetinde, ilmi faaliyetlere önem verdiğini kurduğu medreselerle göstermiştir. İznik'in alınmasıyla beraber 1331'de kurulan medreseye günde 30 akçe ile Davud-ı Kayseri'yi müderris tayin etmiştir.¹⁶⁰ Yine 1335'te Bursa'da bir kiliseyi medreseye çevirmiştir. Bundan sonra gelen hükümdarlar da camilerin yanlarına medreseler eklemişler ve bunlara vakıflar tanzim etmişlerdir.

Amasya şehri de Osmanlıların siyaset-i ilmîyesinde nasibini almıştır. Merkezden atanan idarecilerle Amasya eşrafı medrese inşasına büyük ehemmiyet vererek burada ilmî seviyenin doruk noktasına çıkmasına sebep olmuşlardır. İncelediğimiz sicillerde bunu görüyoruz. Medreselere vakıflar tanzimi ve onarımları ile müderris atamalarına sıkca rastladık. Bir belgede; *"Gümüş kazasında vaki' Emirler ve Muğirler nam*

¹⁵⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 297

¹⁵⁸ Cahit Baltacı; *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 10

¹⁵⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 12, İstanbul 1989, s. 409

¹⁶⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C.I. s. 522 - Medreseler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin İlmî ve Teşkilatı*, Ank. 1988 - Mustafa Bilge; *İlk Osmanlı Medreseleri*, İst. 1984 - Şahabeddin Tekindağ; *"Medrese Dönemi; Cumhuriyetin 50. Yılında İst. Üniversitesi"*, İst. 1974.

karyelerin müstefilat ve i'şâr-ı şer'iyyesinden Yörgüci Paşa'nın medine-i Amasya'da bine eylediği imaret ve medresesinde mütevellisini ba'de'l-ihrac iki sehmi müderris..." kaydı geçmektedir.¹⁶¹ Başka bir belgede, Amasya'da Mehmed Paşa medresesinde iken vefatından sonra Esseyid Molla Yusuf bin Abdullah'ın metrukatından bir kısmını vakfa bağışladığına dair kayıt vardır.¹⁶²

II. Bayezid tarafından 1486 tarihinde Bayezid caminin yanında yaptırılan medrese "*Medrese-i Sultaniye*" ismi ile meşhur olmuştur. Gurre-i Rabi'ul-ahir 1183'de gönderilen fermanla imar edilmesi istenmektedir.¹⁶³ Medresenin müderrisliği, 1476'da Amasya müftülüğüne tayin edilen sabık Şeyhülislâm, Cemalizâde Zenbili Ali Efendiye verilmiştir. 1673 tarihine kadar Amasya müftülerinin müderris olması şartına uyulmuş ise de daha sonra bu gelenek bozulmuştur.¹⁶⁴

Yörgüç Paşa tarafından yaptırılan medrese, medreseler sıralamasında 60 akçe derecesinde olup, birinci sınıf medreselerden sayılmaktadır.¹⁶⁵ Yörgüç Paşa Camii'nin içinde bir kaç taş odayı havi olup, vakıfları tanzim edilmiştir. Sicilimizde, Emirler ve Muğirler nam karyelerin gelirlerinin bu medreseye vakf edildiği geçmektedir. Şöyle ki; "*Gümüş kazasında vaki' Emirler ve Muğirler nam karyelerin i'şâr-ı şeri'yyesinden Yörgüci Paşa'nın medine-i Amasya'da bina eylediği imaret ve medresesinde ...*" Ayrıca vakfa müteveli tayin edilenlerin isimleri verilmektedir.¹⁶⁶

Yörgüç Paşa medresesinde, alim ve talebe çok olduğu için, Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafa Bey, 1634 tarihinde Camii şerifin avlusunun doğu tarafında ahşaptan on iki oda ilave etmiştir.¹⁶⁷ Bu medrese ve caminin

¹⁶¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 113

¹⁶² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 161

¹⁶³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 98

¹⁶⁴ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 238

¹⁶⁵ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 253

¹⁶⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 113

¹⁶⁷ Hüseyin Hüsameddin Yesar; a.g.e., C.I. s. 253-254

evkafının banisi olan Yörgüç Paşa, II. Murad'ın lalasıdır. Türk olmayıp, devşirme olarak sarayda yetiştiği bilinmektedir.¹⁶⁸

Yörgüç Paşa, II. Murad'ın Amasya valiliği sırasında yanında bulunmuş ve Çelebi Mehmed'in vefatından sonra hükümdar olan II. Murad tarafından Amasya valiliğine atanmıştır. 1441'e kadar Tokat, Amasya (Rumiye-i Suğra) valiliğinde bulunmuştur.¹⁶⁹

Sicilimizde sıkça geçen Gökmedrese mahallesi, ismini medreseden almıştır¹⁷⁰ Gökmedrese Camisinin kapısı üzerindeki kitabenin tarihi 1428 olup¹⁷¹, medreseden bahs edilmemekle beraber, Hüseyin Hüsameddin Yesar, 1267'de Amasya valisi Emir Seyfeddin Torumtay'ın burada medrese yaptırdığını söylemektedir. Medresenin kapısının üstünde kırmızı mermer üzerine yeşil çiçek ile müzeyyen, gayet sanatlı bir şekilde yazı yazıldığını da ilave etmektedir.¹⁷²

Firuz Ağa medresesine müderris tayini hakkında bir belgeye rastlamamıza rağmen, Hüseyin Hüsameddin Efendinin tarihinde bu isim ile anılan medreseyi görmedik.¹⁷³ Yine, Amasya'daki Aişe Hatun vakfına Hafız Ahmed'in müteveli kılındığı ve medreseden bahsedildiğine dair bir berat da mevcuttur.¹⁷⁴

Sicillerimizde az sayıda medrese ismine rastladıysak da, Amasya'da çok sayıda medrese bulunduğunu ileride göreceğiz. XVIII. asırda medreselerin sayısında pek artış olmamış ve eskileriyle iktifa edilmiştir. Bunu bütün Anadolu'ya teşmil etmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki, bu asırda müderrislerin sayısında büyük artış olmuş ve atanacak yer bulunamaz hale gelinmiştir.¹⁷⁵

Osmanlıların ilme verdiği büyük ehemmiyet yanında, içtimaî hayat ile ilgili eserleri ve faaliyetleri, çağdaşı devletler tarafından hiç

¹⁶⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Kitabeler*, C. I. İstanbul 1927, s. 28

¹⁶⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.I. s. 403,404

¹⁷⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24,63,65,69,119,121

¹⁷¹ Cahit Baltacı: *Osmanlı Medreseleri*, s. 463

¹⁷² Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 132-133

¹⁷³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 162

¹⁷⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 39

¹⁷⁵ Yücel Özkaya: *XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ank., 1985, s. 231

uygulanmayan şeylerdi. Sicilimizde geçen bir belgede, sadece çeşmeler yapılmakla kalınmamış, vakıflarda tanzim edilmiştir. Muharrem 1184 tarihli vakıf mütevellisi beratı aynen şöyledir : “*Medine-i Amasya’da Kurşunlu mahallesinde vaki’ Kazası Bellioğlu çeşmesi ve şeyh çeşmesi nam çeşmelere mütevellî olan Hasan nam kimesne...*”¹⁷⁶

Amasya’da, yukarıda bahsedilen medreselerin dışında çok sayıda medrese mevcut olup, şehrin ilim beldesi vasfını kazanmasını sağlamıştır. Çok sayıda medresenin yapılmasında bir diğer amil ise, şehzade sancağı olmasıdır. Sicilimizde geçmemesine rağmen, konuya bütünlük kazandırması bakımından Amasya’daki medreseler, banileri ile birlikte şu şekilde tesbit edilmiştir.¹⁷⁷

Medrese Adı

Banisi

Halifet Gazi (Halfet Gazi)	Mübariziddin Halifet Alp Gazi
Doğrakiye medresesi	Emir-i Şikâr Nureddin Doğrak Bey
Darü’ş-şifa medresesi	Olcaytu Hüdabende’nin Hatunu İldus (Yıldız)ın kölelerinden Abdullah oğlu Anber
Alaca Yahya Medresesi	Amasya Emiri Hacı Şahgeldi Paşa
Kadı Medresesi	Anadolu Kazaskeri Molla Beylikzâde Molla Vildan Mehmed Çelebi
Mehmed Paşa Medresesi	Fatih Sultan Mehmed’in ümerasından

¹⁷⁶ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 142

¹⁷⁷ Mesud Aydın; Amasya Medreseleri, Ankara, 1980, (Basılmamış Lisans Tezi)

Mehmed Paşa

Ata Bey Medresesi	Nasreddin Ahmed Ata Bey
Burma Minare Medresesi	Dergâh-ı ali Baş mimarlarından Amasya'lı Hüseyin Beyzâde el- Hac Hafız Hüseyin Efendi
Fevziye Medresesi	Anadolu kazaskeri İbrahim Efendi tarafından oğlu Esseyid Feyzullah Efendi adına yaptırılmıştır.
Narlı Bahçe Medresesi	Şehir kethüdası Tevridizade Hafız Süleyman Ağa
Rahmaniye Medresesi	Dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Amasya mütesellimi Hacı Feyzullahzâde el-Hac Abdurrahman Ağa
Hayriye Medresesi	Türedizâde el-Hac Ali Ağa
Tayyar Paşa Medresesi	Canikli Tayyar Mahmud Paşa
Benderli Medresesi	Benderli el-Hac Hafız Feyzullah Ağa
Çöplüce Medresesi	Amasya'lı Aşçızâde el-Hac Mehmed Ağa
Hacı Hamza Efendi Medresesi	el-Hac Hamza Efendi

Tekke Medresesi	Akşehirli İsmail Efendi
Kapancızâde Medresesi	Amasyalı Kapancızâde el-Hac Hüseyin Zeki Efendi
Sarachane Medresesi	Hacıköy eşrafından Kazmeklizâde el-Hac Mahmud Efendi
Mehmed Beg Medresesi	Kürd Beyzâde Mehmed Bey
Sofular Medresesi	Amasya eşrafından Cunünzâde el- Hac Mustafa Ağa
Yakub Paşa Medresesi	Yakub Paşa
Hızır Paşa Medresesi	Atabeyzâde Hızır Paşa
II. Bayezid Medresesi	II. Bâyezid
Daru'l-Hadis Osman Çelebi Medresesi	Seydi Alizâde el-Hac Osman Çelebi
Mesudiyye Medresesi	Selçuklu Sultanı Sultan Mesud ¹⁷⁸
Küçük Ağa Medresesi	Kapı Ağası İlyas Ağa
Kâşifiyye Medresesi	Söküköylüzâde el-Hac Mehmed Kaşif Efendi

¹⁷⁸ Hüseyin Hüsameddin Yesar, a.g.e., C.I. s. 251

Abdullah Paşa Medresesi	Abdullah Paşa oğlu Abdi Bey
Torumtay Medresesi	Amasya valisi beylerbeyi Seyfeddin Torumtay
Sungurlu Medresesi	: Sangurlu eşrafından Sungurzade el-Hac Mehmed Ağa
Hüsâmiye Medresesi	Kubâlızâde eř-Şeyh Hüsameddin Hüseyn el-Halveti
Büyük Ağa Medresesi	II. Bayazıd'ın Amasya'daki kapı ağası Hüseyn Ağa
Bekir Paşa Madresesi	Sabık Mısır Mirlivası Amasyalı Bekir Beyzâde el-Hac Osman Bey

İKİNCİ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞI'NIN İDARİ YAPI İÇERİSİNDEKİ YERİ

A- EYALET YÖNETİMİ VE AMASYA SANCAĞI

Mahalli idare dediğimiz birim, merkezi otoritenin tamamlayıcı bir kolu ve merkezin kararlarını tatbik eden, merkezin hükümlerini haklarını koruyandır. Merkeze siyasi, idarî, askeri, hukuki ve kültürel yönden bağlıdır. Taşra, merkezi tamamlama vasfını korudukça, devlet, huzurlu ve dışarıya karşı güvencedir.

Osmanlı Taşra Teşkilatı, eski Türk devletlerinden gelen bir gelenek ve mirastır. Türk devletlerinde, hakana bağlı olmak şartıyla toprakların beylere tevcih edildiği görülür. Bu toprakların idaresi, korunması bey'e aittir. Büyük Selçuklu Devletinde "*Diyar-ı Rum*"un bey'lere verildiği görülür. Bu gelenek Anadolu Selçuklu Devletinde de görülmektedir. Bu geleneğin, Türk Devlet geleneğinde devamlılığı sağladığını, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar ki zamanda Türklerin devletsiz kalmadığında görüyoruz. Yıkılan merkez'e karşı taşrada yeni bir Türk devleti filizlenmiş ve bayrağı eline alarak Türk milletini idare etmiştir.

Türk devlet anlayışının Osmanlılarca devam ettirildiğini görmekteyiz. Feth edilen yerler idari bölünmeye tabi tutulmuş ve Eyaletler ihdas edilmiştir. Toprakların eyaletlere ayrılmasında güdülen amaç, bunların iktisadi yönden kendi kendine yeterli olması idi. Her eyalet, devletin savunması için gerekli olan gelirine göre hissesine düşen askeri de yetiştirmekle görevli idi.¹

¹ Yücel Özkaya: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara 1985, s. 19

Osmanlı idari sisteminde, sancakların birleşmesiyle eyalet vücuda geliyor ve başında beylerbeyi bulunurdu.² Kazaların birleşmesiyle sancak, nahiyelerin birleşmesiyle kaza, köylerin birleşmesiyle nahiye oluşturdu.³ Devletin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, liva, kaza ve nahiye tabirleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Taşra idarî teşkilatında kaza ve sancak en fazla öneme sahip birimlerdir.⁴

Eyaletin idaresinde mesul olan beylerbeyi, bütün sancakların tımarlı sipahi kumandanı olup, tımar tevcihinde bulunurdu. Paşa sancağında sancakbeyi olmaktan öte bir yetkisi yoktur.⁵ Eyaletlerin teşekkül şekline göre görevlerinin önemi değişirdi. Eyaletler, toprak idare sistemine göre; Salyanesiz, Salyaneli Eyaletler, Yurtluk-Ocaklık sancakları ve serbest Mir-i miranlık şeklinde ayrılmışlardı.⁶

Salyanesiz eyaletler, Has, Zeamet ve Tımar teşkilatı bulunan eyaletler olup, burada tımarlı sipahi ve cebeli yetiştirildi. Eflak, Boğdan, Erdel ve Kırım hariç bütün Rumeli toprakları salyanesizdi. Asya tarafında ise Doğu Anadolu'daki Yurtluk-Ocaklık sancaklar ve serbest mir-i miranlık hariç Anadolu ve Suriye toprakları salyanesizdi.

Salyaneli eyaletlerin geliri ise, mahsuller iltizama verilmek suretiyle beylerbeyi, sancakbeyi ve maaşlı askere sarf edilirdi. Kalan kısım ise hazineye gönderilirdi.⁷

XIV. asır sonlarından itibaren Sivas, Tokat ve Amasya "*Memleket-i Rum*" olarak telakki edilmiştir. Aşıkpaşazâde, "*Kara Yölüğ'ün oğlunun Rum'a gelib Elvan Çelebi tekkesine konduğunu*" bildirmekle Amasya'yı bu tekkenin bulunduğu Mecitözü'yü Vilayet-i Rum olarak anlatmak istemiştir. Vilayet-i Rum'un çekirdeği olan Sivas, Tokat ve Amasya

² Musa Çadırcı: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara, 1991, s. 11

³ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 12, s. 366 - Osmanlı idarî yapısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. C. Orhonlu: Osmanlı Mütesseseleri ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış. İst. 1977 - Metin Kunt: Sancaktan Eyalet. İst. 1978 - Yusuf Halaçoğlu: Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ank. 1991 - M. Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Devimleri ve Terimleri Sözlüğü. İst. 1983.

⁴ Yusuf Halaçoğlu: Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara 1991, s. 73

⁵ Musa Çadırcı: a.g.e., s. 11

⁶ Selçuk Trak: İktisat Tarihi. İstanbul, 1973, s. 357

⁷ Selçuk Trak: a.g.e., s. 357-358

“*Rumiye-i Suğra*” adını taşımıştır. XV. asrın birinci yarısından başlayarak bir şehzade sancağı olan Amasya, Rum vilayetinin merkezi olmuştur.⁸

Rum eyaleti, 1455 ve 1554’te tahrir tabi tutulmuştur. Canik seferi sırasında burayı fetheden Yörgüç Paşa’nın kardeşi Hızır Paşa, Eyalet-i Rum’da tahrir yapmıştır. Yine 1455’te Umur Bey adlı bir tahrir emini tarafından yazılmıştır. 1576’da ise Trabzon sancakbeyi Ömer Bey, son tahriri yapmıştır.⁹

II. Bayezid devrinde vilayet-i Rum’u tahrir eğden tahrir emini Taceddin, tahrir şeklini değiştirerek muhtelif mahalleleri ayrı ve müstakil birer birlik halinde göstermiştir. Umur Bey’in Meşhedabad (Zile) ve İcacı (Mecitözü)’yı tek nahiye yazmasına mukabil, Taceddin Bey, bunları ayrı nahiyeler olarak göstermiştir.

XV. asır tahrirlerinde kaza istilahi geçmez. Şehir, köy ve nahiyelerin belirtilmesi kafi görülmüştür. XVI. asır tahrirlerinde ise kaza tabiri geçmekte olup, Rum eyaleti, idarî ve mali taksimat olarak kazalara bölünmüştür.¹⁰

Osmanlı Devletinin doğu hududundaki askeri üssü ve şehzade sancağı olan Amasya, XVI. asır ortalarından sonra önemini yitirmiştir. XVI.asrın ikinci yarısında devlette başlayan çöküntü’den Amasya’da etkilenmiştir. Çöküntü, 17. ve 18. asırlarda hızlanmış ve yönetim kadroları da bundan nasibini almıştır. Bunda, en alt kademedен yetişerek gelen yönetici kadrolarının menfi alışkanlıklarının sürmesidir.¹¹ Beylerbeyilerinin yanlarında besledikleri askerin sayısı artmış ve bunların gideri için sancaklarda vergi toplamaya gitmişlerdir. Kapı halkı zamanla güçlenerek halka zulm etmeye başlamışlardır.¹²

Amasya, XVII. asırdan itibaren yukarıda izah edilen sebeplerden dolayı önemini yitirmiş ve Sivas eyaletine bağlanmıştır.¹³

⁸ Tayyib Gökbilgin: “15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”. Vakıflar Dergisi. S. VI, İstanbul 1967, s. 51

⁹ Mehmed Öz: “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskan Nüfus”. Belleten, C. LVII, S. 219. s. 419-510

¹⁰ Tayyib Gökbilgin: a.g.e., s. 53-54

¹¹ Musa Çadırcı: “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi”. IX. Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara 1988, s. 1154

¹² Musa Çadırcı: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 11

¹³ Tuncer Baykara: Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I : Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara 1988, s. 192

B- AMASYA SANCAĞI'NDAKİ VAKİ MÜLKİ TAKSİMAT

Sicilimizde, mülki taksimat içerisinde Amasya sancağına bağlı kazaların sayısı değişiklik arz etmektedir. Avarız vergisi ile ilgili 10 Şevval 1181 tarihli belgede sayı 7'dir.¹⁴

- 1- Kaza-i Amasya
- 2- Kaza-i Varay nam diğer Geldiklan
- 3- Kaza-i Zünnunabad
- 4- Kaza-i Gelgiras
- 5- Kaza-i Zeytun
- 6- Kaza-i Gümüş
- 7- Kaza-i Merzifonabad

Bu belgede diğer kazaların zikredilmemesi, avarız vergisinin sadece ismi geçen kazalara isabet ettirilmesinden de olabilir. Zira 25 Muharrem 1182 tarihli imdad-ı hazariye ile ilgili belgede sayı 10'dur.¹⁵ Aynı sayı 22 Receb 1182 tarihli belgede de mevcuttur. Adı geçen belgede ismi geçen kazalar şunlardır :

- 1- Kaza-i Amasya
- 2- Kaza-i Kedağra
- 3- Kaza-i Merzifon
- 4- Kaza-i Zünnunabad
- 5- Kaza-i Ladik
- 6- Kaza-i Havza
- 7- Kaza-i Gelgiras
- 8- Kaza-i Merzifonabad

¹⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 23

¹⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 26

9- Kaza-i Gümüşhacıköy

10- Kaza-i Zeytûn

Sefer-i hümayun için toplanan ve ordunun zehayir ihtiyacının karşılanması için gönderilen fermanında en son sayı 11'dir.¹⁶

Ordunun zehayir ihtiyacı için gönderilen ferman¹⁷ ile Amasya mutasarıfı Mehmed Paşa'ya imdad-ı hazariye için gönderilen Gurre-i Muharrem 1182 tarihli fermanında ismi geçen kazaların sayısı 11'dir.¹⁸

1- Kaza-i Amasya

2- Kaza-i Ladik

3- Kaza-i Varay

4- Kaza-i Zünnunabad

5- Kaza-i Gelgiras

6- Kaza-i Gümüşhacıköy

7- Kaza-i Merzifon

8- Kaza-i Merzifonabad

9- Kaza-i Zeytun

10- Kaza-i Kedağra

11- Kaza-i Havza

İncelediğimiz bütün belgelerde, Amasya sancağının merkez kazası Amasya'dır. Yine belgelerde ismi zikredilen nahiye ve köyler şunlardır.¹⁹

1- Nahiye-i Ezinepazarı :

Sicilimizde, sefer-i hümayun için lazım olan zehayirin tedariki için gönderilen fermanlardaki mübaya'a emirlerinde²⁰, Nüzul ve Avarız

¹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 112

¹⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 112

¹⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 13

¹⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 64

²⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 66

vergilerinin toplanmasında köylerin isimleri ve sayıları²¹ sıkca geçmektedir. Ezinepazarı nahiyesine bağlı köylerin sayısı, tesbitlerimize göre 42 olmakla beraber, akabinde gelen belgelerde yeni köylerin de eklendiği görülmektedir. Bütün belgelerde ismi geçen köyler şunlardır:

- 1- Kızılcakebir
- 2- Vadi
- 3- İlyas
- 4- Kal'a
- 5- Ezine
- 6- Eymük
- 7- Sarıalan
- 8- Saz
- 9- Virmiş
- 10- Kişlek
- 11- Merami
- 12- Balalanı
- 13- Efte
- 14- Halifeler
- 15- Karsan
- 16- Afşar
- 17- Sarayözü
- 18- Danişmend
- 19- Kirab
- 20- Büke
- 21- Karataş
- 22- Bayat
- 23- Kara İbrahim
- 24- Şeyh Sadi
- 25- Asiabdal

²¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 99

- 26- Henke
- 27- Uygur
- 28- Tatar
- 29- Kızılcaşığır
- 30- Kürdeler (Kürdler)
- 31- Mahmudlar
- 32- Ovasaray
- 33- Pehlivan
- 34- Zeğala
- 35- Serıgasan
- 36- Kara Ali
- 37- Yayıabdal
- 38- Hüseyin Dede
- 39- Uzunkuş
- 40- Kalınpeykâr
- 41- Sütçü
- 42- Kayı
- 43- Karanlıkdere
- 44- Gökyüzabdal
- 45- Saraycık Kürdi
- 46- Verseke
- 47- Ebemi
- 48- Kızıoğlu
- 49- Keçili

2- Nahiye-i Hakala

Hakala nahiyesi ve köyleri sicilimizde mübaya'a ile Avarız-Nüzul fermanlarında geçmektedir.²² Amasya'nın kuzeyini içine almaktadır. Bugünkü Suluova'nın bulunduğu mevkide yer almıştır. Merkez köyü Hakala'dır. Sicillerde geçen köy isimleri şunlardır:

²² 53 Nolu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 64.66.99.120.123

- 1- Hakala
- 2- Gazagancı (Kazancı)
- 3- Kuşçu
- 4- Dere
- 5- Deveci
- 6- Gani
- 7- Eymir (Eymük)
- 8- Harmanağılı
- 9- Ulvi
- 10- Eyük
- 11- Arucak
- 12- Erarslan
- 13- Hacı Bayram
- 14- Bozbeyi
- 15- Kurnaz
- 16- Merdehor
- 17- Feyze
- 18- Kulayı
- 19- Değirmenderesi
- 20- Kıyıcık
- 21- Nezi
- 22- Ceviz
- 23- Firuz
- 24- Uzunoba
- 25- Suluca
- 26- Bayırlı
- 27- Kulu
- 28- Güdelez

3- Nahiye-i Geldiklan

Nahiye, Amasya'nın batı taraflarını kaplamaktadır. Danişmend hükümetinin ilk zamanlarında 1097 yıllarında, Harezmi Türklerinden Afşar aşireti beylerinden Bay Geldi ve aşireti bu nahiyede iskan ettirilmişlerdir.²³ Sicillerimizde bu nahiyeye bağlı köyler²⁴ şunlardır :

- 1- Zene
- 2- Moramul
- 3- Orta
- 4- Kerne
- 5- Kürdeler
- 6- Soma
- 7- Atabek
- 8- Musa
- 9- Yurdenik
- 10- Bağlıca
- 11- Gökyük
- 12- Küni
- 13- Yağmur
- 14- Köyceğiz
- 15- Ahenuk
- 16- Katu
- 17- Ulus
- 18- Buldıklı
- 19- İlgazi
- 20- Ilıca
- 21- Karlı
- 22- Yüri

²³ Hüseyin Hüsameddin Yesar: a.g.e., C.I. s. 285

²⁴ 53 Nolu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 64.66.99.120.123

- 23- Gëldikalan
- 24- Kavay
- 25- Balar
- 26- İmrad
- 27- Yaylacık
- 28- Boğa
- 29- Karaseki
- 30- Derbendiciler
- 31- Alinek

4- Nahiye-i Akdağ

Amasya'nın doğu taraflarını içine alır. Yüksekliği 1200 metre olup, doğudan batıya uzanan dağın eteklerinde bulunmaktadır⁽²⁵⁾. Sicillerimizde geöen köyler²⁶ şunlardır :

- 1- Yenice
- 2- Zene
- 3- Mürek
- 4- Ebemi
- 5- Katırkışlası
- 6- Sofiler
- 7- Saku
- 8- Derebaşı alanı
- 9- Yaklakan
- 10- Akviran
- 11- Boyalıca
- 12- Gëndes
- 13- Saraycık

²⁵ Hüseyin Hüsemeddin Yesar. a.g.e.. C.I. s. 279

²⁶ 53 Nö'lu Amasya Şcriyye Sicili. Belge: 64.66.99.120

- 14- Taşbaşı
- 15- Sarular
- 16- Karakise
- 17- Kışlacık
- 18- Kızseki
- 19- Kürdeler
- 20- Tura
- 21- Seyfe
- 22- Hakurviran
- 23- Çukurviran
- 24- Divanlı
- 25- Kazıkkışlacık
- 26- Karasibaş alanı
- 27- Adatepe
- 28- Adacık
- 29- Hayat
- 30- Tadere

C- AMASYA SANCAĞI DAHİLİNDE İDARİ YAPI İÇERİSİNDE YER ALAN VAZİFE SAHİPLERİ

1-Ehl-i Örf ve Askeri Mensuplar

a- Mutasarrıf :

XVII. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkan mutasarrıflık, Arabça'da "*tasarruf eden*" manasına gelmektedir. Mutasarrıf, terim olarak; Osmanlı döneminde sancakları yöneten devlet ricalidir.²⁷

²⁷ M. Zeki Pakalın; Osmanlı Tarihi Devimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. İstanbul, 1983. s. 586

Mutasarrıflar, örfi ve şer'i konularda sancakbeylerinin haiz oldukları bütün yetkileri taşımışlardır.

XVIII. asırda, vezir sayısının çok artmasına karşılık vilayet sayısı aynı kalınca, bazı sancaklar vezirlere "arpalık" olarak verilmiştir. Arpalık olarak birkaç sancağa birden mutasarrıf olan vezirlere, bazen yararlıklarından dolayı eyalet de tevcih olunurdu. Mesela, Arpalık olarak Beyşehir ve Akşehir sancakları mutasarrıfı Sadeddin Paşa'ya 15 Mayıs 1761'de Karaman valiliği verilmişti.²⁸

Vezir rütbeli kişilere tayin edilecek yer bulunamamasından dolayı atanan mutasarrıflar, bazen atandıkları merkezlere gidip oturmamışlar²⁹, mütesellimler göndermişlerdir.

Mutasarrıflar, beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi devlet işlerinde tecrübesi olan, reaya'ya şefkatli davranan, dürüstlüğü ile tanınmış kişiler arasından seçilirdi. Padişah fermanı ile atanırlardı. Amasya sancağına yapılan atamalarla ilgili bilgiler sicillerimizde mevcuttur.³⁰ Gurre-i Zilkade 1181 tarihinde yapılan tayin ile ilgili belgede; "*Amasya mutasarıfı Hafız İbrahim gayet-i şehri atiden bir ay tevkiyet ile ref' ve yeri mevkatı olduğu kadıasker esbak ruznamçesinde mukayyed eşraf-ı kuzzat-ı kiram zevi'l-ihtiramdan inayet-i şehri yâri ve şayeste-i mükerremet tecidari Mevlana Mehmed dâ'ilerine yer tevcih-i esbak ibka olunub sene-i mezbure zilkade-i şerifesi guresinden müddet-i arziye-i kamile mutasarıf olmak ricasına ba'de'l-arz*" kaydı geçmektedir. Amasya mutasarıfı Hafız İbrahim'in yerine Abaza Mehmed tayin edilmiştir.³¹

Mutasarrıfın tayini ile ilgili fermanın bir nüshası Hazine-i Evrak'da, diğeri de sancak kadısında kalırdı. Kadı, yapılan tayini deftere işlerdi. Mutasarrıf doğrudan sancağa gelecekse yeni tayin edilen vezir paşa yola

²⁸ Yücel Özkaya; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 181

²⁹ Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 21

³⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 3.44

³¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 3

çıkar. Kendisi gelmeden önce buyuruldu mucibince, o sancakda ikamet etmek istediği konak tahsis edilir. Kapu halkı ve ailesi konağa yerleşirdi.

Tayin edilen mutasarrıfın yerine gelinceye kadar bir mütesellimin görevlendirildiğine dair, 6 Rabiü'l-evvel 1182 tarihli belgede; *“Mefahire'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'adin-i fezail ve'l-kelam Amasya sancağındaki vaki' kadılar ve naibler zide fazlehum tevki'-i ref'-i humayun vasıl olıcak ma'lum ola ki Amasya sancağı avatıf-ı aliye-i hüsrevanemden işbu bin yüz sekseniki senesi Rabiü'l-evvelin on üçüncü gününde sabık Şehrizur beylerbeyi emirü'l-ümerayi'l-kiram Seyyid el-Hac Hidayetullah dam-ı ikbalehuye tevcih ve ihsanım olub mir-i miran-ı mumaillejh mansıbına vürud idinciye değin zabt ve rabt-ı memleket ve hıfz ve haraset-i ehali ve raiyyete kadir tarafından liva-ı mezbureye bir mütesellim nasbından labüd ve meham olduğuna binaen kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Halil Paşa zide kadreh mütesellim nasb ...”* kaydı geçmektedir.³²

Mutasarrıf, beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi bir sefer vuku'unda askeri ile birlikte istenen mahalde orduya mülaki olmak zorunda idi. Sicillerimizde, dönemin çok sayıda savaşa sahne olmasından dolayı olacak ki konu ile ilgili çok belge bulunmaktadır. 22 Muharrem 1183 tarihli belgede, Amasya sancağı mutasarrıfı Hidayetullah Paşa, Moskov üzerine yapılacak sefere katıldığından yerine İskilibli Seyyid Halil'in ve o da İskilib'e gittiğinden mütesellimliğın Köse Ağazâde Ömer Ağa verildiği belirtilmektedir.³³ Ayrıca, reaya'yı huzursuz eden kapusuz levendat eşkiyasının bertaraf edilmesi de istenmektedir. Bununla ilgili, 29 Rabiü'l-ahir 1182 tarihli buyruldu da; Amasya mutasarrıfından, Amasya sancağında vaki' olan Kapusuz eşkiyasının şekavetine dıçar olanların durumunun derhal merkeze bildirilmesi ve her türlü tedbirin alınması istenmektedir.³⁴

³² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 44

³³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 91

³⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 7

İmdad-ı Hazariye'nin toplanmasında da mutasarrıflar mesuldür. Sicillerimizde bol miktarda belge mevcut olup³⁵, konu daha sonra ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

Sicillerimizde, isimlerine rastladığımız mutasarrıflar ve mutasarrıflık tarihleri şu şekilde tesbit edilmiştir.

- 1- Hafız İbrahim : 1181 öncesi³⁶
- 2- Abaza Mehmed Paşa : 1181³⁷
- 3- el-Hac Hidayetullah Paşa : 1182³⁸
- 4- el-Hac Mehmed Sadık Paşa : 1183³⁹
- 5- Seyyid Osman Ağa : 1184⁴⁰

b- Mütesellim

Kelime manası, “*teslim alan, bir hizmeti, emaneti teslim alan*” dır. Terim olarak, bir devlet görevlisinin görevlerini onun adına üstlenen, yürüten kişi demektir.

Mütesellimlik, XVI. asrın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Başlangıçta vali veya sancakbeyin atandığı yere gidinceye kadar ki sürede yönetici olarak atandığı halde, XVII. asırda mütesellimlik yeni bir görünüm kazanmıştır.⁴¹ 1627'den sonra vezir rütbesinde bulunan çok sayıda yönetici, kendilerine “*arpalık*” olarak verilen yerlere mütesellimler göndermişlerdir. Ayrıca, asıl işlerine ek olarak verilen sancaklara da mütesellim göndermişlerdir.

Bir sancakta görev yapmakta olan valinin üzerinde başka bir sancak daha var ise ona da, mütesellim göndererek yönettiği gibi, kaleler muhafızı bulunan ve seferde olan ya da görevi dolayısı ile Osmanlı

³⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 61

³⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 2

³⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 2

³⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 44

³⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 152

⁴⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 157

⁴¹ Musa Çadırcı: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 23

devleti sınırlarında oturmakla görevlendirilen vezirler ve komutanlar da yine mütesellim atayarak, vilayetleri yönettirirler ve yönetim makamı için bağlanmış olan gelirlerden bir parçasını mütesellime bırakıp geri kalanını kendileri alırlardı.⁴²

XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ilgili beldenin idaresini geçici olarak üstlenen mütesellimler⁴³, XVII. asırda önem kazanmaya başlamışlar ve bu öneme binaen, kurumda önemli değişikliklere gidilmiştir.⁴⁴

Sicillerimizde, Amasya sancağındaki mütesellim tayin ve azillerine sıkça rastladık.⁴⁵ 13 Rabi'u'l-evvel 1182 tarihli belgede; Amasya mutasarrıflığına el-Hac Hidayetullah Paşa'nın tayin edildiği ve yerine gelinceye kadar, Halil Bey'in mütesellim tayin edildiği kayıtlıdır.⁴⁶

Sefere giden mutasarrıfın yerine mütesellim atanıncaya kadar ki zamanda sancağın idaresi için mütesellim atandığına da sicillerimizde rastladık. 19 Muharrem 1183 tarihli belgede, bu konu ile ilgili bilgi mevcuttur. *“Halen Amasya sancağı mutasarrıfı semâhetlu Hidayetullah Paşa yerine mütesellim nasb itmedin sefer-i humayûna 'âzim ve mütesellim nasbı labüd ve lazım olmağla tarafından veyahud der aliyeden mütesellim nasb oluncaya değin liva-ı mezbûrede yerine mütesellim nasb ve tayin olunduğu müşi'r-i kibel-i şer'den yedine mürasele verilmesini Amasya sükkânından ulemâ ve sulehâ ve ayan ve sair ...”*⁴⁷

Merkez tarafından mütesellim atandığı gibi, vali ve mutasarrıflar tarafından da tayinlerin yapıldığı görülür. Valiler, buyruldu ile mütesellim tayin ederlerdi.⁴⁸ Vali, buyruldu ile kadılara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, ayan-ı vilayete ve iş erlerine duyururdu.

⁴² Mustafa Nuri Paşa: *Netayicü'l-Vukuât*; C.III, IV., Ankara, 1992, s. 107

⁴³ Musa Çadırcı: *“II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu”*, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, C. XXVIII, S. 3-4, s. 287

⁴⁴ Yücel Özkaya: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 196

⁴⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 44.67.93.150.157

⁴⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 44

⁴⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 93

⁴⁸ Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 24

Aynı buyruhdalarda, sağlanan mahsulat ve rusûmatın kadı tarafından “*meclis-i şer’de*” vali adına olanın toplanıp, mütesellime verilmesi de duyurulurdu.⁴⁹

İrad-ı Cedid hazinesinin yönetimine getirilen “*kapucu başılar*” da mütesellimlik ismi ile anılmıştır. II. Mahmud döneminde mütesellimler, Mukataat Hazinesince atanıyorlardı.⁵⁰

Ehl-i örf içinde halkla en çok ilişkide olan metesellimdi. Bu yüzden adaletli, reayâperver olmalarına dikkat edilirdi. Eşkiyanın ortadan kaldırılması, mutasarrıfa ait olan “*mahsul ve şehriye*”yi toplayabilmesi, ahaliyi zulümden koruyabilmesi için kuvvetli ve halkın istediği kişiler olmasına özen gösterilirdi.⁵¹ 29 Rabi’l-evvel 1182 tarihinde gönderilen buyruhduda; “*Sefer-i humayuna katılmayub şekavete başlayan kapusuz eşkiyasına köylerde yiyecek verilmemesi, köylere kondurulmaması*” istenmektedir.⁵²

Mütesellimlerin, hareket halinde olan konar-göçer kabilelerin iskân ettirilmesinde de vazifeli olduklarını belgelerden öğreniyoruz. 11 Safer 1181 tarihli belgede; “*şerayi-i şî’ar Tokat mukataası aklâmından Şarkipare kabilesinin perakende reayası bulunduğu kazaların*” kaydı geçmektedir.⁵³

Mütesellimin görev süresi bir yıldır. Ancak bu kurala pek uyulmamış ve valinin inisiyatifine kalıyordu.⁵⁴ Görevden ayrılan Mütesellimin bir süre sonra görevi elde ettiği görülmektedir. Böylece Mütesellimlik belli ailelerin tekeline girmiş olmaktadır. Bu görevin kendilerine kazandırmış olduğu yetki sebebiyle edindikleri servet sonucunda iyice kuvvetlenmişlerdir. XVIII. asırda, bozuk düzenden faydalanıp yolsuzluklara başvuran Mütesellimler, oldukça ileriye gitmişlerdir.⁵⁵

⁴⁹ Yücel Özkaya: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.196-197

⁵⁰ Musa Çadırcı: a.g.e. s. 24

⁵¹ Yücel Özkaya: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 197

⁵² 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili. Belge: 88

⁵³ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili. Belge: 3

⁵⁴ Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 24

⁵⁵ Yücel Özkaya: “*XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*”, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, C. XXVIII, S: 3-4, s. 370-372

Mütesellimlerden bazılarının para ve servete temayülleri neticesinde, reaya'yı haksız vergilere tabi tuttukları bilinmektedir. Tekalif-i şakka toplamak, rüşvet almak ve çeşitli yolsuzluklar yapmakla servetlerini artırmakta, kendilerine ait Mütesellimlik şehriyesi ve ücreti ile yetinmemekteydiler.⁵⁶ Halkın bu durumdan rahatsız olduğunu belgelerden öğreniyoruz.

9 Receb 1183 tarihli belgede; Amasya kadısına gönderilen fermanla, Amasya mutasarrıfı Hidayetullah Paşa'nın sefere memur olduğu esnada mütesellim Seyyid Halil Ağa'nın kendi zimmetine akçe geçirdiği, ahaliyi zorla çalıştırdığı ve bunu incelemek için mübaşir tayin edildiği bildirilmektedir.⁵⁷ Yine, 26 Zilhicce 1181 tarihli belgede; *“mahkemelerde hilaf-ı ferman akçe talep edildiği ve reaya'ya zulmedildiği”* haberi üzerine vazifelendirilen Emin Mehmed'in duhuluyla her türlü tedbirinin alınması istenmektedir.⁵⁸

Devlet, Tekalif-i şaka türünden olan *“dem öşrü”*, *“zahire baha”*, *“mefruşat baha”* gibi vergileri kaldırdığı halde, mütesellimlerin bunları ihdas ettiklerini görüyoruz.

II. Mahmud döneminde Ahmed Fethi Paşa'ya Aydın sancağı verilmişti. Namık Paşa 25.000 guruş aylık ile mütesellim atanmış, adı geçen Fethi Paşa Aydın'a geldiğinde, sancağın mukataalarının gelirlerinin hepsinin kendisinin olmak ve kapı altı hasılatı ve tayyarat ile geçindikten başka, 25.000 guruş daha Namık Paşa'ya teklif etmiş ve kabul edilmeyince de mütesellimlikten azl etmiştir.⁵⁹

Sicillerimizde ismi geçen Amasya mütesellimleri şunlardır :

- 1- Halil Bey - 1182⁶⁰
- 2- Kösezâde es-Seyyid Ömer Ağa - 1183⁶¹
- 3- Seyyid Halil Ağa - 1183⁶²

⁵⁶ Yücel Özkaya; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 198

⁵⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 109

⁵⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 18

⁵⁹ Mustafa Nuri Paşa; Netayicü'l-Vukuât, C.III-IV, s. 10

⁶⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 44

⁶¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 93

⁶² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 150

4- Rahtevanzâde İbrahim Bey - 1183⁶³

5- Seyyid Osman Ağa - 1184⁶⁴

c- Şehir Kethüdası

Şehir halkı tarafından seçilen şehir kethüdası, devlet görevlileri ile reaya arasındaki ilişkileri düzenlerdi.⁶⁵

Şehir kethüdalığı, XVI. ve XVII. asırlarda görülen ve XVII. asrın sonlarından itibaren ayanlığın ihdas edilmesiyle önemini kaybeden malî ve idari bir memuriyet idi. XVIII. asır boyunca artık önemli bir etkinliklerinin olmadığını, bunların yerini ayanların almaya başladıklarını görmekteyiz. Her ne kadar ayanlar bunların yerini almışsa da, bazı şehirlerde bu kurumun devam ettiğini halkın şikayetlerinden anlamak mümkündür.⁶⁶

Devlete ait hizmetlerin organizasyonunu yapmak, şehirlerde devlet görevlilerinin ikamet işleriyle uğraşmak, örfi ve şer'i vergiler hususunda halka yardımcı olmak gibi vazifeleri olan şehir kethüdaları, demokratik bir seçimle işbaşına gelirlerdi. Seçilmelerinde ehliyet, beceri, dürüstlük ve dindarlık etkili olurdu. Beledi hizmetleri görmeleri hasebiyle, bugünkü belediye reisliğine benzerdi.⁶⁷

I. Abdülhamid, 1786'da yayınladığı fermanla ayanlığın kaldırıldığını, vilayet işlerinin görülmesinde, vergi dağıtımında halkın isteğiyle şehir kethüdalarını işbaşına getirilmesini emretmişti.⁶⁸ Ancak, buna uyulmadığını ve 1790'da bu işlerin yine ayanlara bırakıldığını görüyoruz.⁶⁹

⁶³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 150

⁶⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 157

⁶⁵ Özer, Ergenç: Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler, s. 1270

⁶⁶ Yücel Özkaya: XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 200

⁶⁷ Z. Pakalın: a.g.s., C.II, s. 317

⁶⁸ Musa Çadırcı: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 41

⁶⁹ Yücel Özkaya: a.g.e., s. 200

Sicillerimizde, hükümet tarafından halka tarh edilen vergilerin toplanmasında, vazife aldıklarını gördüğümüz şehir kethüdalarından, adil davranmaları istenmektedir.⁷⁰

Şehir kethüdaları, görevlerini deruhte ettikten sonra, bu görevleri karşılığı halktan bir miktar ücret almakta, bunun ötesinde vergi talep etmeleri yasak idi. Yaptıkları masrafa karşılık, halktan fazla para almalarını önlemek için masraflar kadı sicillerine de kaydedilirdi.⁷¹ Maaşları, sancak halkı tarafından ödenirdi.

Mahkemelerde bilirkişi olarak yer alırlar, özellikle tereke yazımında ve esnaf anlaşmazlıklarında mühim rol oynarlardı. Ancak, XIX. asırda suiistimallerin artmasıyla beraber kaldırılmıştır.

ç- Kethüda Yeri

Eyalet ve sancaklarda altı bölük halkı olan Silahdar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler ve sipahilerin başdırlar. Altı bölük ağalarının imzası veya mührünü havi beratlarla görevlendiriliyorlardı.

Altı bölük halkının zabiti olan kethüda yeri, onların korunması, suç işleyenlerin mahkemeye sevk edilmesinden mesuldu.⁷² Ancak, zamanla kethüda yerleri çeşitli ailelerin dümen suyuna gider olmuş ve kendi halkına bakmaz olmuşlardır.⁷³

Sicillerimizde isimleri verilmemekle beraber kethüda yerleri ile ilgili belgelere sıkça rastladık. Gönderilen fermanlarda kadı ve mutasarrıftan sonra Kethüda Yeri'nin geldiğini görüyoruz.⁷⁴

Kethüda Yeri'nin eşkiyanın def edilmesinde vazifeli olduğunu 23 Zilkade 1181 tarihli buyruldu da görmekteyiz. Amasya taraflarında şekavete başlayan kapusuz kıt'a-ı tarik eşkiyasının zuhur eylediği

⁷⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 13,17,22,23,25,62

⁷¹ Musa Çadırcı: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 42

⁷² Yücel Özkaya; a.g.m. s. 38-52

⁷³ Yücel Özkaya: XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 23

⁷⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 3,4,20,21,24,28,40,52,76,81

mahallerde etkisiz hale getirilmesi istenmektedir.⁷⁵ Yine 5 Muharrem 1182 tarihinde gönderilen buyruldu da; *“Amasya sancağında vaki' kuzzat ve nüvvab efendiler zide feza'ilehüm ve kıdvetü'l-emasil ve'l-akran alay beyi ve kethüda yerleri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i emr-i münif su-i harekete mübaşeret ve ebnay-ı sebile hasaret iden başı boş levendat eşkiyasının şer'an icab iden kahr ve tedmirleri için bid'defa'-at sudur iden evamir-i celil-i alişan ve bu def'a dahi tevarüd iden emr-i celil-i alişanın ...”* kaydı geçmekte olup, eşkiyanın bertarafı isteniyor.⁷⁶

Vergilerin toplanmasında da kethüda yeri, diğer görevliler gibi yardımcı olmuş ve 20 Muharrem 1182 tarihinde toplanması istenen *“mal-ı ağnam”*ın tahsili istenmiştir. *“... ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve ağnam sahibleri ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki iş bu bin yüz seksan iki senesine mahsuben ba ferman-ı âli canib-i mirîye tahsili lazım gelen mal-ı ağnâmın vaktı ve zamanı hulûl itmekle”*⁷⁷

Keban ve Erganiden İstanbul'a gönderilen zer ve sim hazinesinin muhafazası da kethüda yerinden istenmiştir.⁷⁸ Mübaya'a olunacak şa'irin miri fiyatının korunması 27 Rabiü'l-evvel 1183'te Amasya sancağı kethüda yerine bildirilmiştir.⁷⁹

d- Yeniçeri Serdarı

Yeniçeri ocağı, merkezi teşkilat olarak kurulmuştu. Ancak, zamanla sayıları artıp merkezde teşkilatlandırılmaları zor olunca, eyalet ve

⁷⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 7

⁷⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 20

⁷⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 21

⁷⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 41

⁷⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 140

sancaklara gönderilmişlerdir. Hatta bunların bazıları orduda geri hizmet görevlerine atanma durumuna gelmişlerdir.⁸⁰

Eyalet ve sancaklara gönderilen yeniçerilerin başında Yeniçeri Serdarı bulunurdu. Bunlar, yeniçerilerin bütün ihtiyaçlarından, şehir'in asayişinden mesul idiler.⁸¹ Şehzade Bayezid vakası neticesinde taşra'ya gönderilen yeniçerilerden asayişin sağlanması ve merkezi otoritenin yetkilerine halel getirilmemesi hususunda serdarlara büyük bir sorumluluk verilmişti.

Yeniçeri Ağası, merkezde bulunan serdarları mektupla tayin eder ve taşraya gönderirdi. Serdar tayin edilen şahıs, hazineye belli bir miktarda para verirdi. Buna karşılık tayin edildiği bölgenin gelirinin bir kısmını alma hakkına sahipti.

Sicillerimizde tayin ile ilgili belgeler mevcuttur. 22 Şaban 1182 tarihli "*Tayin Mektubu*"nda es-Seyyid İbrahim'in azl edildiği ve Selânzâde Mustafa Ağa'nın serdar tayin edildiği kayıtlıdır.⁸² Yine, belgelerimizin çoğunda mutasarrıf, mütesellim, kethüda yeri ile beraber isimleri zikredilmektedir.⁸³

Serdar es-Seyyid İbrahim'in azli ve Selânzâde Mustafa Ağa'nın tayini ile ilgili 22 Şaban 1182 tarihli mektubda; "*Şeri'at-Şiâr Amasya kadısı efendi zide fazleh ba'de's-selam inha olunur ki zir-i hükümetinizde vaki' dergah-ı ali yeniçerileri serdarı ref' olunub yerine uslûb-u sabık üzre kıdvetü'l-emasil ve'l-akran iş bu altıncı bölüğün Mustafa Ağa zide kadreh serdar ve zabıt nasb ve tayin olunmağın işbu mektub tahrir ve ırsal olundu ...*" kaydı geçmekte olup, halkın rahatına çalışması, varissiz ölenlerin metrukatını beytü'l-mal'e göndermesi istenmektedir.⁸⁴

Yeniçeri Serdarı, savaş zamanında askeri ile beraber savaşa istenen mahalde iştirak ederdi. 12 Şevval 1182'de, Moskov seferi için

⁸⁰ M.Nuri Paşa; *Netavici'l-Vukuat*, s. 61-315

⁸¹ Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 11

⁸² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 78

⁸³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 16.78,83-140

⁸⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 78

Anadolu'nun sol kol serdarlarının askeri ile beraber Kırım ordusuna katılması emredilmektedir.⁸⁵

Seferde, askeri tehzizatın nakli için at ve deve tedariki⁸⁶, Avarız ve Nüzûl vergisi ile imdad-ı seferiyenin toplanmasında da Yeniçeri Serdarı vazifeli idi.

Kazalarda ve köylerde şekavete başlayan kapusuz eşkiya taifesinin def edilmesi, köylerde bunlara yiyecek verilmemesi ve eşkiya saldırısına uğrayanların durumlarının merkeze bildirilmesi de vazifeleri arasında idi.⁸⁷ 29 Rebiu'l-ahir 1182 deki buyruldu da; “... ve yeniçeri serdarı ve sair zabitan ve işçeri zide kadrehüm inha olunur ki bu hilalde sefer-i humayun nusret makrundan nukûl ve azimete adem-i rağbet ile giruye kalub ebnay-ı sebile sed ve bend ve fukaray-ı raiyyete envâ'-ı zulm ve teaddi ve tevafil-i ehl-i tüccarın emvalini garat sevdasında olan kapusuz eşkiyalarının kahr ve tedmir ve i'dam ve izalelerin mütezamin sadır olan hatt-ı humayûn ..” denilmektedir.⁸⁸

Yeniçeri serdarının, imdad-ı hazariyenin toplanması ile ilgili belgelerde, bu verginin toplanmasından da bizzat vazifeli olduğu anlaşılmaktadır. “... kıdvetü'l-emasil ve'l-akran ayan ve zabitan zide kadrehüm inha olunur ki iş bu binyüzseksan üç senesine mahsuben eyalet-i Sivas'ın mal-ı seferiyesi ba ferman-ı ali halen vali-i Sivas ...”⁸⁹

e- Voyvoda

Başlangıçta “*has*” denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye “*Voyvoda*” denilirken, sonraları, “*serbest tımarların*” vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de Voyvoda gönderilerek yönetildiğini görmekteyiz. Tımar sisteminin giderek değişikliklere

⁸⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 83

⁸⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 65

⁸⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 28.46.72.88

⁸⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 88

⁸⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 140

uğraması, iltizam ve mukata'a usulünün yaygınlaşması bu kurumun gelişmesine sebep olmuştur.⁹⁰

Vali ve mutasarrıflar tarafından sancak yönetimine mütesellim atanırken, kazalara da voyvoda atandığı görülür.⁹¹ Atandıkları yerin düzeninden, disiplin ve güveninden sorumlu idiler.

Tımar, eğer sahibine serbest kaydı ile verilmiş ise, buraya dirlik sahibi, subaşı, voyvodası dışında müdahale yapılmazdı. Dirlik sahibi tarafından vergi alacaklarını toplamaya görevli kılınan voyvoda, aynı zamanda köylerin düzenini de sağlardı. Serbest tımar sahibi tarafından tayin olunan voyvodaların “rüsûm-u şer’-iyye” vergilerini toplamasına dışarıdan karışılmaması gerektiği halde, XVIII. asırda beylerbeyi, sancakbeyi gibi görevlilerin karıştığını görüyoruz.⁹²

Sicillerimizde “Voyvoda” ilgili çok sayıda belgeye rastladık. Bunların büyük çoğunluğu idare ile ilgili olup, hazinenin korunması, asker levazımatının tedariki, askerin sefer için hazırlanması ve eşkiyanın def edilmesi hususlarında da isimleri sık sık zikredilmektedir.⁹³

15 Rebiu'l-evvel 1182 tarihli bir belgemizde, kırk re'es menzil bargirinin mübaya'ası hakkındaki fermanda; “... *mefahire'l-emasil ve'l-akran mütesellimler ve voyvodalar ve kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları ve sair zabitan ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehüm tevki'-i ref'-i hümayun vasıl alıcak ma'lûm ola ki Anadolu'nun sol kolu yemin ve yesarıyla nihayetine varınca kasalarda bulunan tavaif-i askeriyeyi sadır olan emr-i şerifimle yerlerinden ve yurdlarından ihrac ve accaleten ve mesara'aten Kırım canibinde vaki' orduy-u hümayunuma mülhak ve mülaki olmaları çün sevk ve tesyirlerine ocak tarafından mübaşir tayin olunan kıdvetü'l-emacid ve'l-ayan Turnacıbaşı Kefeli Mehmed zide mecdeh ve ma'iyetine memur altı*

⁹⁰ Musa Çadırcı: Tanımizat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 29

⁹¹ M.Nuri Paşa: Netayicü'l-Vukuat, s. 283

⁹² Yücel Özkaya: XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 200

⁹³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 3,19,30,52,57,59,62,71

nefer çavuşan kırk re'es menzil bargiri ücretleri ehalinin ...” ⁹⁴ buyrulmaktadır.

XIX. asrın başlarından itibaren kasaba, köy ve şehirleri de yöneten voyvodaların⁹⁵ atanmaları iki grupta toplanabilir. Vali ve mutasarrıfların kendi adlarına görevlendirdikleri voyvodalar ile geliri doğrudan hazineye bağlanmış yerlere hazine yöneticileri tarafından atanan voyvodalar. Valiler daha çok kendilerine geliri bırakılan yörenin ileri gelenleri arasında buyuruldu ile voyvoda atarlardı.⁹⁶

Voyvoda, iki tuğlu bir paşanın bütün haklarından yararlanırdı. Fakat, daha düşük bir sıraya sahipti. Bölgesinin askeri kuvvetinin başında yürüdüğü zaman, iki tuğlu, bu paşanın bayrağı altındadır. Sancaklara tayin olunan voyvodalar, sancak beyinin yetki ve selahiyetlerine sahip olurlardı.⁹⁷

Voyvodalar kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgesinin hem yöneticileri hem de hazine gelirlerini toplayan tahsildarları idiler. Kent ve kasabanın güvenliğini sağlamak, istendiğinde asker toplayıp sefere katılmakla yükümlü olup, halk ile sık sık karşı karşıya gelen voyvodaların haksızlıklar yaptıkları ve zimmetlerine para geçirdikleri görülür.⁹⁸ Bazı yabancı kökenli voyvodalar da halka zulm ederlerdi. Boğdan Voyvodası Aron'un haksızlıkları 1592'de yeniçerilerin mırıldanmalarına sebep olmuştu. Eflak Voyvodası Aleksandır halk ile sık sık karşı karşıya gelmişti.⁹⁹

1184 tarihli bir belgede, Siverek Voyvodası'ndan bahsedilmektedir. *“Bucak kürdinden Siverek Voyvodası Abdulfettah Ağazâde Abdurrahman Ağa'nın yazdığı miri askerinin ordu-u hümayuna âzimen*

⁹⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 84

⁹⁵ Z. Pakalın; a.g.s., C.I, s. 597-98

⁹⁶ Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 59

⁹⁷ Yücel Özkaya; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 201

⁹⁸ Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 30

⁹⁹ Joseph. Von Hammer; *Osmanlı Tarihi* (Çev : Abdulkadir KARAHAN), C.II, İstanbul 1991, s. 202

esnay-ı rahde ta'yinatları pusulası.” Bu pusulada askerin mirisine düşen miktarlar verilmiştir.¹⁰⁰

Voyvodalar da bazı mütesellimler gibi görevden alındıklarında çoğu zaman karşı koyuyorlardı. Kendilerine güveniyorlarsa isyan etmekten geri kalmıyorlardı. Görevden alınmadan önce, uyarıldıkları ve reayaya adaletli davranmaları hatırlatılmıştır.¹⁰¹

f- Kale Dizdarı

Kale ile ilgili işlerin sorumlusu ve kale kumandanı olarak idari yapı içerisinde önemli bir mevkiye sahip olan dizdar, askeri görevinin yanısıra şehrin asayişinden de mesuldur. Ayrıca, kalede bulunan değerli eşyaların korunması ve hapisane de görevleri arasında idi. XVIII. asırdan itibaren askeri görevli olarak önemleri azalmış ve serhadlerdeki kalelerde görevlerini devam ettirmişlerdir.¹⁰²

Kale dizdarları, mühim evrak ve hazinenin bulunduğu iç kaleyi korurlardı. Herhangi bir saldırıda müdafaa eder ve barış zamanında da can ve mal güvenliği sağlanmasına çalışırdı.¹⁰³

Kale dizdarlıkları da tımar dağıtımında olduğu gibi verilirdi. Tımar dizdarı öldüğünde, talipler arasında dizdarın oğlu varsa tercih edilirdi. İsteklerinin durumu kale hangi vilayette ise, o vilayetin beylerbeyisi tarafından İstanbul'a iletilirdi. Serhad ve sınır kapılarındaki kalelerin korunması ve tamirleri önemli idi. Bu kalelerin tamirinde gereken ameleler, eskiden beri, özellikle eyalet askerleri arasında seçilirdi. Eyalet askeri bu görevi yapmazsa, yerlerine amele tutulur, bedelleri tımar ve zeamet sahiplerine toplanırdı.¹⁰⁴

¹⁰⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 149

¹⁰¹ Musa Çadırcı; a.g.e., s. 32

¹⁰² Yusuf Oğuzoğlu; *“Dizdar”*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul 1994, s. 481

¹⁰³ Emel Topçu; *Fatih Dönemi Kamu Yönetimi*, Ankara 1993, s. 57

¹⁰⁴ Yücel Özkaya; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 48

Sicillerimizde, kale dizdarı ile ilgili belgeler yeterli sayıda olmamakla beraber tımar tevcihine dair belge mevcuttur.¹⁰⁵ İncelediğimiz dönemde orta derecede bir tımarı sahip olan Kale dizdarına, ortalama 10.000 akçelik bir gelir verilirdi.¹⁰⁶

19 Cemaziye'l-evvel 1182 tarihinde Amasya Kal'ası tımarı tevcihi ile ilgili belgede; “ ... *Amasya'nın kal'a-ı zir dizdarı Mustafa zide hıfzıhu sūdde-i sa'adetime mektub gönderub Amasya Sancağı Argüma nahiyesinde Karatekin nam karye ve gayriden bin dokuzyüz akçe gedik tımarıyla Amasya kal'ası topçuluğuna mutasarrıf Ömer fevt olub gedik tımarıyla kal'a-ı mezbure topçuluğu mahlul oldukda sulb-i kebir oğlu darend-i tevki'-i ref'-i hümayun Mehmed hidmetinin uhdesinden gelmeğe kadir olmağla kal'a-i bâlû dizdarı Ahmed'den arzına taleb oldukda dizdar-ı merkum ziyade arz akçesi mutalebesinde olub mezbur Mehmed dahi fakirü'l-hal ve arz akçesi tedarikine adim-i iktidarından naşi dizdar-ı mezkur gedik tımar-ı mezburi kendi karındaşı Receb Veledi Hasan'a arz ve tevcih ve berat itdirub gadr ve merkum Mehmed emekdar ve medar-ı maaş ancak babası nan paresi olan gedik tımar-ı mezbure mehassir dir deyu merhameten gedik tımar ile kal'a-i mezbure topçuluğu mezbur Receb Veledi Hasan'ın ref'inden mütevefay-ı merkûm Ömer'in oğlu mezbur Mehmed'e virilmek babında inayet ricasına arz ve ber vech-ı meşruh ...” kaydı mevcut olup, kale dizdarlığı 1900 akçe tımar ile Mehmed'e tevcih edilmiştir.¹⁰⁷*

Kale dizdarı, doğrudan merkezden emir aldığı gibi, beylerbeyi ve müfettiş paşalardan da emir alırdı. Eşkiya ve asilerin yakalanması sırasında emir alırdı.¹⁰⁸

Kale dizdarlarının zaman zaman kanun hilafına hareket ettikleri ve suistimallerin ortadan kaldırılması kadı ve mutasarrıflardan istenmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 51

¹⁰⁶ Yusuf Oğuzoğlu; a.g.m., s. 481

¹⁰⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 51

¹⁰⁸ Musa Çadırcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 100 - Netavici'l-Vukuât, C. III-IV, s. 123-137

¹⁰⁹ Yücel Özkaya; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 48

g- Çeri Sürücüleri

Osmanlı taşra teşkilatının askeri görevlilerinden olan “Çeri Sürücüsü”, sipahilerin küçük zabitlerinden birinin adı idi. Çeri sürücüsünün de tımarı mevcut olup, tımarları dahilinde oturmaları kanun icabı idi. Çeri sürücülerinden terfi eden “Çeribaşı” olurdu.¹¹⁰

Sicillerimizde çeri sürücüleri ile alakalı belgeler mevcuttur. 20 Receb 1182 tarihli bir belgede sürücü tayin olunan Hacı Ali Çavuş ve Ömer Çavuş'un gittikleri kazalarda ferman-ı alişan mucibince asker toplayacakları ve kendilerine yardımcı olunması hususunda Anadolu'nun sol kol kadı, naib, kethüda yeri, ayan ve iş erlerinden istenmektedir.¹¹¹

Sürücü tayin olunan Ser-Turna'ya menzil bargiri virilmek babında 15 Rebiü'l-evvel 1182 tarihli fermanında şöyle denilmektedir : “ ... ve *kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları ve sair zabitan ve ayan-ı vilayet ve işlerleri zide kadrehum tevki'-i ref'-i hümayun vasıl olan emr-i şerifimle yerlerinden ve yurdlarından ihraç ve accaleten ve mesâru'ten Kırım canibinde vaki' orduy-u hümayunuma mülhak ve mülâki olmaları çün sevk ve tesyirlerine ocak tarafından mübaşir tayin olunan kıdvetü'l-emacid ve'l-ayan Turnacıbaşı Kefeli Mehmed zide mecdeh ve ma'iyetine memur altı nefer çavuşan ...*”¹¹²

Moskov seferi için silahdaran ve sipahan'ın tayin edilen sürücü nezaretinde Edirne sahrasında toplanması ve tek bir ferdin dahi geri kalmaması istenmektedir.¹¹³

¹¹⁰ Z. Pakalın; a.g.s., C.I, s. 354

¹¹¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 65

¹¹² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 84

¹¹³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 86

Köy Ağası: 21 Şevval 1182 Tarihli belgede: “Amasya'da Hızır Paşa mahallesinden olub..... vaz'-ı zindan olan köy Ağası Ömer b. Osman'a fima ba'd töhmeti zühur iderse meclis-i şer'e ihzar etmek üzere karındaşı Mehmed ve Mahalle-i Mezkure'den Kayacı Mustafa kefil-i bi'n-nefs oldukları kayd-ı şüd” kaydı geçmektedir.

2- Ehl-i Şer ve Ulema

a- Kadı :

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şer'i hukuka dayalı bir adalet sistemini kurarken, aynı zamanda örfi kuralları da birçok alanda uygulamıştır.¹¹⁴ Her iki uygulamada da halkın refahı amaçlanarak adaletin, devletin bütün kademelerine ve memleketin her köşesine götürülmesi sağlanmıştır. Devletin kuruluş yıllarındaki bu adli düzeni, hem teb'ayı mutlu etmiş ve hem de temelleri sağlamlaştırmıştır. Çağdaşı Avrupa devletlerinde köylü, toprak sahibi tarafından yargılanmaktaydı. Toprak sahibinin verdiği cezaya köylü itiraz edemezdi.¹¹⁵

Osmanlı Devleti'ndeki şer'i mahkemelerde şer'i ve hukuki bütün meseleler Hanefi mezhebi esaslarına göre hal edilirdi.¹¹⁶ Devlet, davaların bu esaslara göre hal edilmesi, halka adaletin götürülmesi için her nahiye, kaza, şehir ve eyalet mekezine birer kadı tayin ederdi.¹¹⁷ Kadı, şer'i ve hukuki hükümleri tatbik eden demek olup, aynı zamanda merkezin emirlerini de yerine getiren bir makamdı. Kadılara "*hâkimü'ş-şer*" denilirdi.¹¹⁸

Ehl-i şer'den olan kadı, Osmanlı idare sisteminde yargı, yönetim, ekonomi ve sosyal alanda geniş yetkiye sahip olduğundan şehrin en önemli kişisi idi.¹¹⁹ Şehrin askeri işleri hariç, idari, hukuki ve mahalli işlerinin hepsi kadılar tarafından görülürdü. Sanatkâr ve esnafın kontrolü, loncaların düzen, yönetim ve bunlarla ilgili kuralların gözetimi, narh uygulaması, şehrin alt yapı tesislerinin denetimi, imar nizamının incelenmesi, vakıf yöneticilerini denetlemek, atamalarla ilgili arzda bulunmak gibi görevleri vardı. Din ile vazifeli personelin atanmasında da

¹¹⁴ Yusuf Halacoglu; Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991. s. 103

¹¹⁵ Necdet Sevinç. Osmanlılarda Sosyo - Ekonomik Yapı, İstanbul 1978, s. 53

¹¹⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devletinin İlmive Teşkilatı, Ankara 1988, s. 83

¹¹⁷ Necdet Sevinç, a.g.e., s. 53

¹¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e., s. 83

¹¹⁹ Musa Çadırcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s. 79

kadının arzı gerekiyordu. Şehrin asayişinde kadı'nın yardımcıları subaşı ile asesbaşı idi.¹²⁰

Kadılar medrese mezunları arasından tayin olunurlardı. Anadolu kadılarının tayininde Anadolu Kadıaskeri ile Şeyhülislâm mühim rol oynamaktaydılar. Padişah huzurunda imtihan olan kadı adayları, XVIII. asırda kadıasker tarafından imtihana tabi tutulup, başarılı olanlar, Şeyhül-islâm'a bildirilmekteydi. Padişah'ın "*ferman-ı ali*" si ile atama işlemi tamamlanırdı.¹²¹

XIV. asır sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde kadılığa rağbet azdı ve müderrislik daha cazibdi. Kadı ücretlerinin az olması da bunda etkili idi. Ücretler, görecekları da'vaların azlığı veya çokluğuna göre artar ve azalırdı.¹²²

Kadılar, Naib, müteveli, imam, hatip tayinlerinde, vakfiye tanzimi ve taksimi ve vasi tayinlerinde, miras ve evlilik akdi tanzimlerinde, Tapu sicil muhafızlıklarında, narh tesbiti, lonca teftişi, mukataaların kontrolünde¹²³ kanunla belirtilmiş resimlerini alırlardı. Ayrıca, mahkemede davalara bakan kadılar harçlarını alırlardı.¹²⁴

İncelediğimiz sicillerde kadılarla ilgili birçok belgeye rastladık. Amasya'ya atanan kadıların yerlerine ulaşmalarına dair, vergi, narh, da'valar ve yolsuzluklar ile ilgili belgelerde kadıların isimleri zikredilmektedir.¹²⁵

Amasya Kadısı Mehmed Efendi'nin tayini ile ilgili Anadolu kadıaskeri imzasıyla gönderilen belgede; "*İzzet-me'ab şeri'at nisab Amasya Kadısı Mevlana Mehmed Efendi kamyab tahiyet-i vafiye eblağıyla inha olunur ki kaza-i mezburun umur-u kısmet-i askeriyesi iş bu sene ihda ve semanin ve mie ve elf Zilkade-i şerifesi guresinden tarafımızdan sana tefviz ve sipariş olunmuşdur. Gerekdir ki kaza-i*

¹²⁰ E.Topçu; a.g.e., s. 54

¹²¹ Yücel Özkaya; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s. 207

¹²² İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devletinin İlmüye Teşkilatı*, s. 84

¹²³ E.Topçu, a.g.e., s. 55

¹²⁴ Yücel Özkaya; a.g.e., s. 208

¹²⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 5.17.30.92.98.108

mezburedè vaki' olan muhallefat-ı askeriyyeyi tahrir ve terkim...” kaydı geçmektedir.¹²⁶

Kadılar, medrese tahsili görüp icazet alarak mülazemet edenlerden tayin edilirdiler. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülazemet edenler, kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına atandıkları gibi, bir müddet müderrislikten sonra kadı olmak isteyenler derecelerine göre kaza veya sancağa kadı olurlardı.¹²⁷

Kadıların tayini, Divan-ı humâyunda Anadolu ve Rumeli kadıaskerinin arzı ve padişahın izni ile olurdu.¹²⁸ XVI. asırda müftü veya şeyhülislamların kazaskerle tekaddüm etmeleri hasebiyle büyük kadılıklar şeyhülislâmların sadriazam vasıtasıyla inhaları üzerine yapılırdı.¹²⁹

Fatih Sultan Mehmed kanunnamesinde, kadılığın en yüksek derecesi beş yüz akçe yevmiyeli mevleviyet denilen taht kadılıkları idi ve bunun üstünde kazaskerlik vardı. Beş yüz akçelik kadılar teşrifatta beylerbeyi ve defterdarın aşağısında olup, beylerbeyisi rütbesi ile askeri hizmete geçebilirlerdi.

Kadılıklar büyük ve küçük kazalarla sancak ve eyalet olmak üzere iki sınıftı. Kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıftı. Rumeli'de kadılık edenler, Rumeli kazaskeri defterinde, Anadolu kazalarında kadılık edenler ise Anadolu kadılığı defterinde kayıtlı idiler.¹³⁰ Kaza kadılarının tayinleri kazasker tarafından yapılırdı.¹³¹

“İzzet-meâb şeriat-nisab fahrü'l-kuzzat mevlana es-Seyyid Ahmed Efendi kâmyab Bâde't-tahiyyeti'l-vafiye inha olunur ki iş bu sene selase ve semanin ve mie ve elf mah-ı Recebü'l-garadı guresinden ber-vech-i muhtasım mutasarrıf olduğum Amasya kazasının umur-u şer'iyyesi ma' kismet-i askeriye tarafımızdan tefviz ve sipariş olunmuşdur gerek dir ki

¹²⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 2

¹²⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı: a.g.e., s. 87

¹²⁸ Yusuf Halacoğlu: *Osmanlı Devleti Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 112

¹²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı: a.g.e., s. 87

¹³⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlim ve Teşkilatı*, s. 91

¹³¹ E.Topçu: a.g.e., s. 56

kaza-i mezburi gurre-i merkumeden zaht edib ..."¹³² Buna benzer birçok belgede kadı tayinleri geçmektedir.

Mahkemelerde kadılar, şahsın şahıs ile şahsın devletle olan münasebetlerini kanunlar çerçevesinde düzenler ve keyfi kararlar veremezlerdi.¹³³ Duruşmaların halka açık yapılması da kanun emriydi. Ancak zamanla bu kurumlarda da aksaklıklar görülmeye başladı. Özellikle yeteneksiz kadıaskerler, kadılık görevlerini çıraklık ederek yanlarında çalışmış emektarlarına gördürmeye başladılar.¹³⁴

Kadıların atanmasından sonra, sürekli merkezin kontrolünde olduklarını ve vatandaşların dahi şikayetlerini merkeze bildirdiklerini incelediğimiz belgelerde görüyoruz. Anadolu kadıaskeri Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi'nin 22 Safer 1182 tarihinde Amasya kadısına gönderdiği mektub'da; *"İzzet-meab şeriat-nisab vilayet-i Anadolu'da vaki kuznat ve nüvvab Efendiler el-mekrumun tahiyet-i vafiye eblağıyla inha olunur ki der aliyeye arz ve 'ilamı mukteza mevad-ı mevsuku'l-kelam kimesnelerin ihbar ve şehadetleri ile muhakkak olmadıkça i'lamdan mübâ'adet ile ibadullahın bila mucib arazde ve remide olmalarına ruhsatdan mecani'bet olunmak cümlelerin vacibe-i uhde-i diyanetleri iken bu esnada etraftan vürud iden aruz ve mehızırın ekseri mu'allal ve bila garaz iduğu mezammin ve mefahiminden müsteban ve çok kimesne geçmedin muğayir ve münakazi zuhur eylemekden naşi hak ve batılın fark ve temyizi hariç daire-i hüda mekan olmağla imdi bu babda sadır olan emr-i ali taht-ı hükümet ve kazalarınızda cümle muvacehesinde kira'et ve sicilat-ı mehakimde sebt olunarak fima ba'd bazı kimesnelerin der aliyeye ihzarları veyahud ahz ve habs ve kal'abend ve diyar-ı ahire nefi ve acilen tedibleri iktiza veyahud şer'an haklarında tertib-i ceza icab ider halet ve sair i'lamı mukteza-ı mevad zuhur eyledikde ferman olunduğu üzre mahallinde diyanet ve istikametle mevsuf kimesnelerin ihbar ve şehadetleriyle muhakkak*

¹³² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: s. 108

¹³³ Necdet Sevinç, a.g.e., s. 54

¹³⁴ M.Nuri Paşa; *Netavici'ül-Vukuat*, C.III-IV, s. 146

kemal-ı tehaşi ve hazr-ı birle dahil-i hükümet ve kazanızda sakin olan ehali ve fukaranın..."¹⁴¹ Kadı'nın ehaliye zulmetmesi ve kanun hilafına vergi istemesi halinde şikayet edilen kadılar cezalandırılır ve hatta katledilirlerdi.¹⁴²

Fernand Grenard, Osmanlı İmparatorluğu hakkında görüşlerini yazarken şöyle demektedir : *"Tatmin edici olmayan devlet memurunu ceza ve ölüm bekler. Zaafa karşı af ve merhamet yoktur. Devlet idaresi sadece sert bir mertebelenmeyle sağlanarak birbirine bağlanmış bir dünya değildir. Aynı zamanda bütün iktidarı nefsinde toplamaktadır."*¹⁴³

XVIII. asırda medrese mezunlarının sayısı artınca, hakkı olmayanlara mülazımlık verilmemesi gerekirken, ulema çocuklarına doğrudan mülazemet verilmiş ve yetişmiş, tecrübeli kişiler görev almakda zorlanmışlardır. Kadılık kurumu tecrübesiz kişiler eline geçmiştir.¹⁴⁴ Vezirler, komutanlar, mütesellimler ve voyvodalar, cahil ve zalim kadıları, hediye ve para vererek ya da verdikleri zalimce hükümleri görmemezlikten gelerek onları minnet altında bırakıp utandırarak, istedikleri gibi mahkeme ilamları alırlar, kendi uygunsuzluklarının örtbas edilmesine alet ederlerdi.¹⁴⁵

Kadıların adli, idari, mali ve beledi görevlerinin dışında müfettişlik görevinin de bulunduğunu söylemek gerekir. Vakıfların, vakfiye hükümlerine göre yönetilip yönetilmediklerini kontrol etmek¹⁴⁶, vakfa tabi cami, medrese ve mekteblerin tamirini sağlamakla da vazifeli idiler. Bu hususa dair Gurre-i Rabi'u'l-ahir 1183 tarihli belgede, Sultan Bayezıd vakfına tabi cami ve medresenin imar edilmesi Amasya kadısından istenmektedir : *"Kıdvetü'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'din-i fazl ve'l-kelem Mevlana Amasya Kadısı zide fazleh ve mefahire'l-emasil ve'l-akran kaimakam ve katib-i vakf Amasya mimarı zide kadrehüm tevki'-i ref'-i*

¹⁴¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 18

¹⁴² İ. Hakkı Uzunçarşılı: a.g.e., s. 106

¹⁴³ Fernand Grenard: *Asva'nın Yükselişi ve Düşüşü* (Çev: Dr. Han Yüksel), İst., 1992, s. 120-123

¹⁴⁴ Yücel Özkaya: a.g.e., s. 209

¹⁴⁵ M.Nuri Paşa: a.g.e., C.III-IV, s. 146

¹⁴⁶ Davud Dursun: *Osmanlı Devletinde Sivaset ve Din*, İstanbul 1989, s. 267

hümayun vasıl olıcak ma'lum ola ki mu'temedü'l-mülük vesselâtin muhtarü'l-izz ve't-temekin bilfil darü's-saadet-i şerifem ağası olub harameyn-i şerifeyn evkafı nazırı olan Mercan Ağa dam-ı ulveh rikab-ı hümayunuma arz gönderub taht-ı nezaretinde olmağla Amasya'da vaki' Sultan Bayezid Han Veli tab-ı şerâhın cami-i şerif ve imaret-i amiresi ve medrese ve mekteb sükkaflarında olan kurşun zelzal vuku'unda binalarının bazı mevâzi'i yarılıb..."¹⁴⁷

Vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak da kadı'nın görevleri arasında idi.¹⁴⁸ Bu hususa dair Cemaziye'l-evvel 1182 tarihli belgede, Amasya'daki Aişe Sultan vakfına müteveli tayin edildiği ve Sultan Beyazid vakfının evkafının sıralandığını görmekteyiz.¹⁴⁹

Kadılar, yapılan şikayetleri bizzat kendileri şikayet mahaline gidip tesbitte bulunurlardı. İncelediğimiz sicillerden şaban 1183 tarihli belgede Amasya kadısına gönderilen fermana; *"Muhammed nam kimesnenin mektub göndererek Sabık Amasya mutasarrıfı Ebu Bekir Paşa'nın kethüdası olan Amasya sakinlerinden olan Salih'in kendi halinde birisi iken bazılarının tacizine uğradığı ve davasının mahalinde görülmesi Amasya kadısından"* istenmektedir.¹⁵⁰

Amasya'da fevt olan bazı kimselerin terekesinden alınacak olan verginin merkeze bildirilmediğinden olacak ki, Anadolu kadıaskeri tarafından Amasya Kadısı Mehmed Efendi Şevval 1182 tarihinde uyarılmış ve rüsumat-ı âdiyye'nin defteriyle beraber merkeze gönderilmesi istenmiştir. *"İzzet-meâb şeri'at-nisab Amasya Kadısı Mevlana Mehmed Efendi kamyab ba'de't-tahiyet-i vafiye inha olunur ki kaza-i mezbûr sükkanından Abdizâde Mehmed Efendi nam kimesnenin fevti ihbar olunub müdde-i mahususadan olmağla terekesinin tahrir ve terkimi tarafımızdan sana tefviz ve sipariş olunub çukadarlarımızdan*

¹⁴⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 98

¹⁴⁸ İber Ortaylı: "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine". AİD Dergisi, S. 9, 1976, s. 96

¹⁴⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 54

¹⁵⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 115

Abdurrahim mübaşir tayin ve irsal olunmuştur gerekdir ki tereke-i mütevvafay-ı merkumu çukadar-ı mezbur ma'rifetiyle tahrir ve terkim eyleyub russumat-ı âdiyyemizi defteriyle tarafımıza isal eylesin vesselam"¹⁵¹

Kadılık hakkında sicillerimiz doğrultusunda bilgi vermeye çalıştığımız için daha geniş bilgi için başka kaynaklara bakılabilir.¹⁵²

Sicillerimizde ismi zikr olunan Amasya kadıları şunlardır :

Mehmed Efendi - Gurre-i Zilkade 1181¹⁵³

Mehmed Efendi - Gurre-i Rabiü'l-ahir 1182¹⁵⁴

Seyyid Ahmed Efendi - Gurre-i Receb 1183¹⁵⁵

el-Hac Halil Efendi - Cemaziye'l-evvel 1183¹⁵⁶

İbrahim Efendi - Gurre-i Ramazan 1183¹⁵⁷

b- Naib

Mahkemelerin dini kurallara göre davalara bakan hakimlerine "naib" denilirdi.¹⁵⁸ Kadılar adına muhtelif hizmetleri görmeleri hasebiyle vekil idiler. İsimlerini de vekillikten almışlardır.¹⁵⁹ Kaza merkezinin ve bağlı köylerin adli-idari yöneticisi olan kadının hem kaza merkezinde, hem de köylerde her türlü davalara bizzat kendisinin yetişmesi zor olduğundan kendisine yardımcı olarak naib atamışlardır. Naib, atandığı yerde kadının sahip olduğu selahiyetlere sahip olup, O'nun adına görev yapan kişi idi.¹⁶⁰

Naiblerin birden fazla olması, kadının atandığı kazanın büyüklüğüne ve muamelatın genişliğine bağlı idi. Eyalet, sancak ve kaza kadılarının

¹⁵¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 87

¹⁵² Kadılık Hakkında Bkz. Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı Ankara, 1985 - İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı Ankara, 1985 - İlber Ortaylı; "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü", AİD Dergisi, S. 9, 1976 - M. Çadırcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991

¹⁵³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 2

¹⁵⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 58

¹⁵⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 108

¹⁵⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 108

¹⁵⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 117

¹⁵⁸ M.Nuri Paşa; Netaviciü'l-Vukuat, C.III-IV, s. 329

¹⁵⁹ Z. Pakalın; a.g.s., C.II, s. 644

¹⁶⁰ Davut Dursun, Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, s. 270-271

naibleri ona göre idi. Vazifelerinin muhteviyatına göre kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak naibleri ve arpalık naibleri olarak ayrılırlardı.¹⁶¹

Naiblerden görevini kötüye kullanan vaki' olursa kadı tarafından azledilir ve cezalandırılırdı. Kadılar da canlarının istediği zamanda görevden alamazlar ve yine canlarının istediği kadar naib atayamazlardı.¹⁶² Kanunlar muvacehesinde azl ve tayin olurdu. Sayıları belirli idi. Sayı artışı gerekiyorsa, kadı bunu merkeze bildirmek mecburiyetindeydi.

XVIII. asırdan itibaren naiblik kurumunun iyice yerleştiğini ve kazaların naipler tarafından yönetildiğini görmekteyiz. Yerli şahıslardan naib atanması yasak olduğu halde, bu asırdan itibaren buna uyulmadığı da görülür.¹⁶³

Sicillerimizde naibler ile ilgili belgelere sıkça rastlamamıza rağmen, isimlerinin de zikredildikleri belgelere çok az rastladık. Rabiü'l-evvel 1182 tarihli bir belgede "*bab naibi*" ismi ile birlikte zikredilmektedir. "*...halen bab naibimiz Mevlana Hafız Mustafa Efendi bin Hasan Amasya haricinde Orman nam mahalde kain Sazlıoğlu Mehmed Çelebi bağının esfalinde kenar-ı kebirde Sazlıoğlu dolabı dimekle arif dolabın kurbunda vaki'i çeşme üzerine varub zeyl-i vesikada mesturu'l-esami-i müslimin ile akd-ı meclis-i şer'-i nebevi itdiğinde meclis ve ma' kud-u mezkûrde dolab-ı mezburûn hıdası () ve bağları tarafında nehr-i mezkûrun kenarında el-Hac Salih dolabı nam dolabdan ber-vech-i istiklal hakayıkı olan es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid el-Hac Halil nam kimesne marû'z-zikr Sazlıoğlu dolabından hakayıkı olan iş bu sahibü'l-vesika Sazlıoğlu ...*"¹⁶⁴

Sefer-i hümayun için lazım olan katır ve develerin mübaya'aları kadıdan istenildiği gibi, naib'den de istenmiştir. Bu hususa dair çok

¹⁶¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlim ve Teşkilatı*, s. 117

¹⁶² Emel Topçu: *Fatih Dönemi Kamu Yönetimi*, s. 56

¹⁶³ Yücel Özkaya: a.g.e., s. 211

¹⁶⁴ 53 Nolu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 42

sayıda belgeye rastladık.¹⁶⁵ Hazine-i amirenin naklinde lazım olan emniyetin sağlanmasına dair birçok fermanla naib'in de mesuliyet altında olduğunu görüyoruz.¹⁶⁶ 10 Ramazan 1183 tarihli fermanla; *“Üsküdar'dan Keban ve Ergani madenlerine varınca kuzat ve nevvab'a ve cümle zabitanâ hitaben, gönderilen sermaye-i maden hazinesinin muhafazası babında sadır olan emr-i alişan...”* buyurulmaktadır.¹⁶⁷

Eşkiyanın def edilmesinde, naib, merkezden gelen fermanın uygulayıcısı ve takipçisi idi. 23 Zilhicce 1181 tarihli fermanla; *“... bundan mukaddemlerde bi'd-defaat şeref riz-i sudur olan evamir-i hümayun muciblerince kapusuz ve kıta'-ı tarik eşkiyasının zuhur eyledikleri mahallerde bi'l-ittifak ahz ve istisallerine sa'y ve dikkat ve ahz...”* edilmesi istenmektedir.¹⁶⁸

Avarız ve Nüzul vergisinin toplanmasında muhatablardan biri de naibdir. Sicillerimizde sıkça geçen Avarız ve Nüzûl'dan Amasya'nın kazalarına düşen paylar'ın toplanmasına dair belgelerden, Gurre-i Muharrem 1182 tarihli belgede ; *“şerâ'i-i şî'ar Amasya Sancağı'nda vaki' kuzat ve nevvabı efendiler zide feza' ilehüm ... inha olunur ki iş bu binyüz seksan iki senesine mahsuben eyalet-i Sivas'ın Nüzul ve Avarızhane ve bedel-i nüzûllarının vakti ve zamani hulûl ve avarızhane ve cebelû ve sıbyanın ve tekâ'idinin mal-ı mirilerinin ola geldiği minval üzere...”* toplanması emredilmiştir.¹⁶⁹

Bir kadı naib tayin ederken, naib tayin ettiği kişiye tayin tarihini, kısmet-i askeriye ile birlikte kazayı zaptetmesini, şer'i hususlara göre davranmasını isterdi.¹⁷⁰ Kadı tarafından görevlendirilen naibin ilgili kadıasker tarafından uygun görülmesi gerekirdi. Naib'in ücreti, kadı ve naib arasında anlaşmaya göre belirlenir ve naib merkezden ayrı bir ücret

¹⁶⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 33,116,124,126

¹⁶⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 58,94,107,113

¹⁶⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 113

¹⁶⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 7

¹⁶⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 23

¹⁷⁰ Yücel Özkaya: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s. 211

almazdı. Kadılar, naiblere, ya yetki alanlarındaki gelirlerin 1/4 veya 1/5'ni verir veya iltizam usulü ile atanma yaparlardı.¹⁷¹

III. Selim, kadı ve naib'lerin durumuna bir düzen vermek, zulümleri ortadan kaldırmak, arpalıkların iltizam ile değil emanet ile insafli naiblere verilmesi hususunda bir ferman yayınlamıştır.¹⁷²

Naiblerin yetersiz olduğu, yöneticilerle beraber halka zulm ettikleri, kanun hilafına vergi topladıklarını bir arz ile 1793'de padişaha bildiren şeyhülislam Dürrizâde Mehmed Arif Efendi, bu durumun vehametinin fevkinde idi. Bu arzın akabinde bir fermanla durumun düzeltilmesi istenmiş, ancak bu da yeterli olmamıştır.¹⁷³ Hatta 1802'de yayınlanan ferman ile kadı ve naiblerin şer'i ve örfi hukuk dışında hiçbir yönetim işiyle uğraşmamaları, aksi halde tedib edilecekleri bildirilmiştir.¹⁷⁴

Medreselerdeki düzenin bozulması ile beraber idari kadrolarda da bir menfiliğin görüldüğü aşikardır. Menfaat ve servet biriktirme hırsı ile gözleri dönen kimi kadı ve naibler devletin çöküşünde rol oynamışlardır. Merkez, bunu önlemek için çaba sarfetmişse de insafsız ve zalim kadı ve naibler bu emirlere uymamışlardır. Halk da zulme uğradığını sık sık merkeze bildirmek zorunda kalmıştır. Sicillerimizde geçen arzı hallerden Gurre-i zilhicce 1181 tarihli belge'de; *“Devletlü inayetlü merhametlu efendim Sultanım hazretleri devlet ve ikballeri ile sağ olsun arzı hal kulları budur ki bu kulları Sivas sakinlerinden olup üç dört seneden beru Amasya ehalilerinin alaybeyinin katibi Hacı Mehmed Ağa'nın hıdmetinde olup bu kulları bunca müddet uğurunda ömr-ü efna eyledim seferinde ve dairesinde iken mukabelesinde üzerime tımar itdirub ve üzerime berat olmuşken bu esnada dürüğ ile kapusundan Hacı Mehmed Ağa red idub ve tımarım beratı taleb oldukda virmeyub kullarına ziyadesiyle gadr-ı külli ...”*¹⁷⁵ kaydı geçmektedir. Bir katibin dahi zulmettiği acı bir gerçektir.

¹⁷¹ D. Dursun: a.g.e., s. 271

¹⁷² Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosval ve Ekonomik Yapıları*, s. 80

¹⁷³ Musa Çadırcı: a.g.e., s. 81

¹⁷⁴ *Lütfi Tarihi*, C.I. s. 165

¹⁷⁵ 53 Nö'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 5

c- Muhzır

Mahkemelerde kadıların maiyetinde olan muhızrlar¹⁷⁶, bir çeşit adli polislik görevini ifa ediyorlardı. Muhzırbaşı'nın emrinde, mahkemenin istediği duruşma ilgililerini getirip götürmek, mahkeme düzenini sağlamakla vazifeli idiler.¹⁷⁷ Mahkeme ilgililerini getirip götürmeleri karşılığında "ihzariye ücreti" alırlardı. Berat-ı şerif ile Muhzırbaşı tayin olunan kişiler özellikle altı bölük halkından olup, gerektiğinde mühürlü temessük ile yerlerine vekil tayin ederlerdi.¹⁷⁸

XVI. asır sonlarına kadar Muhzırbaşılık görevi padişah beratı ile Altıbölük sipahilerine verilen bir hizmet niteliğini taşımaktaydı. Yeniçerilerin ağır basmaya başlamaları ile onlar da bu görevi almaya başlamışlardır.¹⁷⁹

XVIII. asırda, Muhzırbaşılar'ın, yerlerine vekil göndererek bu görevi yürüttükleri görülür. Muhzırbaşılık görevi bir sene olup, eğer vekil tayin edilmişse de belirtilirdi.

Muhzırbaşı tayinlerinde, eski Muhzırbaşı'nın hakkının yenilmemesi için, yeni Muhzırbaşı'nın hangi tarihten itibaren bu görevi yapabileceği açıklanırdı. Muhzırbaşılığı'n, XVIII. asırda bir seneden ziyade verildiğini de görüyoruz. Yine bu asırda, Muhzırbaşılık yerli kişilere de verilmeye başlanmıştır.

Muhzırbaşılar'ın aldıkları ücret değişiklik arz etmekteydi. Özellikle yüzde iki akçe olarak düzenlenmiştir.¹⁸⁰ Padişah beratı ile görev, mukataa şeklinde saray kapıcılarına verilmekte idi. Bu görevi, onların da iltizama verdiklerini görüyoruz. İltizam süresi bir yıl olup, daha sonra Mukataat Hazinesine devr edildi.¹⁸¹

¹⁷⁶ Z. Pakalın; a.g.s., C.II, s. 572

¹⁷⁷ Musa Çadırcı; a.g.e., s. 89

¹⁷⁸ Yücel Özkaya; a.g.e., s. 224

¹⁷⁹ Mustafa Akdağ; Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C. I, s. 337

¹⁸⁰ Yücel Özkaya; a.g.e., s. 224

¹⁸¹ Musa Çadırcı; a.g.e., s. 89

Sicillerimizde Gurre-i Muharrem 1184 tarihli bir belgede Muhzırbaşılık tezkeresine rastladık. *“Vech-i tahrir huruf budur ki Amasya kazasında vaki' berat-ı şerif-i alişan ile mutasarrıf olduğum kaza-i mezbûrun ihtisab-ı ihzariyesi binyüz seksan dört senesi muharremi ibtidasından zabtû rabt itmek üzere iş bu sahibü'l-temessük izetlu Seyyid İsmail Ağa zide kadrehuye tefviz olunub bu memhur-u temessük yedine vaz' olunmuşdur gerekdir ki mumaileyhe varub kaza-i mezburûn ihtisab ve ihzariyesi sene-i sabıka da zabtu rabt olunduğu minval üzere zabtu rabt idub tarafımızdan ve taraf-ı aherden ferd ve ahd-ı mani' ve ferahım olmya tahriren fi tarihü'l-mezbûr gurre-i Muharrem 1184”*¹⁸²

Muhzırbaşılık beratlarında görevleri ile ilgili açık bilgi verilmemekte idi. Görevin yürütülmesi ve ücretler bir önceki yıla göre olurdu. Muhzır ve Muhzırbaşılar kadının en büyük yardımcıları idi. Mahkemelerde hazır bulduklarını şuhudü'l-hal arasında isimlerinin geçmesinde öğreniyoruz. Bab. muhızrları, mahkeme kapısında bekleyip, duruşmanın asayişini sağlardı. Salyane Muhızrları da vergi toplanmasında yardımcı olurlardı.¹⁸³

Muhzırlık kurumunun yolsuzluklara karışması, Muhzırbaşılar'ın vekillik görevini iltizam yoluyla ve parasını vekillerden almak suretiyle vermek şeklinde zuhur etmiştir.¹⁸⁴

İncelediğimiz tereke kayıtlarında mahkeme harçları miktar ve birim olarak değişiklik arz etmektedir. Terekenin büyüklüğüne göre harçların da yükseldiği görülür. Misal olması için bazı terekelerin mahkeme harçlarını vermekle iktifa edeceğiz.

Amasya'nın Hızır Paşa mahallesinde vefat iden Ömer b. Osman'ın Zilhicce 1181 tarihinde düzenlenen terekesinin;

Resm-i kısmet	: 89 para
Kalemiye	: 20 para
Emniye	: 20 para

¹⁸² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 141

¹⁸³ Musa Çadırcı: a.g.e., s. 90

¹⁸⁴ Yücel Özkaya: a.g.e., s. 224

Çukadariye : 20 para
 Hüddamiye : 30 para ve hüccet-i yekunu 179
 paradır.¹⁸⁵

Eski Kethüda mahallesinde iken vefat iden Seyyid Hacı Salih'in
 Muharrem 1182 tarihinde düzenlenen terekesinin;

Resm-i Kısmet : 1,5 guruş
 Kalemiye : 4 guruş
 Emniye : 4 guruş
 Çukadariye : 3 guruş
 Hüddamiye : 3 guruş
 Harc-ı Hücceti : 15 guruş'dur.¹⁸⁶

Harput'ta iken İstanbul'a gidip ve Amasya'ya gelen Tabutcuzaâde
 İsmail Alemdar Han'ında vefat iden Seyyid Mehmed b. Mustafa'nın
 Cemaziye' lahir 1182 tarihinde düzenlenen terekesinin;

Resm-i kısmet : 200 para
 Kalemiye : 30 para
 Emniye : 20 para
 Çukadariye : 20 para
 Hüddamiye : 20 para
 İhsariye : 10 para
 Resm-i Emin-i Beytü'l-mal : 200 para
 Kulcıyan : 40 para olarak hesaplanmıştır.¹⁸⁷

Cami-i Enderûn mahallesinde Abdizâde Mehmed Efendi'nin zilhicce
 1183 tarihli terekesinin ;

Resm-i kısmet : 494 guruş
 Kalemiye : 30 guruş
 Emniye : 20 guruş
 Hüddamiye : 30 guruş

¹⁸⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 12

¹⁸⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 27

¹⁸⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 52

İhsariye	: 10 guruş
Çukadariye	: 50 guruş
Harcı-ı hüccet	: 50 guruş
Harcı-ı hüccet-i keşf	: 30 guruş
İ'lam-ı Kaydiyesi	: 5,5 guruşdur. ¹⁸⁸

Mehmed Paşa Mahallesi'nde vefat iden Seyyid Molla Yusuf b. Abdullah'ın Cemaziye'l-evvel 1184 tarihli terekesinde;

Resm-i Kısmet	: 4 guruş
Kalemiye ve Kaydiye	: 1,5 guruş
Çukadariye ve Muhzırıye	: 1,5 guruş
Resm-i Emin-i Beytü'l-mal	: 2,5 guruş
Kulcıyan	: 1,5 guruş olarak alınmıştır. ¹⁸⁹

Rakamların değişmesi, terekede bulunan malların çokluğuna ve fiyatlarına göre değişmektedir. Ayrıca, bu devirde guruş ve para olarak iki birim kullanılmıştır.

d- Müftü

Ehl-i sünnet mezhebinden, hanefi fıkhı üzerine kendisine sual olunan umumi ve hususi şer'i ve hukuki meselelere ait dini hükümlere göre karar veren zata "*Müftü*" ismi verilmiştir. Verilen karara da "*fetva*" denilirdi. Osmanlı müftülerinin verdikleri fetvalar bir araya getirilmiştir.¹⁹⁰

Fatih kanunnamesinde, veziriazamlıktan sonra gelen "*Müftiyü'l-enam*" ulemanın başı sayılmış ve veziriazamın üstünde yer almaya başlamıştır. XV.asırda kadıaskerin yevmiyesi 500 akçe olduğu halde, Şeyhülislâmın yevmiyesi bunun beşte bir idi. Müftünün, veziriazamın üstünde görülmesi sadece dini sebepledir.¹⁹¹ Kurumun büyük lütuflara

¹⁸⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 103

¹⁸⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 161

¹⁹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 173. Fetvalar hakkında bkz. M. Ertuğrul Düzdağ: *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları*. İst. 1983 - Halil Cin - Ahmet Akgündüz: *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C. I-II. İst. 1990 - A. Akgündüz: *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, C. I-II-III-IV, İzmir, 1991.

¹⁹¹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 12.

mazhar olması II. Bayezid devrine rastlar. Hatta, kurulan medreseler, Zenbilli Ali Efendiye hürmeten müftülere tahsis edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yevmiyeleri 500 akçeye kadar çıkarılmıştır.¹⁹²

XVI. asır ortalarından sonra müftü, bütün ilmiye sınıfının başı olup, müderris ve kadılar da kendi idaresine verilmişti. Daha sonra, Şeyhülislâmın devlet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancaklarda müftüler görmeye başladı. Atanmaları, Şeyhülislâmın teklifi ve padişahın onayı ile olurdu.¹⁹³

İlmi şahsiyeti yüksek olanlardan seçilirler ve bunlar, padişahları dahi dize getirirlerdi.¹⁹⁴

Sicillerimizde müftü ile ilgili birçok belgeye rastladık. Atamaları ile ilgili belgeler ve hilaf-ı kanun davrananların tedibi hakkındaki belgeler mevcuttur.¹⁹⁵

Sicillerimizde geçen 15 Cemaziye'l-evvel 1183 tarihli belgede; *“İzzet-me'ab Amasya Müftüsü Kaşif Mehmed Efendi Ba'de't-tahiyetü'l-vafiye inha olunur ki senden ahali-i kaza rikab-ı kamyaba ref'-i iştika itmeleriyle bila iktizasını iftadan hicr itmişizdir gerekdir ki belde-i mezbûrede iftaya müdahale itmeyub du'ay-ı devam-ı ömr-ü devlet-i padişahiye müdavemet eylesin vesselam huruf-u evasıt-ı Rabi'u'l-ahir sene selase ve semanin ve mie ve elf”*¹⁹⁶

Evahir-i Zilkade 1183 tarihinde Amasya'ya müftü olarak gönderilen Akifzâde İsmail Efendi ile ilgili belgede; *“İzzet-me'ab Akifzâde İsmail Efendi bade's-selam inha olunur ki halen medine-i Amasya'da müftü olmayub hali kaldığı ve senin hüsn-ü sülûkun ve ehliyet ve istihkakın ihbar olduğuna binaen belde-i mezkûrede eftaya tarafımızdan sana izin verilmişdir gerekdir ki lede'l-istifta-ı essah akval-i eimme-i*

¹⁹² İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 590

¹⁹³ Musa Çadircı; a.g.e., s. 91-92

¹⁹⁴ Adnan Adıvar; *Osmanlı Türklerinde İlim*,

¹⁹⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 31,54,104,140,152

¹⁹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 104

hanefiye-i aleyhim ile efta idub ketb-i mukabbereden nakl-ı sarih ve imzalarında Amasya Müftüsü olduğunu tesarrih eyleyesiz vesselam"¹⁹⁷

XVIII. asırda, geçim sıkıntısı ve sosyal bozukluklar hasebiyle müftülerin de yolsuzluklara karıştığı, halkı soyma yoluna gittikleri görülür. Bu uygunsuz hareketleri, şeyhül-islâm tarafından bertaraf edilmeye çalışılmış ve cezalandırma yoluna gidilmiştir.¹⁹⁸ Ancak, işledikleri suçlar, gönderilen atama yazılarında açıkça belirtilmediği gibi, kötü tutum ve davranışı görüldüğünden kaydı ile yetiniliyordu.¹⁹⁹

Şeyhülislâm müftiyü'l-enam Veliyeddin Efendi'nin gönderdiği 1182 tarihli mektubunda, ibadullah'a hilaf-ı emr-i ali davrananları tedibi istenmektedir.²⁰⁰ "... der aliyeye arz ve ilamı mukteza mevad-ı mevsuk-u kelam kimesnelerin ihbar-ı şahadetleriyle muhakkak olmadıkça ilamdan müba'adet ile ibadullahın bila mucib arazde ve remide olmalarına ruhsatdan mecanibet olunmak cümleinin vacibe-i ahde-i diyanetleri iken bu esnada etraftan vürud iden arz ve mehazırın ekseri muallal bila garaz iduğu mezammin ve mezahiminden müsteban ve çok geçmeden mugayir ve münakazi zuhur eylemekden naşi hak ve batılın fark ve temyizi hariç daire-i imkan olmağla imdi bu babda sadır olan emr-i alişan taht-ı hükümet ve kazalarınızda cümle muvacehesinde kiraet ve sicilat-ı mehakimde sebt olunarak fima ba'd ba'zı kimesnelerin der aliyeye ihzarları veyahud ahz ve habs ve kal'abend ve diyar-ı ahere nefi ve iclalleriyle tedibleri iktiza veyahud şer'an haklarında tertib-i ceza icab ider halet ve sair ilamı muktezay-ı mevad zuhur eyledikte ferman olunduğu üzre mahalinde diyanet ve istikametle mevsuf kimesnelerin ihbar ve şahadetleriyle muhakkak olmadıkça tam'-ı hama ve ağraz-ı fasideye binaen vaka'ın hilafı arz olunmaktan müba'adet ve eğer bundan sonra dahi hilaf-ı emr-i ali hareket olunmak lazım gelurse ol mahalın hükkam ve zabitanı emr-i alide mezkûr aidata mazhur

¹⁹⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 140

¹⁹⁸ Yücel Özkaya: a.g.e., s. 222

¹⁹⁹ Musa Çadırcı: a.g.e., s. 92

²⁰⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 31

olacakları emri muhakkak olmağla ona göre kemal-ı basiret ve ihtibah üzere hareket olunmak babında ...”

3- Ayan ve Eşraf

Osmanlı taşra yönetiminde “*Vücut-u Memleket*” (Memleketin ileri gelenleri) ismi ile adlandırılan “*ayan ve eşraf*” devlet ile halk arasında bir aracı durumunda idiler.²⁰¹ Emirlerin reaya'ya ulaşmasını sağlayan ve ahalinin temsilcisi olan ayan ve eşraf, zengin tüccarlardan, esnafın güngörmüşlerinden, ulemadan, imam, hatip, tekke zaviye şeyhlerinden oluşurlardı. Bunlar şehrin fiili yöneticileri idi.²⁰²

Ayanlık müessesinin ortaya çıkışı tam olarak bilinmemekle beraber²⁰³, toplumsal değişme ile beraber Osmanlı toplum yapısında ortaya çıkmış ve yönetilenler sınıfında yer almıştır. XVI. asrın sonlarına doğru bozulmaya başlayan Osmanlı maliyesinde, iltizam usulü ayanlığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Üç, altı ve dokuz yıllık süreler için mültezimlere verilen gelir kaynaklarından mültezimler güçlenmiş ve güçlü bir sınıfın oluşmasına zemin hazırlamışlardır.²⁰⁴

Devlet tarafından görevlendirilen ayanın, halkı mezalimden koruması, adil olması ve zımmetine para geçirmemesi istenmiştir. Ayrıca, reaya'nın rey'i ile seçilmesi usul iken bunlara tam olarak uyulduğunu söylemek mümkün değildir. XVII. asrın sonlarında zengin aileler ayan olmak için mücadeleye başlamışlar ve ayanlığı ele geçirenler de iltizam işlerini alarak daha da kuvvetlenmişlerdir. Reaya baskıya maruz kalmıştır.²⁰⁵

²⁰¹ Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 33

²⁰² Özer, Ergenç: *Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları'nın Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*, VIII. Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara 1981, s. 1269 - Yücel Özkaya: “*Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*”, DTCF Yay. Ankara, 1977, s. 129-145.

²⁰³ Yücel Özkaya: *Rumeli'de Ayanlık*, Ankara 1977, s. 290 - Y. Özkaya: *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, s. 117.

²⁰⁴ D.Dursun: a.g.e., s. 305-306

²⁰⁵ Yücel Özkaya: “*Rumelide Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler*”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981, s. 1408. Ayanlığın ortaya çıkmasındaki amilleri, Y. Özkaya, sekiz madde de sıralamaktadır. Anadolu karışıklıkları, mütegalibelik hareketleri, Leventlik, Aşiretler, Raiyyet Arasında görülen yer değiştirmeler, idarecilerin yolsuzlukları, miri Toprak sisteminin bozulması ve mali sıkıntı.

İncelediğimiz sicillerde ayan-ı vilayet olarak zikredilen ayanlar, merkezden gelen fermanlara muhatab kişilerdir. İsimleri zikredilmemekte ve yapacakları görevler kendilerine bildirilmektedir. 19 Zilkade 1181 tarihli ve İslâmbulu'l-mahruse mühürlü fermanında; “... ve ayan-ı vilayet iş erleri zide kadrehüm tevki'-i ref'-i humayun vasıl olacak ma'lum ola ki kapısız eşkiyası bir mahalde zuhur eyledüklerinde ol mahalın zabitan ve ayan ve iş erleri bi'l-ittifak ahz ve istisallerine kıyam ve ikdam idub ...” bildirilmektedir.²⁰⁶ Fermanında zikredilen kapısız eşkiyasının etkisiz hale getirilmesi ayandan da istenmiştir.

Ayanların, sefer zamanı asker sevkiyatında vazifeli olduklarını yine sicillerimizde öğreniyoruz. 12 Şevval 1182 tarihi fermanında, Moskov seferi için askerin toplanıp Kırım ordusuna ihracı emrolunmaktadır : “... ve ayan ve iş erleri ve atik ve cedid serdengeçdi ve alemdarları ve ocak ihtiyarları zide kadrehüm tevki'-i ref'-i humayun vasıl olıcak ma'lum ola ki Moskov keferesi Leh memleketini temellük ve Lehluyu kenduye tabi itdirmek dâ'iyesine temessük ve kemal-ı hile ve ...”²⁰⁷ Akibinde gelen fermanlarda, ordunun ihtiyacı olan zehayirin nakli için deve ve katırın isticalinin yine ayanlardan da istendiği görülür.²⁰⁸

Mübaya'a emirlerinde ayan ve eşrafın bizzat rol oynadığına ait bir belgede; “İş bu bin yüz seksan üç senesi gurre-i şevval-ı şerifde Amasya Sancağı'ndan yüz elli mehari deveden medine-i Amasya mahalat-ı şehir ve nevahi-i erba'a ve Zigre kariyesine isabet iden dört buçuk deve ile yekunu yirmi yedi buçuk deve bi-marifet-i ayan-ı vilayet ve'l-eşraf ve mâ'rifet-i şer'le medine-i mezburede ağay-ı serden geçdiyan-ı yeniçeriyân dergah-ı ali es-Seyyid İsmail Ağa'ya her bir deve yüz on beşer guruş'a bey' olduğu bir minval-ı meşruh üzre kabul itmeğin iş bu mahale kayd-ı şûd”²⁰⁹ Ayrıca imdad-ı seferiye ve hazeriyenin

²⁰⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 4

²⁰⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 83

²⁰⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 82.116

²⁰⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 118

toplanmasında da ayan ve eşrafın yardımcı olduklarına bir çok belgede rastladık.²¹⁰

Ayan ve eşraf sözlerine itimad edilen birer danışman vazifesi görürlerdi. Ayrıca, narhın belirlenmesinde, şehir iaşesinin sağlanmasında da, uyulması gereken kuralların belirlenmesinde görüşlerine başvurulurdu.²¹¹

XVIII. asırdan itibaren ayanların, şehir hayatında etkili olduklarını ve ehl-i şer ile ehl-i örf zümresi üzerinde nüfuz kurarak vergi toplanmasında yolsuzluklara karıştıkları görülür. Devlet, bunlardan asker istemek zorunda da kalmıştır.²¹² Devlet otoritesinin yetersizliğini fırsat bilen ayan ve eşraf, adeta özerk yöneticiler gibi hareket etmeye başladılar.²¹³

1764-1765 senelerinde vali buyruhdusu, kadı müraselesi ile ayan olunması, halkın isteğinin sadrazama bildirilmesi, sadrazamın izin mektubu ve kaime'nin ayan olacak şahsa gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak buna pek de uyulmadığı ve rüşvet vermenin devam ettiği, görülmektedir.²¹⁴

Ayanlar, yaptıkları hizmetlere karşılık reayadan “*ayaniye*” ismi ile bir vergi alırlardı. Yılda iki kez alınan bu vergi, sancak giderleri hesaplanırken ayrı bir kalem olarak kayd edilmekteydi.

Ayanlardan halka zulm edenler olduğu gibi çok iyi hizmet yapanlar da olmuştur. Merkez tarafından tesbit edilen başarılı ayanlar, sancak yöneticiliğine getirilirdi. Hatta, Redif teşkilatının kurulmasıyla başarılı ayanlar İstanbul'a getirilmiş ve eğitimden geçirildikten sonra, Redif birliklerine subay olmuşlardır.²¹⁵

II. Mahmud, zulmeden ayanları sindirme yoluna gitti ve bazılarını idam ettirdi. Ölenlerin yerine oğullarını da atamayarak bu yarım asırlık

²¹⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 109.116

²¹¹ Özer, Ergenç: Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler, s. 1270

²¹² Yücel Özkaya: XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 199

²¹³ D.Dursun, a.g.e., s. 307

²¹⁴ Yücel Özkaya: Rumelide Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler, s. 1409-1410

²¹⁵ Musa Çadırcı: Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosvol . Ekonomik Yapıları, s.36-37

ömre sahip ayanlığı ortadan kaldırmaya muvaffak oldu.²¹⁶ 1840'tan sonra hükümet ile reaya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ayanlara rastlamıyoruz.²¹⁷

4- Esnaf Teşkilatı

XIII. asır ortalarından itibaren Türklerin içtimai iktisadi ve kültürel hayatında görülen Ahi Birlikleri'nin, Bizans Loncaları'nın devamı olarak görülmesi ispatı yapılmamış görüşlerdendir²¹⁸. Ayrıca, X. asırda Abbasi hilafetine karşı Karmatilerin "*Loncalar*" halinde örgütlenerek mücadele etmeleri ve bu loncaların nüve teşkil etmesi²¹⁹ hususu da tartışılmaya açıktır.

Müslüman Türklerin Anadolu'ya gelirken, buradaki yerli esnaf loncalardan da etkilenmediklerini söylemek mümkün değildir. Ancak, Ahi Birlikleri ile Bizans Loncaları arasında esasta farklılıklar mevcuttur. Bizans Loncaları devlet tarafından kurulmuş olup, bazı kamu görevlerini yerine getirmekle mükellef idiler. Ahi Birlikleri ise; devlet otoritesinin dışında kurulmuşlardır. Bazı kamu görevlilerini yapmaları ise Türk-İslam anlayışı gereği idi. Onları zorlayan ahlak anlayışlarıdır.²²⁰

Ahilik ile Fütüvvet teşkilatı arasındaki şekli benzerlikler, Ahiliğin Fütüvvetçiliğin bir kopyası olduğu manasına gelmez. Fütüvvetçilik, X. ısrda teşkilatlanmış ve ahilikten önce ortaya çıkmıştır. Fütüvvetçilik, daha çok kişisel erdemlere önem verirken, ahilik, XIII. asır başlarında devletin yönetim kurumlarını düzene koymasında yardımcı olmuştur.²²¹

Ahilik, bünyesine aldığı kişiden, iman ve ahlakın yanında bir mesleğinin de olmasını, halkın içine girilmesini istemiştir. Özellikle

²¹⁶ M.Nuri Paşa: *Netavici'l-Vukuat*, C.III-IV., s. 209 - Yaşar Yücel, "*Ayanlık*", Belleten, C. 38, S. 152, Ekim 1974, s. 695-696

²¹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı: "*Ayan*", İslam Ansiklopedisi, C.II, s. 42

²¹⁸ Fuad Köprülü: *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 19

²¹⁹ Özer, Ergenç: "*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*", s. 1273

²²⁰ Sabahattin Güllülü: *Ahi Birlikleri*, İstanbul 1977, s. 64

²²¹ Neşet Çağatay: *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara 1974, S. 3-4

ortaya çıktığı sıralarda, Türk illerinde milli birliğin bozulmuş olması, milli birliği sağlayıcı bir vasıf da vermiştir.²²²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ahilerin büyük rolleri oldu. Orhan Gazi ile Murad Hüdavendigâr'ın ahiliğe girdikleri çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.²²³ Merkeziyetçiliğin zayıf olduğu kuruluş yıllarında Osmanlı şehirlerinde büyük nüfuzları vardı. İdareci ve askeri sınıfa karşı halkın temsilciliğini yaptılar.²²⁴ Bu iki zümre hariç, bütün şehirli nüfusunu bünyesinde teşkilatlandırarak²²⁵ devletin içtimai ve iktisadi hayatında bir hareketliliğe sebep oldular. Esnaf ve sanatkar da bünyeye alınmıştı.²²⁶

Ahilik teşkilatında, kişi eğitime tabi tutulur ve bu eğitim hem iş başında, hem de iş dışında devam ederdi. Belirli bir seviye'ye ulaşanlar kuruluşun toplantılarına alınırdı.

Ahiliğin, Osmanlı esnaf ve zanaatkarı üzerindeki etkisi XV. asrın ortalarına kadar sürdü. Merkeziyetçiliğin kuvvetlenmesinden sonra sisteme ayak uyduramayarak zayıfladı. XV. asrın ikinci yarısından sonra esnaf ve zanaatkarın egemen olduğunu görmekteyiz.²²⁷

Şehir ve kasabalarda değişik iş kollarında faaliyet gösteren esnaflar, gruplar oluştururdu. Attar, Debbağ, Dikici, Terzi, Kuyumcu, Bakkal gibi her esnaf teşkilatının başında, esnaf ve devlet arasındaki ilişkileri sağlayan ve esnafın meseleleri ilgilenen yöneticiler bulunmaktaydı. Her hırfetin başında, bir şeyh, bir kethüda ve bir yiğitbaşı bulunmaktaydı.

Ehliyet kazanan bir Şakird'in kalfalığa ve ustalığa geçişi, ahi geleneğine uygun bir törenle yapılırdı. Törende, bütün esnafın ahisi olan, şeyh de bulunurdu.²²⁸

²²² Rıfât Özdemir: "*Ankara Esnaf Teşkilatı*", Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi. S. 1. Samsun, 1986, s. 159

²²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Tarihi*, C.I, s. 115

²²⁴ Özer, Ergenç: a.g.m., s. 1272

²²⁵ Ömer Demirel: *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara 1989, s. 43

²²⁶ N. Çağatay: a.g.e., s. 58. Ayrıca bkz. R. Özdemir: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ank. 1986. Franz Laeschner: "*İslâmda Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri*" (Çev. Semahat Yüksel), Belleten, XXXVI, Ank. 1972.

²²⁷ R. Özdemir: a.g.m., s. 159-160

²²⁸ Özer, Ergenç: *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*, s. 107

Sicillerimizde, esnaf teşkilatı ile ilgili belgeler mevcut olup, çoğu kasaban ve hacıyan esamilerini havidir. Yiğitbaşı ile ilgili 12 Ramazan 1178 tarihli belgede; *“zümre-i basmacıyan mukaddem Yiğitbaşı olan Zülfikaroğlu Monla Mehmed yine yiğitbaşı olmağa ibka olunmasın esnaf Şeyhi es-Seyyid Ali Efendi ve sair zümre hüsn-ü halete ve sairleri Mustafa ve Emir Hüseyin oğlu İbrahim ve Kanlı İsmail Beşe Osman biraderi es-Seyyid İbrahim şehadet ve ibka olunub müceddiden mürasele virildiği bu mahale kayd şûd”*²²⁹

Yiğitbaşı, esnaf kethüdalarından sonra gelen ve esnaf tarafından seçilen vazife sahipleridir. Yiğitbaşılar, kethüdalarla esnaf arasında emir ve haber alıp vermek vazifesiyle mükellef oldukları gibi esnafa ait teşkilat ve nizamları takib ederlerdi. Ehl-i hibrelik (bilir kişilik)'de yaparlardı.²³⁰

XVIII. asırda esnaf teşkilatında da bir çözülme görülür ve devletin çöküşü ile paralel olarak gider. Esnaf kethüdalıklarını ellerine geçirenler, bu görevleri sırasında yalnız kendi çıkarlarını gözetir olmuşlar, esnaf üzerinde otorite kuramamışlardır. Sırtlarını kadılara vali ve ayanlara dayanan kethüdalar yolsuzluklara karışmışlardır.²³¹

Evail-i Şevval 1180 tarihinde Amasya'da hacıyan esnafını gösteren belgede; *“... iktizada ve istişarede cem'iyet itmek üzere umur-u vilayeti ruiyyet ve idare ve imare için ma'rifet şer' ve beldede sakin ulemâ ve ayan ve cümleten ehali ma'rifetleriyle nasb ve tayin olunub şurut-u mezkureyi alâmahüve aheri edaya teahhüd ve iltizam iden hacıyan ve ser hacıyanın esamileridir ki zikr olunur”*²³²

Amasya'da evail-i şevval 1180 tarihindeki hacıyan ve serhacıyan esnafı :

- 1- Serhacıyan Bostancızâde Hacı Mehmed Ağa
- 2- Çukadar Ahmed Ağa

²²⁹ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 14

²³⁰ Z. Pakalın; a.g.s., C.III, s. 637

²³¹ Yücel Özkaya; *“XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları”*, IX. Türk Tarihi Kongresi, C. II, s. 1037

²³² 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 6

- 3- Han Ağası Hacı Mehmed Ağa
- 4- Sarraç Hacı Ali
- 5- Danişzâde İbrahim Efendi
- 6- Hacı Abdulkadirzâde Mustafa Çelebi
- 7- Evkatlızâde Hacı İsmail
- 8- Duhancı Hacı Osman
- 10- Monla Halil oğlu Hacı İbrahim
- 11- Basmacı Hacı Mustafa
- 12- Fazlızâde Abdulkadir Efendi
- 13- Sarı Ahmedzâde Seyyid Hacı Ömer
- 14- Kırmacızâde el-Hac Ahmed Efendi
- 15- Kölezâde el-Hac Mehmed
- 16- Şamlar Hatibi
- 17- Hacı Bilalzâde Hacı Ahmed
- 18- Moramol Musa Hacı Mehmed

4 Zilhicce 1181 tarihli belgede ise, hacıyan esamileri olarak verilen listede sayı 10'dur. Bu on kişi verdiğimiz listede isimleri geçen kişilerdir.²³³ 7 Zilhicce 1182 tarihli belgede; sayı 11'dir ve yeni tayin olunanlar da mevcuttur.²³⁴ Zikr olunan belgede; *“Berayü'l-ehali umuru beldeyi ruiyyet itmek üzere cümle ma'rifeti ile nasb olunan serhacıyan ve hacıyanın esamileridir zikr olunur.”*

Tayin olunan hacıyanın isimleri şunlardır :

Hacı Yusuf Oğlu es-Seyyid el-Hac Ali

Gedik es-Seyyid Ahmed Efendi

Göztaşoğulları Mustafa Ağa ve Ebu Bekir Ağa

Amasya'da kasab tayinleri ile ilgili belgede, *“bin yüz yetmiş sekiz senesi ruz-u Haziran ibtidasından mah-ı Zilkadenin on dördüncü günü medine-i Amasya'da cümle ayan ve hacıyan marifet-i ve ma'rifet-i şer'le tahrir ve nasb olunan kasablar esamileridir ki zikr ve beyan*

²³³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 185

²³⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 187

olunur ki şenesi hitamına dek kendüleri dahi kasab olmalarına meclis-i şer'de teahhüd ve kabul eyledikleri kayd-ı şûd." Kasab tayin olunanlar şunlardır:²³⁵

- 1- Yiğitbaşı Kesdan Hafız Mustafa - Manok Nasrani
- 2- Tuzsuzoğlu Hacı Halil
- 3- Hacı Dervişoğlu Ali Çelebi - Köle Hasan oğlu Hüseyin Beşe
- 4- Abdulkadir
- 5- Tüfenk oğlu Seyyid İbrahim-Dizdaroğlu Hasan Ağa
- 6- Taşburunoğlu Muğırđıç Nasrani-Kirakos Nasrani
- 7- Çincifre Nasrani - Çiloğlu Nasrani

8- Kel Agub Nasrani - Mihail Nasrani kasab tayin edilmişler ve birden fazla çarkçı olmamasına karar verilmiş ve cümle ma'rifetiyle Hasan Beşe Çarkçı nasb olunmuştur.

"Bin yüz yetmiş sekiz senesi ruz-u Haziran ibtidasından ki mah-ı Zilkadenin ondördüncü gününde sığır kasabı nasb olunanlar";

Kasab Halil oğlu Hacı Ahmed ve karındaşı İsmail ve Mihail Nasrani²³⁶

1179 senesinde *"İbadullaha zaruret çekdirmemek ve her vakt bulunmak"* şartıyla kasab tayin edilenler, daha öncekilerin aynısı olup, yalnızca Halil Bey'in yeni tayin edildiğini görüyoruz. Kirakos zımmı de Yeğenzâde dükkanında Çarkçı tayin edilmiştir.²³⁷

"Bin yüz seksan bir senesi Muharremü'l-haramı guresinden senesi tamamına değin Amasya'da kasab" tayin edilenlerin hangi dükkanda ikamet edecekleri de belirtilmiştir.

- 1- Aşağı pazarda Müfti Abdurrahman Efendi dükkanında, Kel Agub.
- 2- Esseyid İbrahim Tüfenkzâde halen müfti efendi dükkanındadır.
- 3- Halil Bey'in dükkanında Cincifre
- 4- Tuzsuzoğlu Hacı Halil Hanönündeki Yeğenzâde Ahmed Bey dükkanında

²³⁵ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 15

²³⁶ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 15

²³⁷ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 18

- 5- Kel Ayaz, Abidzâde dükkanında
- 6- Manok zimmi ibadullah çarşısında Gazanferoğlu dükkanında
- 7- Yeğenzâde dükkanında Hasan Beşe Çarkçı nasb olunmuştur.
- 8- Seyyid Hacı Hasan Fazlızâde dükkanında.²³⁸

1181 senesi içinde, es-Seyyid el-Hac Hasan'ın dükkan-ı Saraçhanede ve Kalaycı Veli Abdubaki'nin dükkan-ı Saraçhane'de yeni kasab tayin edildiklerini görüyoruz.²³⁹ Zilhicce 1181 tarihinde "*keçi ve koyun ve sığır boğazlamak üzere*" Seyyid Topal İsmail Ağa Çarkçı tayin edilmiştir.²⁴⁰ 14 Muharrem 1183 tarihinde, Yiğitbaşı es-Seyyid Hacı Hasan dükkan-ı Saraçhane'de, Kaya alemdar dükkan-ı Abdullah Bey, es-Seyyid Osman dükkan-ı Abdizâde, Hacik dükkan-ı Halil'de yeni atanan kasablardır.²⁴¹

Sicillerde görüldüğü gibi, her yıl artan kasab sayısı ihtiyaçtan dolayı olmalıdır. Halkın zaruret çekmemesi için "*yaz ve kış nusta bulunmak*" şartı getirilmiştir. Ayrıca tayin edilen kasabalar arasında çok sayıda zimmi'nin bulunması dikkat çekicidir. Müslim'in dükkanı zimmiye kiralanmış ve bazen de ortalık halinde ikisine birden kasablık verilmiştir.

²³⁸ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 19

²³⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 184

²⁴⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 184

²⁴¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 184

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞINDA İÇTİMAİ YAPI

A- ŞEHİR NÜFUSUNUN TAHLİLİ

Osmanlı Devleti'nde şehir nüfusunun tesbit edilmesi oldukça zordur. Meseleyi hal edecek olan kaynakların yetersizliği, yapılmış olan tahrirlerde verginin esas alınması hasebiyle şehir nüfuslarını tam olarak ortaya çıkarmak mümkün değildir. Şehirlerde oturan ve vergilerden muaf olan Seyyidlerin, vakıf görevlilerinin, din görevlilerinin sayıları da bu müşkilatı büyötmektedir. Yeni yapılması gereken tahrirlerin yapılmayıp, eskisinin esas alınması yüzünden, arada geçen zamandaki nüfus artışını da bilmemizi zorlaştırmaktadır.

XIX. asrın ortalarına doğru nüfus sayımları yapılmaya başlanmıştır. Fakat, 1831 senesinde yapılan bu ilk nüfus sayımı sadece erkek nüfusu havidir¹. 1831'deki sayıma göre; Anadolu'da 1.995.215 müslüman reaya, 359.378 Hristiyan, 7.143 Kıpti, 5.396 Yahudi ve 16.743 Ermeni tesbit edilmiştir². Bu sayıların içinde Erzurum ve Van bölgeleri ile askerlikten kaçanlar dahil değildir. Bizde Amasya nüfusunu verirken avarız ve nuzulhanelerden yola çıkarak vermeye çalışacağız. Çünkü, sicillerimizde nüfusu tam olarak verecek belgelere rastlamadık³.

Amasya'da mevcut olan gayr-i müslim nüfusunu, cizye kayıtlarına göre çıkarmaya çalışacağız⁴. XIV. asırda Anadolu'ya

¹ E. Ziya Karal: Osmanlı Devletinde İlk Nüfus Sayımı 1831. Ankara 1943. s. 215

² Bilal Erşılmaz: Osmanlı Devletinde Gayr-i Müslim Tebaanın Yönetimi. İstanbul 1996. s. 77

³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 22.23.24.25.99.156

⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 87

gezen İbn-i Batuta, yörede az da olsa Rum ve Ermeni nüfusu olduğundan bahsetmektedir⁵.

Amasya şehrinin nüfusunu tebit ederken, sicillerimizdeki bilgilere binaen kaza, nahiye ve köylerin nüfusunu ayrı ayrı ele alacağız. Avarızhanelerdeki sayı, mahallenin iktisadi ve coğrafi durumu, meskenlerin şehir, kaza, köy ve mezra olması, kişilerin mülk sahibi olmaları, evli ve bekar olmalarına göre değişiklik arz etmektedir. Yani, avarızhane sayısı gerçekhanenin karşılığı değildir. Verilen haneler, vergi mükellefi beş ile onbeş hanenin bir avarızhanesi teşkil etmesinden hasıl olurdu. Bir ailenin yaşadığı ve mesken olarak telakki edilen haneden farklıdır⁶.

10 Şevval 1181 tarihli ve "*Hanehay-ı avarız-ı kaza-ı Amasya mezkur der livay-ı Amasya ber mahsub sene 1182 ber mucib-i defter-i hazine-i amire*" ye göre Amasya kazalarının nüfusları şöyledir⁷ :

Kaza-ı Amasya: Hane 178 ve 1 rub'dur⁸. Bir avarız haneyi 15-20 gerçek hane üzerinde hesaplırsak, $178 \times 15 = 2670$ ve $178 \times 20 = 3560$ gerçek hane bulunur. Her aileyi 5 kişi esas aldığımızda ise, 13350 ve $1780 \times 5 = 8900$ rakamlarını bulunur. 1182 senesinde Amasya'nın merkezinde 13350 ile 17.800 arasında bir nüfus vardır.

Kaza-ı Varay nam diğer Geldiklan : Hane $29 \times 15 = 435$ veya $29 \times 20 = 580$ gerçek hane vardır. $435 \times 5 = 2175$ ile $580 \times 5 = 2900$ arasında bir nüfusu vardır. Kaza-ı Zünnünabad'da ise, 36

⁵ Mehmet Şeker: *İbn-i Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Ankara, 1993, s. 34

⁶ Nejat Göyünç: "*Hane Deyimi Hakkında*". İstanbul Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi, S. 32, Mart 1979, s. 331-345.

⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 23

⁸ Amasya'nın merkezindeki ve nahiyelerindeki avarızhane sayısı olan 178 haneden 28 hanenin na mevcut olduğu gelen fermanla bildirilmektedir.

$X 15 = 540$ veya $36 X 20 = 720$ gerçekhane vardır. $540 X 5 = 2700$ ile $720 X 5 = 3600$ arasında bir nüfus'a sahiptir.

Kaza-ı Gelgiras : Hane $10 X 15 = 150$, $10 X 20 = 200$ gerçek haneden $150 X 5 = 750$ ile $200 X 5 = 1000$ nüfus vardır. Kaza-ı Zeytun'da $40.5 X 15 = 607,5$ (1.5 rub = 9) veyahut $40.5 X 20 = 810$ tahmini gerçek haneden $607,5 X 5 = 3037,5$ ile $810 X 5 = 4050$ arasında nüfusu vardır. Gümüş kazasında ise, $39 X 15 = 585$ veyahut $39 X 20 = 780$ gerçek hane ve $585 X 5 = 2925$ ile $780 X 5 = 3900$ arasında nüfus vardır. Merzifonabad'da, $40 X 15 = 600$ veya $40 X 20 = 800$ gerçek hane olup, nüfusu ile $600 X 5 = 3000$ ile 4000 arasındadır⁹.

Amasya'nın merkez kazası ile Varay nam diğer Geldiklan, Zünnünabad, Gelgiras, Zeytun, Gümüş ve Merzifonabad kazalarındaki toplam nüfus 27937,5 ile 37250 arasında değişmektedir. Bu nüfus sadece müslümanları havidir. Nahiye ve bağlı köylerin nüfusunu hesapladıktan sonra cizye kayıtlarında ki gayr-ı müslim nüfusu da genel toplama eklemek suretiyle Amasya'nın genel nüfusunu vermek mümkün olacaktır.

1182 senesine mahsuben alınan avarız vergisine göre Amasya merkez ve mahalleleri ile nahiyelerin hane ve nüfuslarını vermek de mümkündür¹⁰.

Amasya merkez ve mahalleleri : Hane 21 ve 1.5 rub'dur. Gerçek hane $21 X 15 = 315$ ve 1.5 rub'da 9 ise $315 + 9 = 324$ veya $21 X 20 = 420 + 9 = 429$ dır. Nüfusu ise $324 X 5 = 1620$ ile 2145 arasındadır.

Nahiye -i Ezinepazarı'nda : Hane 48 olarak verilmiş olup, gerçek hane 720 veya 960 dır. Nüfusu da 3600 ile 4800 arasındadır.

⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 23-24

¹⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 24-25

Nahiye-i Geldiklan'da : Hane 35.5'dur. Gerçek hane 532,5 veyahut 710'dur. Nüfusu ise 2662,5 ile 3550 arasındadır.

Nahiye-i Akdağ : Hane 22 olup, gerçek hane 330 veya 440'dır Nüfusu ise 1650 ile 2200 arasındadır.

Nahiye-i Hakala'da : Hane 23'dür. Gerçek hanesi 345 veya 460 arasında olup, nüfusu 1725 ile 2300 rakamlarını havidir.

Amasya merkez mahalleleri ile Ezinepazarı, Geldiklan, Akdağ ve Hakala nahiyelerindeki toplum nüfus 11257 ile 14.995 arasındadır.

Görüldüğü üzere 28 Muharrem 1182 tarihli belgeye binaen verdiğiniz kaza-i Amasya'ya ait 178 avarızhaneden 28 hanesi bir sonraki belgede geçen tabirle yerinden *"na mevcuttur"*¹¹. Bu 28 hanenin yerinden olmayışının çeşitli sebepleri olabilir. Sicillerimizde sıkça geçen Osmanlı - Rus savaşlarına katılmak istemeyenler ayrılabilceği gibi, avarız vergisinden kurtulmak düşüncesiyle ayrılmış da olabilirler. Yine o devirde sıkça görülen eşkiyalık hareketlerinde, eşkiyanın tasallutundan kurtulmak içinde, yerlerini terk etmiş olabilirler. Çift bozup, kaçgun olan kişiler de o devirde sıkça görülmektedir.

Yerinde na mevcut olan 28 hanenin dışında Amasya'nın toplam nüfusu tahminen 27975 ile 37300 arasındadır ve bu nüfus müslüman nüfustur. Haraç ve Cizye kayıtlarında rastlandığımız zımmi nüfus ise 1100'dür¹². Bu sayıyı da eklediğimiz zaman Amasya'nın nüfusu 29075 ile 38400 rakamlarına baliğ olmaktadır.

¹¹ *"... Bais-i terkim huruf budur ki bin yüz seksan iki senesine mahsub olmak üzere Amasya kazasından bu ferman-ı ali ve defter-i mevkufat yüz yetmiş sekiz ve bir rub' avarız ve nüzulhaneleri olub mal-ı mirisi bin yediyüz seksan iki buçuk guruşa baliğ oldukda hane-i mezbureden yirmi, sekiz hane ve bir rub'ı yerde na mevcut olmağla meblağ-ı mezkûr bin yedi yüz seksan iki buçuk guruş asl-ı mal-ı mirisi olduğuna binaen tahsildariye ve ücret-i yeminlik ..."*

¹² 53 Nolu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 87

Avarız haneleri 9 Rabi'u'l-evvel 1184 tarihinde gönderilen fermanda aynı sayıda kalmıştır. Nüfusu da avarız hanelere göre incelediğimizden verdiğimiz sayıların 1184 tarihine kadar aynı kalması mümkün değildir. Muhtemelen daha önce düzenlenmiş haneler üzerine vergi tarh edilmiştir¹³.

Amasya'da sadece zımmilerin oturduğu ve onlara ait mahallelerin olduğuna dair Evliya Çelebi'deki kayıt biraz tartışılacak bir meseledir¹⁴. Çünkü, Amasya'daki zımmi sayısının o derece yüksek olmadığını cizye'ye tabi olanların sayısından anlıyoruz. İncelediğimiz dönemde haraç ve cizye vermekle mükellef zımmi sayısı 1100'dir¹⁵. Az sayıdaki zımmi nüfus da müslümanlarla iç içe yaşamıştır. Tereke ve esnaf kayıtları bize bunu göstermektedir. Zilkade 1183 tarihli belgede; Çırakçı Mahallesi'nde vefat eden Merderos Veledi Mihail'in Halil oğlu Mehmed zımmetinde 5,5 guruş, Alaca Hasan zımmetinde 15 guruş alacağı olduğu belirtilmektedir¹⁶. 6 Safer 1185 tarihinde Kaya Alemdar ile Manok Zımmi'nin Abdizâde dükkanında kasab tayin edildiklerini görüyoruz¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde müslimlerle gayr-ı müslimlerin büyük bir hoşgörü içerisinde yaşadıkları ve bu hoşgörüden etkilenen zımmilerin islâm dinine geçtikleri bir gerçektir. Eğer gerçekten zımmi mahalleleri ayrı olsaydı, tabiidir ki müslümanlarla rabıtalı ya az olurdu, ya da günlük iş münasebetlerinden ibaret kalırdı. 19 Cemaziye'l-ahir 1184 tarihli belgede; *"Amasya'nın Gazagancı Mahallesi sakinlerinden zımmiyan taifesinden Emitoshatun Veledi Markos nam kebire zımmiye şeref-i islâm'la müşerreffe*

¹³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 156

¹⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C.I-II. s. 528

¹⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 87

¹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 125

¹⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 181

*olub ümmi Hatice tesmiye olunduğu bu mahale kayd-ı şud*¹⁸. İsmi geçen zımmiye Hafız Hüseyin bin Mehmed ve İmam Molla Mustafa huzurunda İslam dinini seçmiştir. Yine, 15 Ramazan 1184 tarihli belgede geçen bilgilerden, bir Ermeni'nin İslam'a geçtiğini görüyoruz¹⁹.

“... Ermeniyandan ismi Bedros Veledi Ağub iken Şeref-i İslamla müşerref olub ismi Osman tesmiye olunmağla mezburun İslamı bu mahale kayd-ı şud”.

Zımmilerin İslam'a geçişlerinde çok dikkatli davranılır ve İslâm'a neden geçtikleri araştırıldı. Kendi hür iradesini kullanıp kullanmadığına bakılırdı. Nitekim 29 Şevval 1183 tarihinde gönderilen buyruldu da; *“Şeri'at - şî'ar Amasya kadısı İzzetlu Efendi zide fazleh ve kıdvetü'l-emasil ve'l-akran mütesellim ağa zide kadreh inha olunur ki medine-i Amasya'da bir Ermeni kızı şeref-i islâmla müşerref olduğu tarafımıza inha olunmakdan naşi mezburenin İslamla müşerref olduğu ne vechiledir ve şimdi ve güne olmuşdur ise tayin olunan mübaşir ma'rifetiyle gereği gibi teftiş ve tefhis idub sıhhat ve hakikatını tarafımıza i'lam eylemeğe ...”*²⁰ kaydı geçmektedir.

Sicillerimizden geçen bilgilerden en fazla Ermenilerin İslâm'a geçtikleri görülmektedir. Diğer zımmilerin milliyetleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Amasya'daki müslim ve gayri müslim'in birbirlerine karşı güven duydukları, gayet iyi bir şekilde anlaşabildiklerini görmek mümkündür. Bunu Fazlızâde Abdulkadir Efendi'nin Saraçhane Mahallesi'nde sakin Mihail nam zımminin deynine kefil olmasında görüyoruz²¹.

¹⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 187

¹⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 187

²⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 167

²¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 178

* Evliya Çelebi ve Hüseyin Hüsameddin Yesar aynı rakamları vermektedirler.

27 Muharrem 1182 tarihli "Resmi Avarız Defterine" göre Amasya'da nüfusunun kaza ve nahiyelere dağılışı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Kazanın Adı	Kazanın Avarız Hane Sayısı	Tahmini Gerçek Hane Sayısı Asgari - Azami	Kat Sayısı	15 Gerçek Hane Sayısına Göre Tah. Nüf.	20 Gerçek Hane Sayısına Göre Tah. Nüf.
Amasya	178	15 - 20	5	13,350	17,800
Zünunabad	36	" "	"	2,700	3,600
Gelgiras	10	" "	"	750	1,000
Zeytun	40,5	" "	"	3,037	4,050
Gümüş	39	" "	"	2,925	3,900
Merzifonabad	40	" "	"	3,000	4,000
Varay	29,5	" "	"	2,212	2,950
Toplam	373,5	" "	"	28,012	37,350

1182 tarihinde Amasya'nın toplam nüfusu 28.012 ile 37.350 arasındadır.*

Nüfusun Nahiyelere Dağılışı

Nahiye Adı	Kazanın Avarız Hane Sayısı	Tahmini Gerçek Hane Sayısı Asgari - Azami	Kat Sayısı	15 Gerçek Hane Sayısına Göre Tah. Nüf.	20 Gerçek Hane Sayısına Göre Tah. Nüf.
Ezinepazarı	48	15 - 20	5	3,600	4,800
Geldiklan	35,5	" "	"	2,662	3,550
Akdağ	22	" "	"	1,650	2,200
Hakale	40,523	" "	"	1,725	2,300
Toplam	128,5	" "	"	9,600	12,850

* Evliya Çelebi ve Hüseyin Hüsameddin Yesar aynı rakamları vermektedirler.

B- SOSYAL TABAKALAŞMA

Osmanlı Devletinde, sınıf farklılıklarına dayanan bir tabakalaşmayı göremiyoruz. Bizim belirtmek istediğimiz husus, hizmet ve mesleklere münhasır tabakalaşmadır. Bunlar arasındaki kaynaşma, mesleklerinin gereklerinden olduğu gibi, İslam'ın da emridir.

Osmanlı içtimai yapısı içerisinde, şehirlerin tümünde yönetici ve askeri görevliler oturuyordu. Mutasarrıf, mütesellim, ihtisap nazırı, şehir kethüdası, sandık emini, ayan ve eşraf, kiracıbaşı, muhtar gibi örfi görevlilerle, kadı, müftü, nakibü'l-eşraf kaymakamı, müderrisler ve imamlar ve bunlarla birlikte hizmet görenler, hem meslekleri ve hem de sosyal mevkileri yönünden, şehrin en seçkin kesimini oluşturuyorlardı. Şeyhler, dervişler ve tarikat erbabı da şehrin ileri gelenleri arasındaydı²². Mustafa Akdağ, Osmanlı şehir topluluğunun kademeleşmesini gösterirken, Vezirler, kademe yöneticileri - zanaatkar ve Esnaf - Çıraklar, işçiler ve halk tablosunu çizer²³.

Esnaf ve zanaatkar kesimi şehir toplumunun özünü oluşturmaktaydılar. Zira, halk ile sürekli yüz yüze geliyorlar ve adeta halka rehber olacak davranışlar gösteriyordu. Bu yüzdendir ki lonca, hem bir meslek ve hem de bir terbiye kurumu idi. Ayrıca, içtimai hayattaki kontrolü temin eden maddi ve manevi yaptırımları olan "*ih̄tisab müessesesi*" de vardı²⁴. Muhtesib, fazileti ve adaleti ile şehrin ileri gelenlerindendi.

Sicillerimizde geçen bilgilerden "*vücuḥ-u memleket*" kesimi şunlardan ibarettir; "*Mefahire'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'adin-i*

²² Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 324

²³ M.Akdağ: *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.II, s. 34

²⁴ Ziya Kazıcı: *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 31. Ayrıca, esnafın şehir hayatındaki yerini daha iyi anlamak için bkz. Ö. L. Barkan: "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri*". İ.Ü.E.F. m. XL, S. 1-4, İst. 1984-1985.

feza'il ve'l-kelam Amasya Kadısı ve Amasya Sancağı'nda vaki' kazaların kuzzat ve nevvabı"²⁵ ile "*Emirü'l-ümerayi'l-kiram Amasya mutasarrıfı ve mefahire'l-emasil ve'l-akran Voyvodalar ve mütesellimler ve ayan-ı vilayet ve iş erleri ve yeniçeri serdarı ve kethüda yerleri*"²⁶. Amasya'nın idarecileri, belgelerden tesbit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan olmuştur.

İçtimai tabakalaşma içerisinde en önemli zümreyi halk teşkil etmektedir. Zira, bütün hizmetlerin sebebi halk idi. Müslim ve gayr-ı müslimlerden müteşekkil halk topluluğu içerisinde Seyyidler ve ilim adamlarının Amasya'da çok sayıda mevcut olduklarına sicillerimizde rastlıyoruz. Seyyid Hasan Efendi, Seyyid Abdurrahmen Efendi, Seyyid el-Hac Mehmed Efendi,²⁷ Seyyid Mehmet Ağa²⁸, Seyyid Ahmed Efendi²⁹ ve daha nice Seyyid isimleri geçmektedir.

Amasya'da ehl-i ilim'den olan eşhasın vefatlarında, geride bir kütüphane niteliğinde çok sayıda kitap bıraktıkları da görülür. İlim ile uğraştığı muhakkak olan Abdizâde el-Hac Mehmed Efendi, Cami-i Enderun mahallesinde vefatını müteakip düzenlenen terekesinde 106 adet kitabının olduğu ortaya çıkmıştır³⁰. Ma'lumu'l-ulum, Asarat-ı Mahlukat, Lügat-ı Esâmi, Divan-ı Hoca Hafız sadece bir kaçıdır³¹.

İncelediğimiz dönemde zımni taifesinden olan Hristiyanların dini ayinlerini rahat bir şekilde yaptıkları ve hatta kendi patrikhanelerinin bulunduğu tespit edilmiştir. 4 Rabi'u'l-evvel 1178 tarihli fermana; "*İstanbul Rum Patriği ve asitane-i sa'adetimde*

²⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 71

²⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 52

²⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 83

²⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 128

²⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 153

³⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 101-102

³¹ Kitapların isimleri. "*Fiat hareketlerinde*" verileceğinden hepsini buraya almadık.

mukim cema'at-ı metropolidan divan-ı hümayuna memhur-u ırzıhal idub patrikliğe dahil Amasya ve kadimden tevabi olan Sinob ve Canik ve Samsun ve Bafra ve Ayandun ve Köprü ve tevabi kaza ve nevahi ve kurranın metropolidi olan Dinyas rahib kendu hüsn-ü rızasıyla metropolitliği kasr-ı yed idüb ayinleri üzere yerine aher metropolid nasb ve tayin olunmak iktiza itmekle cümlesinin muhtarı ve imtiyazları ile münasib gördükleri iş bu darende-i ferman-ı hümayun kıdvet-i millet-i meshiye Divensiyos nam rahib ... Amasya patriği metropolidliği merkum Divensiyos rahibe tevcih ve şurut-u muta'alasıyla müceddiden yedine berat ...”³² bildirilmektedir.

İçtimai yapı içerisinde sıkça karşılaşılan bir husus da lakablardır. El-hac, Molla, Şeyh, Ağa ve Bey kelimelerinin yanında, meslekleri hasebiyle, o mesleğin ismi ile zikredilenler de vardır. Sicillerimizde tespit ettiğimiz lakab ve ünvanlardan bir kısmı şunlardır :

Yeğenzâde İbrahim Ağa
 Gürcizâde Halil Bey
 Dizdar es-Seyyid Hasan Efendi
 Es-Seyyid Salih Efendi
 Umdetü'l-Müderris Kaşif Mehmed Efendi
 El Müderris Seyyid Abdurrahman Efendi
 Katib Seyyid el-Hac Mehmed Efendi
 Zubdetü'l-ayan Halil Bey
 Umdetü'l-emacid İbrahim Ağa
 Fazlızâde Abdurrahim Efendi
 Abdizâde Mehmed Efendi
 Ser-mahzaran el-Hac Hüseyin
 Seyyid Ebu Bekir Beşe

³² 52 Nö'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 3

Semercizâde Hasan Efendi³³
 Başdolamaz Musa
 Müezzinzâde Hafız Osman
 Hatunzâde Ahmed Efendi
 Menzilci Ali Ağa
 Kaya Alemdar b. İbrahim
 Evkatlıoğlu Hacı İbrahim
 Karanlı Alemdar Hüseyin³⁴
 Rahtevanzâde İbrahim Bey³⁵
 Asmacıoğlu Uğur³⁶
 İmamzâde Hafız³⁷
 Bostancızâde es-Seyyid Mehmed Ağa³⁸
 Mücellid Hafız Mehmed Efendi
 Kavukcu Bekir oğlu Osman³⁹
 Tamgacı Ahmed Ağa
 Emin-i şehir Feyzullah Efendi⁴⁰
 Haraççı Topal Hasan⁴¹
 Şerbetçioğlu Ahmed
 Kalaycı Mehmed⁴²

³³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 83
³⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 107
³⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 109
³⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 110
³⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 126
³⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 128
³⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 135
⁴⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 143
⁴¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 144
⁴² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 153

C- İÇTİMAÎ YAPI İÇERİSİNDE AİLE

Devletin bir küçük modeli olan ailenin sağlamlığı veya zayıflığı, o devletin ayakta durmasına ve çökmesine sebep olur. Bu yüzden bir topluluğun siyasi, sosyal, hukuki ve ahlaki yapısını görmek için aile yapısına bakmak yeterli olacaktır⁴³.

Türk ailesi, devlete bünyevi yapı verdiği için, devlet yapısı ile aile yapısı ayrılmaz bir bütündür. Türk ailesindeki ahenk, düzen ve hiyerarşi devlette de kendini göstererek, geniş coğrafi mekanlarda uzun ömürlü Türk Devletlerinin kurulmasına imkan vermiştir. Aile fertleri arasında siyasi, hukuki, içtimai ve ahlaki dengeler mevcuttu. Bu sayede cihana hükmetme ruhû başarılı olmuştur⁴⁴.

Osmanlı Devletinin üç kıtada hüküm sürmesi ve altı yüz yıl ayakta durmasının sırrı, Türk ailesinin sağlam yapısında mündemiçtir. Kin, nefret ve hasetden arınmış olan müslüman Türk ailesi, gayr-i müslim çocuklarını Türk ve İslâm kültürü ile yetiştirip devletin hizmetine sunmuştur. Beraber yaşadığı Ermeni, Yahudi, Hıristiyanlara İslâm'ı tebliğ vazifesini aksatmamış ve bir çok kişinin İslâm ile müşerref olmasını sağlamıştır. Sicillerimizde bu hususa dair örnekleri daha önce vermiştik⁴⁵.

Osmanlı Devleti, şer'i ve örfi hukuk kurallarını devlet idaresinde kullandığı gibi, bu kuralların, içtimai hayat için de geçerli olduğu görülür. Bu kuralları havi, aile ile ilgili belgelerin azlığı başlıca zorluğumuzdur.

⁴³ Rifat Özdemir; *"Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)"*. Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu. Ankara 1987. s. 81

⁴⁴ İbrahim Kafesoğlu; *Türk Milli Kültürü*. İstanbul 1988. s. 125. İslâm Öncesi Türk Ailesi için bkz. B. Ögel; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İst. 1988.

⁴⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 167.187

Sicillerimizde, evlenme ile ilgili bir tek belgeye rastladık. Ancak, ismi zikredilen kızın evlenmeden vazgeçtiği görülür. 1180 tarihli belgede; *“Ulus karyesi sakinlerinden Hüseyin ibn Osman takrir ider ki yeğenim Fatma binti Hasan nam bakir-i baliğa yine yeğenim Ali ibn Ali'ye mukaddem tenkih olmuşdu. Mezbur Ali bin Ali yine mezbure Fatma izdivaç muamelesinden imtina' idub muhalefet üzre olmağla beynlerinde bit-teraddi islah etmeğe ve kıyad ve kalları olmamak üzere ve eğer bir davaları olursa taraf-ı şer'e ifade ve ihbar etmeğe mezbur Hüseyin b. Osman kefil ve ahd eylediği bu mahale kayd-ı şûd”*⁴⁶. Fatma binti Hasan'ın nikah muamelesinden vazgeçmesi, ikisinin daha önce beşik kertmesi, yapıldığını hatıra getirmektedir.

Evlenecek olan erkeğin kadın adayına mehir verdiği belgelerden rastlıyoruz. İslâm hukukuna göre kızın dışında başkasının almasının yasak olduğu mehir, *“mihri muaccel”* ve *“mihri müeccel”* ismi ile ikiye ayrılmaktadır. Orta Asya Türklerinde ve bugün hala birçok yöremizde buna *“kalın”* denilmektedir. Zilkade 1181 tarihli belgede, *“Halil bin İbrahim'in zevcesi Hadice'ye 80 guruş mihr-i müeccel”* verdiği kayıtlıdır⁴⁷. Ayrıca, kemal-ı sıhhatinde veremeyenlerin, geride bıraktıkları emval ve emlakdan verilmesini vasiyet ettiklerini düzenlenen terekelerden anlıyoruz⁴⁸. Ölümünden sonra zevcelerinin mağdur olmaması için, ayrıca hisseleri de ayrılmıştır. Amasya'da Sofizâde Mahallesi'nde vefat eden Veli Beşe bin Ömer'in zevcesine 6 guruş ve 4 akçe verilmiştir⁴⁹. Zilhicce 1181 tarihli bir diğer belgede Mehmed Emin b. Abdurrahman, zevcesi Huri binti Mehmed'e 300 guruş mihr-i muaccel vermiştir⁵⁰.

⁴⁶ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 1

⁴⁷ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 11

⁴⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 10

⁴⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 12

⁵⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 18

Sicillerimizde vasi tayinleri ile ilgili birçok belge vardır. Vefat eden şahsın küçük çocuklarının mağdur olmaması ve şefkatle korunmaları için baliğa erinciye kadar adaletli, dürüst ve şefkatli kişilerden vasi tayinleri olmuştur. Mütevefay-ı mezbûr es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin oğlu sağır-i merkur Ali'ye vesayeti hakkında Zilkade 1183 tarihli belgede; *“Medine-i Amasya'da Küpceğiz mahallesi sakinlerinden iken bundan esbak katilen vefat iden el-Hac Abdulkadir oğlu es-Seyyid Mustafa Çelebi veraseti zevce-i metrukesi Emine binti Mehmed ile sulbi sağır oğlu Ali'ye mehassir olduğu ba'de't-tahkik-i şer' sagir-i mezbur Ali'ye babası mütevefay-ı mezburun terekesinden ber-mucib-i defter-i kassam isabet ve intikal iden emval-ı mevrusesini evan-ı būluğ ve zaman-ı rüşd sedadına değın zabtu rabt ve hıfz bir vasi nasbindan labüd olmağla afet ve asamet ve siyanet ve istikameti zeyl-i vesikada mesturu'l-esami-i müslimun ihbarlarıyla lede'l-şer'i muyiz nūmayan olan iş bu sahibetü'l-kabale zevce-i mezkure Emine'yi sadrı sağır oğlu mezbur Ali'ye babası mütevefay-ı mezburun terekesinden isabet ve intikal iden emval-ı mevrusesini evan-ı būluğ ve zaman-ı rüşd sadadına değın zabtu rabt ve hıfz ve tesviye-i umuruna hakim-ı mevki'-i kitab tavb-ı münasib efendi hazretleri kibel-i şer'-i envarde vasiyye nasb ve tayin itdiklerinde olduğu vech-i mesrûh üzre vesayet-i merkur kabul ve merasimini eday-ı müteahhede olmağın ma vaki' bit-taleb ketb ve tahrir olundu...”⁵¹*

Müslüman halk arasında vasi tayinleri olduğu gibi gayr-ı müslimlerden de, ölenlerin çocuklarına vasi tayinleri olmuştur. Bu hususa dair Zilkade 1183 tarihli belgede, Merderos Veledi

⁵¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 134

Mihail'in sulbiye-i sagire kızı Marim ve Ahsabet ve li-ebeyvn kız karındaşı Hurusima ve Hanım'a vasi tayin edilmiştir⁵².

Sicillerimizde geçen nafaka hüccetlerindeki bilgiler de aile ile ilgili başka bir hususu açıklamaktadır. Nafaka; çıkmak, gitmek, sarf etmek manalarını havidir. Fıkıh kitaplarında ise, yeme, giyinme, barınma ve bunlara tabi olan şeylerdir. İslâm hukukunda, kadının zor durumda kalmaması için, erkeğin geçinebilecek miktarda kadına vermesi gereken meblağdır. Sicillerimizde nafaka hüccetleri geçmekte olup, sayıları birden fazladır. Gurre-i Safer 1182 tarihli suret-i hüccet-i nafaka-i mezkure de, *“Amasya'da Eski Kethüda mahallesi sekanından iken bundan akdem vefat iden es-Seyyid el-Hac Salih bin Ali nam mütevefvanın veraseti zevce-i metrukesi Raziye binti Mehmed Bali ile sulb-i kebir oğlu es-Seyyid Ahmed Çelebi ve sulb-i sagir oğlu es-Seyyid Abdulkadir ve sulbiye-i sagire kızı Zeynep ve Sulbiye-i kepire kızı Hanife'ye mehassir olduğu ba'det-tahkik-i şer' sagiran-ı mezkûranın nafaka ve kisveye eşed-i ihtiyaçla muhtaç oldukları vasi-i mezkûr Seyyid Ahmed Çelebi ... sagiran-ı mezkuranın her birine yevmi 10 akçeden ikisine yevmi 20 akçe kıbel-i şer'-i envarden nafaka ve kisve baha farz ve takdir idub ...”*denilmektedir.⁵³

⁵² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 126

⁵³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 28.36

D- İÇTİMAÎ HAYATI ETKİLEYEN AMASYA ve ÇEVRESİNDEKİ EŞKİYALIK HAREKETLERİ

İncelediğimiz dönemin Şer'iyye sicillerinde eşkiyalığın sebeplerini şu şekilde tespit etmek mümkündür : a) Leventlerin eşkiyalıkları b) Aşiret eşkiyalıkları c) Aileler arasında husule gelen suçlardan dolayı düşmanlığın eşkiyalığa dönüşmesi d) Ferdi eşkiyalık hareketleri

XVI. asırdan itibaren başlayan ve XVII. asırda gelişen iktisadi ve içtimai bozukluklardan dolayı, pek çok kimse toprağını, çiftini terke mecbur olmuştu. Yerlerinden ayrılıp giden bu kimselere "*levant eşkiyası*" denilirdi. Tımar rejiminin bozulmasıyla, beylerbeyleri ve sancakbeyleri, bu kişilerden kapu halkı barındırıyorlardı. Çift-bozan reayası da denilen bu kapu halkı, tabi oldukları idarecilerle sefere katılıyorlar ve geri döndüklerinde de etrafa dağılıp eşkiyalık yapıyorlardı. XVIII. asrın başlarından itibaren "*kapulu ve kapusuz lewendat*" olarak da adlandırıldılar. Reayadan yem, yiyecek, kurban akçesi ve bayram akçesi almakda ve zulmetmekteydiler⁵⁴ Kapısız leventlerin çoğu, savaflara katılıp savaş sonunda izin verilen "*miri leventler*" den müteşekkildi⁵⁵.

23 Zilkade 1181 tarihli bir belgede; "*Amasya sancağı mutasarrıfı izzetlu re'fetlu paşa hazretleri ve şera'i-i şî'ar liva-ı mezkûr kazalarında vaki' kuzzat ve nevvab efendiler zide fezailehüm ve mefahirel-emasil ve'l-akran vayvodalar ve kethüda*

⁵⁴ Mustafa Öztürk: "*XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları*". Belleten. C. LIV, S. 211. Ankara 1991, s. 968

⁵⁵ Y. Özkaya: *Osmanlı İmparatorluğunda Avamlık*, s. 80-83. Eşkiyalık hareketleri için bkz. Çağatay Uluçay: *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İst. 1955. Cevdet Türkay: *Osmanlı Devletinde Aşiretler, Cemaatler ve Ovmaklar*, İst. 1979. Y. Özkaya: "*Anadolu'da Yeniçerilerin Düzensizlikleri ile İlgili Belgelerle İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge*", DTCFD, C. XXIII, S. 1-2 - M. Akdağ: *Celâli İsyanları 1589-1603*, Ank. 1972.

yerleri ve yeniçeri serdarları ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki bundan mukaddemlerde bid-defaat şerefriz-i sudur olan evamir-i hümayun muciblelerince kapusuz ve kıta'-ı tarik eşkiyasının zuhur eyledikleri mahallerde bi'l-ittifak ahz ve istisallerine sa'y ve dikkat ve ahz-ı vukuflardan hariç olduğu suretde der-agıb tarafımıza ilama mesarahat olunmak babında peyder pey buyruvdularımız ile tenbih ve tekid olundıkça ...”⁵⁶ kaydı geçmektedir. Bu eşkiyanın reaya'ya fazla zarar vermemesi için bütün kaza görevlerinin dikkatli olmaları ve rehavet içinde bulunmamaları ısrarla istenmektedir.

Kapusuz levendat eşkiyasının şakavetleri, alınan bütün tedbirlere rağmen devam etmiştir. 5 Muharrem 1182 tarihli fermanda; “... ma'lum ola ki ifsad-ı bilad ile me'luf başı boş levendat haşeratının ber-mucib-i fetvay-ı şerife izale-i vücudları vacib olduğuna binaen at ve pisatları ve melbusatları katillerinin olmak üzere ahz ve idamlarına ihtimam ve dikkat olunmak ve bu makule eşkiyanın malları davası ile katilleri rencide olunmayacağı cümleye malum olmak için eyalet ve elviye kazalarına bundan akdem evamir-i şerifem neşr ve irsal ...”⁵⁷ şeklinde bütün görevlilere bildirilmektedir.

Devlet görevlilerinin asayişini sağlayamadıkları ve eşkiyaya yardım edenlerin varlığından olmalı ki, 29 Rabi'u'l-ahir 1182'de Amasya mütesellimi, kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve diğer görevlilere gönderilen fermanla, şakavete devam eden eşkiyaya köylerde yiyecek verilmemesi, kurallara kondurulmamaları ve eğer haklarından gelemiyorlarsa derhal merkeze bildirilmeleri istenmektedir⁵⁸.

⁵⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 7

⁵⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 19

⁵⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 88

Şekavete kalkan levendat taifesi yüzünden ticaret de menfi yönden etkilenmiştir. Şehirler arasında, kervanlarla ticaret yapan tüccar taifesine, bu eşkiya makulesi musallat olmuş ve mallarını yağma etmişlerdir. Bu yüzden Zilhicce 1182'de gönderilen fermanda, çift bozanın tüccar kervanlarına zarar vermemesi için yakalanmaları, Amasya mütesellimi, zabitan ve ayanından istenmiştir⁵⁹.

Asayiş sağlanamadığından tımar erbabının dahi tacize uğradığı ve mallarının gasb edildiği olmuştur. Durumu bir arzıhal ile merkeze bildiren Sivas sakinlerinden ve erbab-ı tımardan olan şahıs, kapusuz levendat taifesinin saldırısına uğrayıp Ezinepazarı'ndaki Pehlivanlı karyesine getirildiğini ve 1000 guruşunun gasb edildiğini söylemiştir⁶⁰.

Devletin içinde bulunduğu durum hasebiyle bozulan asayiş, bazı şahısların da şakavete girişmesine sebep olmuştur. Her ne kadar dağa çıkan bir kimsenin haklı bir sebebinin olduğu kanaati yaygın ise de, belgelerimizde niçin eşkiya olduklarına dair bilgi yoktur⁶¹. 26 Rabi'u'l-evvel 1183'te gönderilen bir buyruğla ile, Deli başı olan Musa'nın şakavetinden bahsedilmektedir⁶². *“Halen baş delimiz Musa Ağa inha olunur ki ol tarafda fukaray-ı ra'iiyeti hilaf yere rencide ve remide ve rızamız olmadığı hususla süluk eylediğinin halen Amasya kadısı efendinin tarafımıza ilamından malumumuz olub bu makule na hemdar harekata rızamız olmadığı senin dahi malumundur imdi fima ba'd fukaray-ı ra'iiyeti rencide ve remide itdirmeyub bir saat evvel ve bir an mukaddem tarafımıza gelmeye ...”*

⁵⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 88

⁶⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 72

⁶¹ M.Öztürk: a.g.m., s. 980

⁶² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 98

23 Safer 1182 tarihli arzıhalde, Amasya kasabasında Kemeñçeciođlu Mustafa ve Osman, Asdarcı oğlu Süleyman, Gözübüyük oğlu Osman, Sipahi Kara Mustafa ile pasban-ı kapusuzun haneye girip 1000 guruşluk akçe ve eşyayı gasb ettikleri merkeze bildirilmektedir⁶³.

Eşkiyalık hareketini sona erdirmek için hükümet 1776 da yayınladığı ferman ile, reayanın rahatının sağlanması için eşkiyanın tenkilinin zaruri olduğu, leventlerin adam öldürüp yol kestikleri bildirilmektedir⁶⁴. İdareciler, ellerindeki harbe ve darbe kadir askerler ile eşkiyanın üzerine gidecektir. Ölen şakinin varisleri, kan bedeli talebinde bulunmayacak ve talep edenler de cezalandırılacaktır. Ayrıca, eşkiyaya sahip çıkıp barındıranlar ve yiyecek verenler de cezalandırılacaktır⁶⁵.

Aşiretlerin yaptıkları eşkiyalıklar da devleti bir hayli uğraştırmıştır. Özellikle, XVII. asrın sonlarından itibaren aşiretleri iskan teşebbüslerine direnenler şekavete tevessül etmişlerdir. XVIII. asır boyunca devletin en büyük meselelerinden birini teşkil eder⁶⁶. Aşiretleri iskandan maksat, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı virane olan Anadolu köylerinin şenlendirilmesi, tarımsal üretim arttırılması, vergi nisbetinin yükseltilmesi ve askeri gçlerinden faydalanılmasıdır. Aşiretler kendilerine gösterilen yerlere gitmede direnç göstermeye, kontrol altına girmemeye çalıştılar. Konar-göçer özellikleri, yerleşik özelliklerle çatışmaya ve geliş-gidişler esnasında yerleşik halkın arazilerine zarar vermeye başladılar⁶⁷.

⁶³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 32

⁶⁴ M.ztrk; a.g.m., s. 970

⁶⁵ Çağatay Uluçay; 18. Ve 19. Yüzyıllarda Soruhande Eşkiyalık Ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, s. 218-220

⁶⁶ Yücel zkaya; XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, s. 159

⁶⁷ Yusuf Halacoğlu; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Sivaseti ve Aşiretlerin Yerleştilmesi, Ankara 1991, s. 43-58

6 Zilhicce 1181 tarihli fermanında, Amasya ve çevresinde Arablar aşireti ve Hazinedaroğulları aşiretinin şekavete başladıkları, reayadan gasb ettikleri eşyaların alınıp iade edilmesi ve bunların haklarında gelinmesi istenmiştir⁶⁸.

Şarkipare kabilesinin iskanı hususunda Zilkade 1181 tarihli buyruğunda; *“Şera’i-i şî’ar Tokat mukataası aklamından Şarkipare kabilesinin perakende reayası bulunduğu kazaların kuzzat ve nevvab efendiler zide fazlehüm ve mefahire’l-emasil ve’l-akran voyvodalar ve kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları ve zabitan sair ve iş erleri zide kedrehüm inha olunur ki kabile-i mezkurenin defterlu reaylarından ba’zıları evtan-ı kadimelerinden perişan ve mahal-i ahere perakende ve tevsik itmelerinden naşi mukata-i merkumenin mal-ı mirisinin kesr ve noksanına ba’is bir halatdan olduğu reayay-ı mezkuranın evtan-ı kadimlerine nakl ve iskanlarıyla canib-i miriye bu vechile ...”*denildikten sonra, bu kabilenin iskan ettirilmesi istenmiştir.⁶⁹

E- İÇTİMAÎ DAYANIŞMA MÜESSESELERİ OLAN AMAYSA VAKIFLARI

Asırlardan beri İslâm ülkelerinde büyük ehemmiyeti haiz olan vakıf müessesesi, hiç bir maddi menfaat beklemeden, başkalarına yardım etmek gibi ulvi bir düşüncenin mahsulüdür. Bu yardımlaşma hissi, dini emir ve hükümlerle birleşince daha da kuvvetlenmiştir. *“İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan (vakfedilen), vakfın*

⁶⁸ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 6

⁶⁹ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 3

* 22 Cemaziye’l-evvel 1180 tarihli belgede: *“Bulduklı karyesinden kırt Mehmed tarih-i kitab’dan üç güne değin karye-i mezkure nakle izn-i şer’i virildiği”* denilmektedir.

en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" prensibini⁷⁰ kendisine rehber edinen insanlar ve kurumlar vakıf kurmada yarışarak, memleketin her köşesini vakıflarla donatmışlardır.

Vakıf, bir malı, menfaati hayri bir hizmetin görülmesine tahsis edilmek amacıyla ve bu hizmetin ebediyete kadar devamı niyetiyle, vakfeden kişinin mülkiyetinden ve özel mülkiyete konu olmaktan çıkararak özel bir mülkiyet kategorisine aktarma ve o kategoride tutma manasına gelmektedir⁷¹.

Vakıf, menfaati ibadullaha ait olmak üzere bir ayni, Allah (c.c)'in hükmünde kabul ederek temlik ve temellükten ve ebediyen alıkoymaktır⁷².

Vakıf kurucuları (vakıf), hayratların bakımı için ve bu görevi üstlenen kişilerin nafakasını temin etmek için muazzam miktarda topraklar, iktisadi binalar, menkul kıymetler ve sair değerler (mevkuf) vakfetmişlerdir. Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında yüksek görevliler önde gelmişlerdir. Bunları esnaf, tüccar, zanaatkar ve dini görevliler izlemişlerdir⁷³.

Vakıfların teşekkülünde gayr-ı menkul malların vakfedilmesi bir gelenek iken, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in içtihadları ile sınırları genişletilerek köle, cariye, hayvan, giyim eşyası, halı, kilim ve kazan gibi menkul değerlerin vakfedilmesi

⁷⁰ Ziya Kazıcı: İslâm Müesseseleri Tarihi. İstanbul 1996. s. 183 - Ahmet Akgündüz: Belgeler I. İzmir, 1990.

⁷¹ M. Fuad Köprülü: İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi. İst. 1983. s. 367-377. Türk-İslâm Devletlerindeki ve özellikle incelediğimiz Osmanlı dönemi vakıfları hakkında kıymetli bilgiler veren M. Fuad Köprülü, Osmanlı Vakıflarının İlhanlı, A. Selçukluları ve Beylikler'de mevcut usülden farklı olmadığını söyler. İ. Erol Kozak: Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf. İstanbul 1995. s. 17

⁷² Mehmet Şeker: İslâm'da Sosyal Davanıma Müesseseleri. Ankara 1991. s. 137

⁷³ Aydo Suçeska: "Sarayova'da XVI. Asırda Vakıf Kredileri". V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler. Ankara 1990. s. 721

cihetine gidildi. İmam-ı Azam (r.a)'ın talebelerinden İmam Züfer, nakit paraların da vakfedilebileceğini içtihat ederek, vakıf gelirlerinin çeşitlenmesine vesile oldu⁷⁴.

Vakfedilen paraların yüksek faizle kredi vermek amacıyla vakfedildiğini, krediye verilen paraların faizinin, maddi ve personel masraflarını karşılamak için kullanıldığını savunanlar da vardır⁷⁵. Ancak, Osmanlı Devleti tarafından uygulanan sistemde, “*rihb*” (kar) esas alınmış ve kar hadleri fermanlarla belirleniyordu. Devlet, hadlerin % 20'nin üstüne çıkmamasına gayret etmiştir⁷⁶. Konunun araştırılması çalışmamızın sınırlarını aştığından ve daha sonra çalışmak istediğimizden, sadece Amasya'daki vakıfları sicillerimize göre ele alacağız⁷⁷.

Amasya'da vaki' Aişe Hatun vakfına mütevellî tayini ile ilgili 5 Rabiul-ahir 1182 tarihli belgede; “*Amasya da vaki' merhume Aişe Hatun vakfının vazife-i muayyinesiyle mütevellisi olan Ali kendi hüsn-ü rızasıyla erbab-ı istihkakdan iş bu rafi'-i tevki'-i ref'-i alişan-ı hakkani Hafız Ahmed zide kadrehuye ferâgat ve kasr-ı yed idub merkum dahi her vechile layık ve mahal ve müstahak olmağla tevcih olunub yedine berat-ı şerif-i alişanım virilmek babında...*”⁷⁸ denilmektedir.

Osmanlılar döneminde özel şahısların kurdukları vakıfları mütevelliler idare ediyorlardı. Mütevelliler ve kadılar tarafından

⁷⁴ Ahmed Akgündüz; İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, s. 713 - Neşet Çağatay; “*Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık*”, Vakıflar Dergisi, S. IX, Ankara 1972, s. 47-48.

⁷⁵ Avdo Suçeska; a.g.m., s. 722

⁷⁶ Rifat Özdemir; a.g.m., s. 740

⁷⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Ö. Nasuhi Bilmen; Hukuk-u İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, C.4, İstanbul 1985 - Bahaeddin Yediöldiz; “*Müessese - Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi*”, Vakıflar Dergisi, C. XV, Ankara 1982, Fuad Köprülü; “*Tanıma Yazısı*”, Vakıflar Dergisi, S. II, İstanbul 1974

⁷⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 39

görevlendirilen müfettişlerce teftiş ve murakabe ediliyorlardı. Her kadı, kendi mıntikasındaki vakıfları teftiş edebiliyordu. İstanbul kadısı ise bütün vakıfları teftiş yetkisine sahipti.

Arabistan, Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika vakıfları 1587'de kurulan "*Haremeyn Evkaf Nezaretine*" bağlıydı. 12 Rabiü'l-evvel 1826'da kurulan "*Evkaf-ı Hümayun Nezaretine*" ise Anadolu ve Rumeli vakıfları bağlandı. Haremeyn Evkaf Nezareti 1838'de ismi geçen nezarete iltihak etti⁷⁹.

1826'da kurulan Evkaf nezaretinden önce vakıflar, beş yerden idare olunurdu: "*Haremeyn Nezareti*"; Mekke, Medine, Ayasofya, Sultanahmed, Nuruosmaniye, Yeni Cami, Atikvalide Camisi vakıflarının idaresi Darü's-saade Ağaları'nın nezaretindeydi⁸⁰.

Haremeyn-i muhteremeyn evkafı ile ilgili Cemaziye'l-evvel 1182 tarihli fermanla, bu vakfa mütevellî tayin edilen Amasya kadısı ve mübaşir tayin olunan Sadrazam Delibaşısı Osman'ın, Haremeyn'e tabi' evkaf mukata'atından Amasya'daki Sultan Bayezid vakfı ile Samsundaki mukata'at-ı evkafın hududlarının, kanun-u kadim üzere tekrar tesbit edilmesi istenmektedir⁸¹. Akabinde gönderilen yeni bir fermanla, Amasya kadısından, Haremeyn-i muhteremeyne tashih edilen vakıfların hududlarına tecavüz edenlerin tesbit edilmesi, çiftlik ashabından bac ve rüsumatın tahsil edilmesi istenmektedir⁸².

Vezir Nezareti: Fatih, Yavuz ve Kanuni vakıfları sadrazamların nezaretindeydi. Merkezden "*Ser Müfettiş*" ismi ile biri görevlendirildi. Şeyhülislam Nezareti; Sultan Bayezid

⁷⁹ Z. Kazıcı: a.g.e., s. 200

⁸⁰ M.Şeker: a.g.e., s. 151

⁸¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 54

⁸² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 54

vakıfları. Bu vakıf ile ilgili, Gurre-i Rabiü'l-ahir 1183 tarihli fermanında; Amasya kadısından, vakıf katibinden ve Amasya mimarından Sultan Bayezid vakfına tabi medrese, imaret ve cami-i şerifin zelzele hasebiyle zarar gördükleri ve bunların imar edilmesi istenmektedir⁸³. Fermanında, “...*Darü's-saadet-i şerifem ağası olub haremeyn-i şerifeyn evkafı nazırı olan Mercan Ağa dam-ı ulveh rikab-ı hümayunuma arz gönderub taht-ı nezaretinde olmağla Amasya'da vaki' merhum Sultan Bayezid Han Veli tab-ı serahın* “... kaydı geçmektedir. Bu bilgiler, Sultan Bayezid'in Amasya'daki vakıflarının incelediğimiz dönemde, Haremeyn-i muhteremeyn'e bağlandığını hatıra getirmektedir.

Tophane ümerası nezareti; Sultan Bayezid, Halidiyyeli, Selimiyye, Mihrişah valide, II. Mahmud vakıfları darphanece yönetilirdi. İstanbul kadıları Nezareti; Evkafın hepsine İstanbul kadıları nezaret ederdi⁸⁴.

Amasya'da Abdurrahman Efendi vakfı ile ilgili 23 Rabiü'l-ahir 1182 tarihli arzihalde; “*Devletlu inayetlu efendim Sultanım hazretleri sağ olsun arz-ı hal kulları budur ki Amasya'da vaki' ecdadımız Abdurrahman Efendi vakfının tevelliyyati batın-ı evvelde olan evlad-ı evlade şart ve tayin eylediği vakfiye-i ma'mul behasında sarihatlen yazmış iken şimdi batın-ı sanide olan Seyyid Osman ile ecanibden Hacı Kayum ve Mesud nam kimesneler zuhur idub bu bahçe bizlerin mülk-ü mevrusemizdir vakf olduğu ma'lumumuz değildir didik de şer'-i sabit ve zahir olmuşken bilkülliye def'i mümkün olmamağla yedimizde olan evamir-i şerifeye ve fetvay-ı münife mucibince mürafa'a'şer' ve ihkak-ı hak olunmak babında arzihale cesaret olundu”.*

⁸³ 53 Nö'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 98

⁸⁴ M.Şeker; a.g.e., s. 151-152; Z. Kazıcı; a.g.e., s. 200

Amasya'nın Gümüş kazasındaki Emirler ve Muğirler karyelerinin gelir ve aşar-ı şer'isinden, Yörgüç Paşa'nın Amasya'da medrese ve imaret bina edip, kendi ismiyle anılan vakfa bağlandığını 7 Ramazan 1183 tarihinde verilen müteveli beratından anlıyoruz⁸⁵.

Amasya'daki bir diğer vakıf da Hüseyin Ağa ve Firuz Ağa vakıflarıdır. Bu vakıfların mütevellilerinden olan Seyyid Hasan Ağa b. es-Seyyid Bektaş Ağa'nın "... *sahibü'l-vesika Yusuf Ağa b. Kasım Ağa mahzarında medine-i Amasya'da Gümüslüzade mahallesi sakinlerinden senevi dokuz müd hinta ve yevmi on bir buçuk akçe ile vakf-ı mezburun ba berat-ı alişan banisi olan Mehmed Ağa b. Abdullah meclis-i şer'-i şerif-i envarde üzerine dava ve takrir-i kelam idub iş bu bin yüz dört seksan dört senesine mahsuben hıdmet-i cibayetim mukabelesinde mustahak olduğum dokuz müd olmak üzere yüz seksan kile hinta ve yevmi on bir buçuk akçeden otuz dört buçuk guruşum mal-ı vakıfdan olmak üzere ...*"⁸⁶ Sahip olduğu malları, henüz hayatta iken vakıflara tanzim edenlerin de olduğunu belgelerden anlıyoruz⁸⁷.

⁸⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 113

⁸⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 161

⁸⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 156

Sicillerimizde İsmi Geçen Vakıflar ve Banileri

Vakıflar	Banileri
Mehmed Çavuş Vakfı	Mehmed Çavuş
Efendizâde Esseyid Mustafa Vakfı	Es-seyyid Mustafa Efendi
Mehmed Paşa Vakfı	Hızır Paşazâde Mehmed Paşa
Kurşunlu (Şeyh Çeşmesi) Vakfı	Alaeddin Ali Çelebi b. Ebu'l-Kasım Ahmed b. Mesud
Yörgüç Paşa Vakfı	Yörgüç Paşa
Orman Bağı (Aişe Hatun) Vakfı	Aişe Hatun
Sultan Bayezid Vakfı	Yahşi Bey-zâde Bayezid Paşa
Ahmed Bey Vakfı	Rahtevanzâde Ahmed Bey
Abdurrahman Efendi Vakfı	Abdurrahman Muslihiddin
Hafız Hüseyin Vakfı	Hafız Hüseyin Efendi
Firuz Ağa Vakfı	Firuz Paşa
Mustafa Çelebi Vakfı	El-Hac Muhyiddin Mehmed Çelebi
Burma Minare Vakfı	İzzeddin Mehmed Pervane Bey
Hüsameddin Ağa Vakfı	Hüsameddin-i Temennayi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMASYA SANCAĞINDA İKTİSÂDİ YAPI

A-TOPRAK

Osmanlı Devleti'nin toprak idaresi içerisinde farklı bir özelliğe sahip Eyalet-i Rum topraklarını incelemeyen önce, Osmanlı toprak idaresine kısaca temas etmek faydalı olur kanaatindeyiz. Amasya, Sivas ve Divriği bölgelerini havi toprak rejimi ve arazilerin tasarruf tarzı, diğer yerlerde uygulanan toprak rejimine mukabil farklılık arz etmektedir.

Osmanlı Toprak İdaresi hakkında kendi ideolojileri doğrultusunda fikirler öne süren bazı tarihçilere göre, Osmanlı Devleti halktan kopmuş, despot padişahların idaresi altında; halkın köle gibi çalıştığı bir yönetim ihdas etmişlerdir. Bu toprakların tarihi ve medeni vaziyetini çok sathi nazarla tetkike çalışanlar, kendilerini aldatmaktan başka bir şey yapmamışlardır¹.

Kaynağını İslam toprak idaresinden alan Osmanlı Toprak İdaresi, kendisinden önceki Türk - İslâm devletlerinde de uygulanmıştır. Zira, devletler, hizmetine girdiği dini temayüllerin esaslarına göre arazi siyaseti izlemişlerdir. Siyasi idareyi, bu siyasetin emrinde kullanıp, kurulan toprak nizamının devamına çalışmışlardır. Özellikle zirai faaliyetlerin hakim olduğu devirlerde, toprak hukukunun kuralları ile devletin şekline hakim kuralların iç içe olduğu bir gerçektir². Osmanlı Devletine şer'i ve

¹ Sadık Albayrak; Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi. İstanbul 1973. s. 16

² Ö. Lütfi Barkan; Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserler I. İstanbul 1980. s. 125. Biz bu çalışmamızda, sadece Amasya sancağını ele aldığımız için, Osmanlı Toprak İdaresine kısaca değindik. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Cin; Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması. İst. 1985 - Halil İnalçık; Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi. İst. 1993 - Ö. L. Barkan; Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler) I. İst. 1980 - H. İnalçık; Şirket-i Defter-i Sancak-i

örfi kurallar hakim olduğundan, toprak idaresinde de bu iki hukuk kuralının iç içe olduğu görülür. Her iki kuralın mülkiyet anlayışı ve kullanma şekillerini kısaca hülasa etmek, meseleyi vuzuha kavuşturur.

İslâm'da kâinat, her şeyi ile Allah (cc)'ın mülküdür. Madde eşya, canlı-cansız, mal-toprak Allah'ın tasarrufundadır. İnsan varlığı ile başlayan eserler bu gerçek ideale göre teşekkül etmelidir³. Göklerin ve yerin tasarrufunun Allah (cc)'a ait olduğunu bildiren hükümler Kur'an-ı Kerim'de sık sık geçer⁴. Ancak, bu hükümler, İslâm'da toprak mülkiyetinin olmadığı manasına gelmez. Toprak mülkiyetine sahip olan fert, tasarrufundaki malın Allah'ın mülkü olduğunun idrakindedir.

İslâm Devletinde mülkiyetin kaynağını fetihler teşkil eder. Gayr-ı müslimlerden alınan topraklar, ganimet sayılarak harbe iştirak eden gaziler arasında taksim edilirdi. Bu ganimet topraklarından 1/5'i de hazineye ayrılırdı⁵. Bu kuralın her zaman geçerli olmadığı ve alınan toprakların eski sakinlerine bırakıldığı da olmuştur. Bu tür topraklar ya öşriyye ya da haraciye oluyordu⁶.

Rakabesi şahıslara ait olan topraklardan öşür ve haraç alınırdı. Arap kabileleri eşrafının, bu toprakları elde etmede çok dikkatli davrandıklarını görüyoruz. Çünkü, toprakların getireceği servetin idrakinde idiler. Sıradan kabile mensuplarının bunu önceleri farkedemedikleri ve zamanla her iki zümre arasında büyük iktisadi farklılıkların olduğu görülür⁷.

İslâm hukukuna göre arazi; Araz-i memlûke (rakabesi şahıslara ait olup, öşür ve haraç alınır), arazi-i metruke

¹ Arvanid, Ank. 1954.

³ Halil Bayrakçı: Osmanlı Toprak Sistemi (Miri Hukuk) İstanbul 1990, s. 125

⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 2/107

⁵ Halil Cin: Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, İstanbul 1985, s. 15

⁶ Ziya Kazıcı: İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1996, s. 294

⁷ Abdulaziz Duri: İslâm İktisat Tarihine Giriş, İstanbul 1991, s. 56

(terkedilmiş), arazi-i mevad (boş, kıraç, arazi), arazi-i mevkufe (vakıf arazisi) ve arazi-i miriyye (rakabesi hazineye ait olan) olarak beş kısma ayrılmıştır⁸.

Eski Türk an'aneleri üzerinde kurulan Selçuklu Devleti, kendisinden önceki İslâm devletlerinden farklı olarak askeri iktalar ihdas etmek suretiyle toprak idaresinde yeni bir sistem getirmiştir⁹. İkta, ıstılah olarak; *“Rakabesi devlete ait olan toprakğın tasarrufunun, Sultan tarafından, bir vazife karşılığında şahıslara verilmesidir. Osmanlılarda, devlete ait varidatın bedel mukabilinde kiralanması şekline rastlıyoruz”*¹⁰.

İkta usulü de değişik şekiller alarak ilk İslâm devletlerinde ortaya çıkan haliyle kalmamıştır. Değişik ikta şekillerinin ortaya çıkması, sultanın veya hükümdarın miri toprakların tasarrufundaki inisiyatifine dayanıyordu. Miri arazinin şahıslara ebedi mülk olarak verilmesi şeklindeki iktalar olduğu gibi, tahsisat kabilinden arazinin gelirinden istifade edilmesi şeklinde de olmuştur. Osmanlı Toprak idaresinde yeni bir usûl olan, dirliklerin ikta olarak verilmesi de üçüncü bir usulü oluşturur¹¹.

Osmanlı Devletinde eyaletler, toprak idare sistemine göre; Salyanesiz eyaletler, Salyaneli eyaletler, Yurtluk-Ocaklık sancaklar ve serbest mir-i miranlıklar olmak üzere kısımlara ayrılmıştı. Salyaneli eyaletlerde tımar sistemi mevcut olmayıp, elde edilen gelir o eyaletteki idareci ve askerin maaşlarına verilirdi. Eğer artan olursa merkeze gönderilirdi¹². Salyanesiz eyaletlerdeki arazileri İslam hukukuna göre 5 kısma ayıran Osmanlı Devleti, bu hukukunun elâstikiyet sınırlarını geliştirerek,

⁸ Selçuk Trak: *İktisat Tarihi*, İzmir 1970, s. 358-360

Yusuf Halaçoğlu: *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 79-80

⁹ O. Turan: *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971, s. 69

¹⁰ M.Z.Pakalın: a.g.s. C.II, s. 578

¹¹ H.Bayrakçı: a.g.e., s. 23-24

¹² Selçuk Trak: a.g.e., s. 357-358

her geçen gün, toprak üzerindeki mülkiyet hukukunu yaygınlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarında ve daha sonra fethettiği yerde, toprak köleliğinin mevcut olduğu derebeylik nizamı ile karşılaştı. Bu sebeple, toprak asaletine son vermek amacıyla tımar sistemini ihdas etmiştir. Feth edilen toprakların rakabesini hazine için alıkoymuş ve sadece tasarruf hakkını reaya'ya tefviz etmiştir¹³. Devlet, toprakların verimsiz bir şekilde parçalanmasına ve belli şahısların elinde toplanmasına, toprak satışının getireceği menfi durumlara müsaade etmemiştir¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında arazinin "*mülk*" ve "*miri*" olarak ikiye ayrıldığını ve miri arazinin tamamına yakın kısmı kapladığını görüyoruz¹⁵. Miri toprak rejimi, devlete bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisinin kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu. Devletin rakabesini elinde tuttuğu miri arazi, bütün tarım topraklarını kapsamıyordu. Hububat ziraati yapılan arazileri havidir. Bağlar ve bahçeler bunun haricinde idi¹⁶.

1858 tarihli arazi kanunnamesinde, Osmanlılarda arazinin kaç kısma ayrıldığını görmek mümkündür. Buna göre arazi; Arazi-i memluke, arazi-i emiriyye, arazi-i mevkufe, arazi-i metruke ve arazi-i mevad olarak kısımlara ayrılmıştır¹⁷. Bu taksimat içerisinde en mühim yeri yukarıda zikredildiği gibi miri arazi alıyordu. Bir çift öküzü olan aile, bir işletme bütünü idi. Bu raiyyet çiftliği, devletin zirai ekonomisinin temel birimidir.

Miri topraklar da iki sınıfa ayrılır : Tapulu ve mukataalı arazi. Tapulu arazi, satılıp vakfedilmeyen raiyyet çiftlikleri idi¹⁸.

¹³ H.Cin. a.g.e., s. 76-77

¹⁴ Ö.L. Barkan, a.g.e., s. 131

¹⁵ Z.Kazıcı, a.g.e., s. 298

¹⁶ Halil, İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 4

¹⁷ S. Trak, a.g.e., s. 358

¹⁸ H. İnalçık; a.g.e., s. 4

Miri tapulu arazi yanında ikinci büyük sınıfı oluşturan topraklar, miri mukataalı arazidir. Bu sistemde devlet, geliri bir şahsa belli bir bedel karşılığı kiralar. Bu işleme de iltizam denir¹⁹. Sicillerimizde mukataa, iltizam ile alakalı belgeler mevcuttur ve eyalet-i Rum toprak nizamı içerisinde verilecektir²⁰.

“*Rum eyaleti*”ne bağlı Amasya, Divriği ve Sivas Bölgesindeki bazı arazilerin tasarruf tarzı diğer yerlerde uygulanan toprak rejiminden farklılık arz etmektedir. Bu bölgedeki arazinin tasarruf tarzına “*Malikane-divanî*” sistemi denilmektedir. Eyalet-i Rum'da malikane ve divani sistemin tatbik edildiğine dair Trabzon sancakbeyi Ömer Bey'in tahrir defterinin girişinde yazdığı açıklamadan anlıyoruz. Bu izaha göre, arazinin rakabelerinin bazı ayan'a temlik edilmiş olduğu, ancak, bütün hukuku ve rüsumu ve vecibeleri ile verilmiş olmadığı için, haraç ve rüsum alınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yani, mülk sahipleri topraklarını kendileri işlemeyip, toprağın üzerinde yaşayan reaya'ya kiralamış olduklarından, reaya bu nevi mülk toprakların rüsum ve haracını devletin temsilcisi olan zaim ve sipahiye verdikten başka, bir hisseyi de toprak kirası olarak (icar-ı arz) malikane sahibine ödemektedir²¹.

Rum Eyaleti kanunnamelerinde, bu eyaletin topraklarında Malikhane-Divani sistemin cari olduğu kanunnamelerde de belirtilmektedir. Kanunnamede geçen tabirle; “*Vilayet-i Rum'da vaki olan kurra ve mezairin bazısı iki başdan tıvardır; reayanın tahsil ettiği mahsulun humsı alınır. Ve bazısının malikhanecisi vardır ki, divanisin sahib-i tımar ve malikhanesin mülk veyahud vakıf sahibi alır. Sahib-i mülk olan sahib-i arzdır; yerden ne*

¹⁹ H. İnalçık; a.g.e., s. 5

²⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 39,54,63,66,92,94,104,155

²¹ Tayyib, Gökbilgin; “*15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum*”, Vakıflar Dergisi, S. VI, İstanbul, 1965, s. 57

hasıl olursa öşrin alur. Sair rüsüma ve kovan hakkına ve yer tapusuna medhali yokdur. Meğer ki, selatin evkafından olub iki başdan vakıf olmuş ola”²².

Sultan Süleyman tahrirlerine göre, Vilayet-i Rum'un 2.1 Milyon akçe gelirinden 15 milyon akçesi divani hissesi, 4 milyon akçe malikane hissesi idi. Malikane, köylerde yalnız mahsulat öşüründen ibaret olduğu, divaninin öşürle birlikte bütün rüsum-u örfiyeyi ihtiva ettiği düşünülürse 4 milyon akçe malikanenin önemi ortaya çıkar.

Amasya'da 509 köyün sipahisinin hepsinden (haslarda ve amilinden) başka bir de mülk sahibi vardır ve buralardaki vakıfların malikane hisselerinin vakfedilmesiyle husule geldiği görülür²³. Bu konu ile alakalı sicillerimizde belgeler mevcuttur. 8 Rabiul-ahir 1184 tarihli belgede, şu bilgiler geçmektedir; “... *Amasya'da Mehmed Paşa vakfının kurrallarından mülk karyesinin malikanesine ağalığı vakf-ı mezburûn olub Sivaslı Beryad oğlu Mustafa Ağa karye-i mezbure zabta fermanım vardır deyu te'sir ve zabta teaddisi olmağla karye-i mezkureye fima ba'd te'arruz itmeyub iktiza ederse müdahale itmemesine Amasya'da Kara Mustafa Beşe tekmil ve iltizam eylediği kayd-ı şûd*”²⁴.

Malikhane hisselerinin vakf edilmesine dair 16 Rebiul-evvel 1184 tarihli belgede ise; “*Kıdvetü'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'din-i fazl ve'l-kelem Mevlana Amasya kadısı zide fazleh tevki'-i ref'-i humayun vasıl olıcak ma'lum ola ki müdderisin-i kiramdan kıdvetü'l-ulema-i muhakkikin Seyyid Mustafa zide ilmeh südde-i sa'adetime arzıhal idub Amasya Sancağında kazabi muzafa'atından Yevas nahiyesine tabi karye-i Karataş malikane tamam vakf-ı Hacı Hamza divani-i tımar ve tahtına altmış bir*

²² A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, C.VI, 6. Kitap, II. Kısım, İst. 1993, s. 213

²³ Ö.L.Barkan; a.g.e., s. 166

²⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 156

nefer reaya ve iki zemin ve iki çiftlik-i hassa ve hasıl-ı nim ve hinta ve bad-ı heva ve arusiye yekûn ma'gayre dört bin iki yüz seksan dört akçe yazu ile defter-i mufassalda muharrer kalemiyle tahrir ve karye-i mezbûre Anadolu Beylerbeyisi haslarından iken malikanesinden ma'ada cümle mahsulat ve rüsûmatı dört bin iki yüz seksan dört akçe olmak üzere bin altmış beş tarihinde ...”²⁵

Belgenin devamında, vakfa bağlı cami ve zaviyeye harcanacak olan meblağ da tashih edilmiştir.

Eyalet-i Rum'da tımar tevcihlerinin vaki' olduğu²⁶ da görülür. Sicillerimizde tımar beratlarına da rastladık. Gurre-i Rabiü'l-evvel 1184 tarihinde İbrahim nam kimesneye tımar tevcih edilirken; *“Kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Sivas Alaybeyisi Mehmed Emin zide kadreh orduy-u hümayunuma mektub gönderub Amasya Sancağı'nda Geldiklan nahiyesinde Yıkılğan nam karye ve gayriden üç bin akçe tımara mutasarrıf olan el-Hac Ali tımarına rağbet itmeyub ve sefer-i hümayunumda bayrağı altında na mevcud olub tımar-ı mezbur ol vechile mahlul olmağla sancak mülazımlarından orta boylu ela gözlü açık kaşlı râfi-i tevki'-i ref'-i alişân-ı hakâni İbrahime virilmek babında inayet ricasına arz itmeğın terk-i hıdmet-i vaki' ise sancağında sakın olub alay beyisi bayrağı altında sefere eşmek şartıyla tımar-ı mezbûr mülazım-ı merkûm İbrahim'e tevcih olunmak için sene selase ve semanin ve mie ve elf şabanü'l-mu'azzamın sulhi günü tarihiyle hükm-ü şerifim virildikten sonra tezkiresi ihrac olunmak fermanın olmağın zikr olunan üç bin akçe tımar vech-i meşruh üzere merkum ibrahime tevcih olmağın virdim ki zikr olunur”²⁷.*

²⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 153

²⁶ Tayyib, Gökbilgin: a.g.m., s. 59

²⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 158

Tımar; hizmetlerine mukabil, masraflarını karşılamak için asker ve memure çeşitli bölgelerin gelirinin tahsisi demektir²⁸. Osmanlı Devletinde tevcih olunan tımarların çeşitleri çoktur. Gelir cinsine göre (divani, bütün), Gelirlerin kökenine göre (Kırsal, karma, kentsel) ve serbest ile serbest olmayan tımarlar, hizmetine cinsine göre tımarlar. XV. asrın sonunda Amasya Sancağı'nda, bazı tımarlar gelirlerini yalnızca şer'i vergilerden, yani öşürden sağlamaktaydı²⁹.

Selçuklu Devletinin yıkılmasıındaki amillerden birisinin de iktaların vakıflara dönüşmesi ve devletin bu gelirden mahrum kalmasını çok iyi gören Osmanlı devleti, tımarların vakıflara olan topraklarda uygulanan Tımar'dan devlet düzenli girişmiştir. Fatih Sultan Mehmed, gerekli parayı bulmak ve toprağı nesh (bozarak) etmiştir³⁰.

19 Cemaziye'l-evvel 1182 tarihinde, Amasya Sancağı Argun Nahiyesi'nde Karadeğın karyesinin 1900 gedik tımarı ile Amasya Kal'ası topçuluğuna mukabil Mehmed b. Ömer'e tevcih edilmiştir³¹.

Tımar tevcihlerine mazhar olanların haksız muamelelere düşer oldukları da görülmektedir. Merkeze yazılan arzı hallerde, haksızlığa uğrayanların bu menfi durumlarının düzeltilmesi rica olunmaktadır. Gurre-i Zilhicce 1181 tarihinde gönderilen arzı halde; *"Devletlü inayetlü merhametlü sultanım hazretleri devlet ve ikballeriyle sağ olsun arzıhal kullarıdır ki bu kulları Sivas sakinlerinden olub üç dört seneden beru Amasya ehalilerinin alay beyinin katibi Hacı Mehmed Efendi'nin hıdmetinde olub bu kulları bunca müddet uğurunda ömr-ü ehta eyledim seferinde ve dairesinde iken mukabelesinde üzerime tımar itdirub ve üzerime*

²⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 12, s. 375

²⁹ Nicoara Beldiceanu: *Osmanlı Devletinde Tımar*, Ankara, 1985, s. 29-47

³⁰ Zeki Arıkan: *"Hamit Sancağındaki Tımar Düzenine Toplu Bakış"*, IX. Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara 1988, s. 879

³¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 51

berat olmuşken bu esnada duruğ-u bi yefruğla cevabla kapusundan merkûm Hacı Mehmed Ağa red idub ve tımarım beratı taleb olundukda virmeyub kullarına ziyadesiyle gadr-ı külli itmeleriyle hakipay-ı merhamet peymalarına yüzüm sürüb arzıhale cesaret olundı merahim-i aliyelerinden mercudur ki mübaşir kulları tayin olunub huzur-u ailelerine ihzar ve şer'ile icray-ı hak buyurmak babında baki emr ve ferman sultanımındır” denilmektedir³².

Miri arazi rejiminin uygulandığı topraklarda “zeamet” tevcihi de yapılmaktaydı. Zeamet; senelik geliri 20.000 ile 100.000 arasında olan toprağın, eyalet merkezindeki hazine ve tımar defterdarına, zeamet kethüdalarına, sancaktaki alaybeylerine, kale dizdarlarına, kapucu başlarına, divan katiblerine, vs.'ye verilmesidir. Sağlığı müddetince toprağı elinde kalan zaimler, her 5000 akçe için bir cebelu beslerdi. Bazen bir zeamet iki kişiye “*ber-vech-i iştirak*” olarak verilirdi³³.

Zeamet ile alakalı 1184 tarihli bir arzıhalde, serbest zeamet'den bahisle; “... *arz-ı hal kulları budur ki ba hatt-ı humayün ber-vech-i serbestiyyet mutasarrıf olduğum zeametim mülahakatından Amasya Sancağı'nda Akdağ nahiyesinde Yenice karyesi serbest zeametim olub üç senedir rüsûm-u serbestiyyetlerini ve öşr-ü şer'iyelerini eda itmediklerinden başka karındaşım el-Hac Ali Efendi dâ'ilerinden ber-vech-i istikraz ahz eyledikleri akçeyi dahi edada muhalefet ve tarafımdan irsal eylediğim adamımı dahi tard ve tebyid itmeleriyle karye-i mezbûrede Hacı Hasanoğulları Abdullah ve İsmail ve tarafımdan karye... *nasb olunan Uzun Hüseyin ve müfsed zümresinden ...*” kayd-ı geçmektedir³⁴. İsmi zikr olunan şahısların reayanın vergi*

³² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 5

³³ Y.Halaçoğlu; a.g.e., s. 81-90 - Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 12, s. 375

³⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 167

vermelerine mani olarak kendilerinin tahsil ettikleri bildirilmektedir.

Sicillerimizde, devlet idarecilerine “*ber-vech-i arpalık*” olarak tevcih edilen yerler hakkında da belgeler mevcuttur. 9 Receb 1183 tarihli fermanda; “... *halen ber-vech-i arpalık Amasya Sancağına mutasarrıf olan emirü'l-ümerayi'l-kiram Hidayetullah ...*” kaydı geçmektedir³⁵. 16 Şevval 1183 tarihinde ise, Kaş kalası muhafazası şartıyla ber-vech-i arpalık Gönve sancağına mutasarrıf olan el-Hac Sadık Paşa'nın Amasya Sancağı'na mutasarrıf olduğunu görüyoruz³⁶.

Amasya ve çevresindeki yaylalar ile alakalı bir belgede; “... *olduğumuz mahalın civarında vaki' kurraların yaylada ve yaylaları ba'yed ve zahirenin cem'i*” şeklinde izahat vardır³⁷. Çayır ve otlaklar idarecilerin ahırına ot ve saman ihtiyaçlarını karşılaması için tahsis edilmiştir. Amasya'da Çekik çayırı, Karacabey çayırı, Ağa, Yenice, Çorak çayırları mevcut idi³⁸.

B- GELİRLER

1- Mukataa Gelirleri

Osmanlı Devleti, tayin ettiği idarecilere ve askeri mensuplara merkezden maaş verme yerine, yerinden ücretlendirerek, hem iktisadî kalkınmayı hızlandırmış ve hem de merkezden maaş gönderme külfetinden kurtulmuştur. Uygulanan tımar sistemi ile raiyyet'in daha aktif olarak çalışması sağlanmıştır. Tımar sisteminin dışında, iltizam usûlü kurulmuş ve geliştirilmiştir.

³⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 109

³⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 152

³⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 28

³⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 57-60

Birbirine yakın bir ya da birkaç vergi kaynağının birleşimini ifade eden ve yıllık peşin bir gelir tutarını temsil eden mukataalar, devletin mühim gelir kaynaklarından birisi idi.³⁹

Devlet gelirlerinden, hükümetçe doğrudan yapılacak harcamalar için ayrılan vergi ya da diğer türden kaynaklara “*mukataa*” denilirdi.⁴⁰ Mukataalar doğrudan devlet işletmeleri, devlete ait bir gelir payının tahsili işi, inhisar (alış tekeli) haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı veya üretilen malın satın alma tekeli oluşturma özelliklerini taşıyabilir.⁴¹ Devlet, her türlü ziraî, ticarî ve sınaî kuruluşu mukataa konusu edebilirdi. Mukataa'nın geliri devlete ait olmakla beraber vakıflara, ulufe karşılığına, ocaklık olarak tahsis edebilirdi. Böylece devlet bir ayrı teşkilat kurmadan gelir kaynağı belirleyip mukataa haline getiriyor ve özel teşebbüse bırakabiliyordu.⁴² Saltanat-ı seniyye'nin en önemli gelirlerinden olan mırî mukataalar, hazine tarafından valilere ve mültezimlere iltizama verilirdi.⁴³

Sicillerimizde mukataalar ile alakalı birçok belgeye rastladık. Tevcihlerle, mukataa gelirlerindeki yolsuzlukları ve mukataalardan alınacak vergilerle ilgili belgeler sadece Amasya'ya münhasır olmayıp, civar canibleri de ihtiva etmektedir⁴⁴. 19 Şevval 1182 tarihli fermanında, malikane-i mezburenin zabtına dairdir denildikten sonra; “... *kıdvetü'l emasil ve'l-akran Seyyid el-Hac Ali zide kadreh divan-ı hümayunuma arzıhal idub Amasya Sancağı'nda vaki*” mir liva-ı Amasya havvasından Akdağ Nahiyesi'ne tabi” nısf-ı niyabet karye-i Ebemi maktu'u berat-ı alışanımla ber-vech-i malikane uhdesinde olup yedinde olan berat-

³⁹ Y. Özkaya: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s. 92

⁴⁰ M. Akdağ: *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. II. s. 231

⁴¹ Ahmet Tabakaoğlu: *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul, 1994, s. 177

⁴² A. Tabakaoğlu: *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Malivesi*. İstanbul, 1985, s. 120

⁴³ M. Nuri Paşa: a.g.e. C. III-VI, s. 288-289

⁴⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 62-63-92-94-104

ı alışanım mucibince maktua-ı mezkûrı zabtu rabt ve mahsulat ve rûsumatını kanun ve defter mucibince cem “*ve tahsil-i murad eyledik de aherden bazıları zaptu raptına müdahale ve ta'arruz-u birle mal-ı mirin kesrine ve mukataa-i mezburûn izmihlaline....*”⁴⁵ diye emredilmekte ve devamla bu menfi durumun düzeltilmesi için Amasya mutasarrıfı ve kadısına emir verilmektedir.

Belgelerimizde isimleri zikredilen mukataaların çoğu mirî mukataalardır. Bir vergi kaynağının malikane olarak satılabilmesi için onun mukataa haline getirilmesi, yani merkezi hazinenin gelirlerinden olması gerekiyordu. Bu özelliğine binaen, bunlara “*mir-î mukataa*” denilmiştir. Mirî mukataalar, tımar sahaları dışında kalan gelir türleriydi. Hazine-i Amire bu tür gelir kalemlerini malikane olarak özel şahıslara satıyordu.⁴⁶

Mukataaların bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüs tarafından işletilmesine “*İltizam*” ismi verilirdi⁴⁷. XVII. asrın sonlarına kadar mukataalar iltizam usulu ile işletilirken, bundan sonra malikane sistemi getirilmiştir. İltizama vermeye “*iltizam*”, iltizam verilen kişiye de “*mültezim*” denilirdi. Mukataa haline getirilen işletme veya vergi, tahvil adı verilen üç yıllık süre için açık artırma ile iltizam'a verilirdi.⁴⁸

Verginin mukataa haline getirilip iltizam'a verildiğine dair 2 Safer 1183 tarihli belgede; “*Halen medine-i Amasya'da müsnednişin şeri'at garâ olan faziletlu efendi zide fazleh...*” iş bu bin yüz seksan iki senesi şubatısından seksan üç senesi şubatısına varıncaya dek eyaleti-i Sivas âdat-ı ağnamı halen Tokat ayanından Cebecizâde Abdullah Ağa'nın uhde ve iltizamında

⁴⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 63

⁴⁶ Yavuz Cezar; *Osmanlı Malivesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul. 1986. s. 34

⁴⁷ A. Tabakoğlu; *Türk İktisat Tarihi*. s. 177

⁴⁸ A. Tabakoğlu; *Osmanlı Malivesi*. s. 122

tefviz olunmağla imdi sene-i sabık ve mutad-ı kadim üzere sancağınızda vaki “*kurra ehalilerinin üzerlerine edası lazım gelen rüsûm-u adat-ı ağnamlarını mumaileyhin tarafından cem’ ve tahsil ve kabzına...*”⁴⁹ kaydı geçmektedir. Aynı tarihli bir diğer belgede, Amasya Sancağı adat-ı ağnamı rusumunun 1182 Mart’ı ibdidasından bir seneliğine Damadzâde Ömer Efendi’ye iltizam edildiği bildirilmektedir.⁵⁰

Bir mukataa, mültezime verilip de, ayrıca onu denetleyecek ulufeli bir de “*emin*” tayın olunursa, mukataanın resim yada başka gelirleri için, hem amil defter tutar ve hem de emin defter tutarak, iki defter karşılaştırılırdı. Böylece, amil’in topladığı ile hazineye verilen para arasında fark olup olmadığı ortaya çıkardı.⁵¹

Amasya kazsının “*ihtisab-i ihzariye*”sinin 1183 senesi Muharrem’i guresinden sene-i mezbûr gayetine dek bir seneliğine Seyyid İsmail Ağa’ya, 26 Rabiü’l-akir 1183 tarihli belgede, iltizam edildiği kayıtlıdır.⁵²

26 Rabiü’l-ahir 1184 tarihli belgede, Amasya’da beytü’l-mal emini Mehmed Ağa’ya iltizam edilirken, “.... iş bu 1184 senesinde uhdemizde olan Tokat voyvodalığı aklâmından nefsi-i Amasya ve havalisinde vaki’ beytü’l-mal-ı amme ve hassa ve mal-ı mefkud ve gaib ve yave ve kaçkun ve sair mukataasının sene-i merkum Muharremi guresinden Zilhicce gayetine değin ol makule vuku’ bulan beytü’l-mal varidatını cem’ ve tahsil ve ahz ve kabz idub 50 guruş’dan fazlası mirî için Tokad hazinesine eda ve teslim eylemek şartıyla yalnız 150 guruş’a ... Mehmed Ağa’ya iltizamen deruhte ve fruhet olunmağın ...”⁵³

⁴⁹ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 92

⁵⁰ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 92

⁵¹ M. Akdağ: a.g.c. C. II, s. 233

⁵² 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 94

⁵³ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge: 155

Belgede geçen “*hassa*”nın da iltizama verildiği ve bunun malikane uygulaması ile yakından alakalı ve hatta içiçe olduğu muhakkaktır. Hasları, malikane içine çekilen idarecilerin gelirlerinin etkilendiği, buna çare bulmak maksadıyla iltizam işleriyle uğraştıkları uygulamalarda görülmektedir⁵⁴.

Amasya Sancağı, Akdağ Nahiyesi ve Ebemi Karyesi mukataasının Seyyid el-Hac Ali'ye 800 guruş muaccele ile iltizam edildiği 19 Şevval 1182'de verilen beratta kayıtlıdır⁵⁵. Devlet, bu uygulamayla mukataaların cazip hale gelmesini amaçlamıştır. Muhtemelen bu devirde, mukataalara rağbet azalmıştır veya istenilen meblağlar verilmiyordu.

2- Vergi Gelirleri

Vergi, amme hizmetlerinin devamlılığını temin için başvurulan bir çaredir. Bu yüzden, devletlerin iktisadi ve içtimai hayatında mühim bir yeri bulunmaktadır. İslâm, kendisinden önceki din ve cemiyetlerde mevcut olup tatbik edilen vergilerle karşılaşmıştı⁵⁶.

İslâm'da, kitap ve sünnet ile sabit olan Zekat, oşür, cizye, haraç vs. gibi vergilerin ana kaynaklarıyla birlikte vaz ederken, bir taraftan da toplumun bazı zaruri ihtiyaçlarına cevap verebilecek vergilere müsaade etmiştir. Savaş, kıtlık ve deprem gibi olağanüstü hallerde, devletin yeni vergiler tarh etmesi yetki ve selahiyeti bulunmaktadır. Devlet, bu durumlarda, varlıklı kimselerin fedarkârlıklarını istemektedir⁵⁷.

⁵⁴ Y. Cezar. a.g.e., s. 35

⁵⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 62

⁵⁶ Salih, Tuğ: İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, İstanbul 1984, s. 53

⁵⁷ Z. Kazıcı, a.g.e., s. 293

Verginin menşei hakkında fikirlerini serdeden müellifler verginin, “*hediye, yardım, iştirak, fedakârlık ve zorla alma*” safhalarını geçirdiklerini ileri sürerler⁵⁸. Verginin, zikredilen safhalarından “*zorla alma*” haricinde, diğerleri aynı mahiyeti havidir. Reaya, kendi devletine yardımcı olmakta ve mukabilinde hizmete mazhar olmaktadır. Zaten vergi de; devletin, umumi masrafların yükünü, fertler arasında taksim ve tevzi etmesidir.

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılar da şeriatın cevaz verdiği vergileri almışlardır. Gelir kaynakları vergilendirilirken, şer'i vergilerin yanında örfi vergileri de tarh etmişlerdir⁵⁹.

Osmanlı Devletinde vergi yerine “*resim, rüsum, tekalif, adet ve bağ*” tabirleri kullanılırdı. Reayadan tahsil edilen vergileri başlıca üç kategoride tasnif edebiliriz :

- 1- Rüsum-ı şer'iyye (şer'i vergiler)
- 2- Rüsum-ı örfiyye (örfi vergiler)
- 3- Rüsum-ı Avarızıyye veya Avarız-ı Divaniyye (arızî vergiler)⁶⁰.

İslâm kaidelerine göre alınan şer'i vergiler; öşür, resm-i çift, resm-i ağnam ile şehirlerdeki ticari faaliyetlerden elde edilen borchlardan oluşmaktaydı. Cürüm-cinayet resmi, arus, bennak, mücerret resimleri de örfi vergilerdi. Tekalif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye) vergileri ise; zamanı kestirilmeyen bir sefer vuku'unda, olağanüstü harcamaları karşılamak üzere alınan vergilerdir. Zamanla bu vergiler de devamlı alınmaya başlanmıştır. İmdad-ı seferiye, imdad-ı hazariye, avarız ve nüzül akçesi, kürekçi, kalyoncu bedelleri bu türden vergilerdir⁶¹. Devlet hazinesinde

⁵⁸ Muhammed Hamidullah: Modern İktisat ve İslâm. (Terc: S. Tuğ-Z.Kavakçı). İstanbul 1969. s. 49- 50

⁵⁹ Z. Kazıcı-M. Şeker: İslâm Türk Medeniyeti. İstanbul. 1982. s. 222

⁶⁰ M.Akdağ: a.g.e., s. 188

⁶¹ M. Akdağ: a.g.e., C. II., s. 189

müzayaka çekdirmemek için tarh ve tahsil olunan örfi vergilerin sayısı yüz'e yakındır⁶².

a- ŞER'İ VERGİLER

1. Cizye

İslâm devletlerinde gayr-ı müslim nüfusunun faal erkek kesiminden alınan cizye, önemli bir gelir kaynağı idi⁶³.

İslâm hukukunda “cizye”, gayr-ı müslim nüfusunun emniyetinin sağlanması karşılığında tahsil edilen emniyet vergisidir. Rahipler, çocuklar, devlet hizmetinde bulunan aileler, ihtiyarlar, kadınlar, sakatlar bu vergiden muaftı. Vergisini ödeyen zımmiler, devletin şefkatine mazhar olarak can, mal güvenliğine sahip idiler⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından olan cizyenin⁶⁵, pek fazla değişikliğe uğramadan incelediğimiz döneme kadar geldiğini görüyoruz. Osmanlı Devletinde, XVI. asra kadar “haraç” ismi ile anılmış ve düzenli gelirler arasında idi. “Cizye-i Şer'i” ismini sonradan almıştır⁶⁶.

Devletin himayesindeki zımmilerin haklarını korumak, emniyetlerini sağlamak ve askerlik hizmeti karşılığında alınan cizyenin miktarı cüzi idi. Müslüman nüfus ile aynı oranda vergi ödediklerini söylemek mümkündür⁶⁷. Sadece “askerlik muafiyeti” olarak alındığını zikredenler de vardır⁶⁸.

⁶² Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 105-106

⁶³ M.Z. Pakalın, a.g.s., C. III, s. 434

⁶⁴ A. Kabakoğlu: *Türk İktisat Tarihi*, s. 179

⁶⁵ A. Tabakoğlu: *Osmanlı Maliyesi*, s. 136

⁶⁶ H. İnalçık: “Cizye” T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, s. 45

⁶⁷ Z. Kazıcı: *İslâm Müesseseleri Tarihi*, s. 306

⁶⁸ B. Christoff Nedkoff: “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, (Terc: Şinasi Altundağ), Bellekten, C.VIII, S. 32, s. 608

Cizyenin tahsili, hiçbir zaman tımar ve zeamet sahiplerine bırakılmamış ve cizyedarlar ile kolcular tarafından toplanmıştır⁶⁹. Ancak, bütün tedbirlere rağmen, vergi tahsillerinde usulsüzlüklerin yapıldığına sicillerimizde sıkça rastladık⁷⁰.

Sicillerimizde “haraç” tabiri kullanıldığı gibi, akabinde gelen belgelerde sadece “cizye” tabirinin kullanıldığını görüyoruz. 1181 tarihli bir belgede, cizye ile alakalı şu bilgiler geçmektedir :
“Ber-mahsub sene 1182 boğçay-ı haraç-ı Amasya küşade şûd fi gurre-i Muharrem yevm-i Çiharşamba kaza-ı Amasya aded-i evrakı⁷¹ : 100

Evsât : 700

Ednâ : 300

1182 senesine mahsuben Amasya'ya düşen cizye adedinin toplamı 1100'dür. Cizye'nin miktarı, alâ sınıf için 60, evsâf sınıf için 30 ve edna sınıf için 15 guruş'dan alındığına⁷² göre, Amasya'da tahsil edilen cizye miktarını hesaplamak mümkündür. Alâ sınıfından alınan 100 X 60 = 6000 guruş olur. Evsaf; 700 X 30 = 21.000 guruş ve edna; 300 X 15 = 4500 guruş olur. Böylece Amasya'da 1182 senesi gurre-i Muharreminde tahsil edilen cizye miktarının toplamı, 31.500 guruş olur.

Bir başka belgemizde, haraç yerine “cizye” tabiri kullanılarak evrak adedi verilmiştir. *“Bin yüz seksan üç senesi Muharremü'l-haramı gurresinde Amasya kazasının sene-i merkumeye mahsuben cizye evrakı Mustafa Ağa ve el-Hac İbrahim Ağa marifetleriyle küşede olundığı bu mahale işaret olundu”⁷³.*

⁶⁹ A. Şener, a.g.e., s. 112

⁷⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 28.96.159

⁷¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 16

⁷² Tevfik Güran; Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi : Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara 1989, s. 14

⁷³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 87

Belgede geçen cizye evrakının değişmediğini, ala: 100, evsaf : 700, edma : 300 olduğunu görüyoruz.

2. şr

İslâm vergi sisteminde, müslüman tebanın vermekle mükellef olduğu vergilerden biride şr (zirai mahsul zekatı)'dr⁷⁴. “*Onda bİR*” manasında Arapça bir kelime olup, tarım ürünleri üzerinden alınan şer'i bir vergi olarak kavramlaşmıştır. Mülk toprakların ürünlerinden % 5 veya % 10 oranında alınır. Oran, toprağın verim gücüne ve sulama imkanına göre değişir. Tanzimatla birlikte bütün bölgelerde % 10 oranında tahsil edilmiřtir⁷⁵.

Osmanlı Devletinde islami bir kavram olan aşarı, Hicaz ve Basra'da mülk araziye sahip olanlar, kendi rızalarıyla yoksullara verirlerdi⁷⁶. Miri araziden alınan aşar ise, harac'ın karşılığı idi. Önceleri, merkezi hazineye girmez ve miri araziye tasarruf eden reaya tarafından tımar ve zeamet sahiplerine ödenirdi. Tımar düzeninin bozulmasından sonra miri arazinin tasarrufuna izin yetkisi bir ara mültezimlere, sonra muhasıllara ve en son olarak yetkili kılınan memurlara geti⁷⁷.

şr ile ilgili, 14 Ramazan 1184 tarihli belgede, “*Halen Amasya kadısı İzzetlu Efendi ve mütesellimi ağa ve serdarı ve ayantı inha olunur ki tayin olunan mübaşir ma'rifeti ile karye-i mezbure ehalilerini huzur-u şer'e ihzar ve mrafaa itdirilub ba'de'l-murafaa sabit olan A'şar-ı şer'iyye ve rüsum-u rfiyyesin şer'an tahsil ve ihkak-ı hak olunub sıhhati i'lam olunmak*

⁷⁴ Z. Kazıcı: a.g.e., s. 302

⁷⁵ Tefik Güran: a.g.e., s. 14

⁷⁶ Sadık Albayrak: a.g.e., s. 119

⁷⁷ A. şencer: a.g.e., s. 121

deyu"⁷⁸. kaydı geçmekte olup, miktarı hakkında bilgi mevcut değildir.

3. Resm-i Ağnam

Ağnam, Arapça koyun manasına gelen "*ganem*" kelimesinin çoğuludur. Osmanlı vergi sisteminde koyun ve keçilerden alınan şer'i nitelikli bir hayvan vergisidir⁷⁹.

XVI. - XVII. asırlarda, Osmanlı ülkesinde hayvan yetiştirme faaliyeti hızlanmıştı. Yerleşik olup ziraatle iştigal eden köylülerin sürülerinin yanında konar-göçerlerin asıl iktisadi faaliyetleri hayvancılık idi. Sürüler, çoğunlukla köylerin sınırları içerisindeki yayla ve meralarda beslenirdi⁸⁰. Sicillerimizde de Amasya yaylalarının zikredildiğini dah önce belirtmiştik⁸¹.

Ağnam Resmi, mahiyetine binaen çeşitli kısımlara ayrılmıştı. Aded-i Ağnam : Koyun ve keçi başına 1 akçe alınırdı. Ondalık Ağnam Resmi : Asker-Sivil halkın et ihtiyacı için alınırdı. Ağnam Resmi : Sayım esasına göre alınan nakdi vergi idi. Selamet Akçesi : Hayvanların naklinde alınırdı. Ağıl Resmi : Hayvanların barındıkları, yaz ve kış buldukları yerlerde, otlak, yaylak resmi. Ağnam Bacı : Pazarda satılan hayvanlardan alınırdı⁸².

Sicillerimizde, Ağnam Resmi ile ilgili birçok belge mevcuttur. 20 Muharrem 1182 tarihli buyruldu'da, "*Şeri'at-şi'âr Amasya Sancağı'nda vaki' kuzzat ve nevvab efendiler zide fezailehüm ve mefahire'l-emasil ve'l-akran alay beyisi ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve ağnam sahipleri ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki iş bu bin yüz seksan iki senesine*

⁷⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 167

⁷⁹ A. Şener: a.g.e., s. 140

⁸⁰ A. Tabakoğlu: *Türk İktisat Tarihi*, s. 196

⁸¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 28

⁸² N.Sami Sayar: *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olavları*, İstanbul 1978, s. 54

mahsuben ba ferman-ı ali canib-i miriye tahsili lazım gelen mal-ı ağnamın vakti ve zamanı hulûl itmekle şürûtu evamir-i alişan muciblerince ve öteden berû sünin-i sabık olageldüğü minvâl üzre yerlu yerinden cem' ve tahsil ve kabzına memure eda ve teslim eylemeniz babında iş bu buyruldu tahrir ve ısdar ile ve mültezim sa'adettü el-Hac Ömer Ağa zide kadreh tarafından kabzına memur kıdvetü'l-emasil ve'l-akran yedine itâ olunmuşdur ..."⁸³. Belgede geçen bilgiden, mal-ı ağnamın iltizama verildiği anlaşılmaktadır.

Hayvan yetiştiriciliğini teşvik babında, yetiştiricilerin bazı baçlardan muaf tutulduğu belgelerde geçmektedir. 9 Receb 1182 tarihli fermanında; *"Anadolu'dan İslâmbul'a giden ağnamı geçidlerde ashabından bac ve sair muhtera'at ile rencide olunmayub ashab-ı ağnam İslâmbul'a ağnam tesyirlerine teşviği havi ..."*⁸⁴

Adat-ı Ağnamın iltizama verildiğine dair 10 Muharrem 1183 tarihli buyruldu da; *"... iş bu bin yüz seksan iki senesi Şubatından seksan üç senesi Şubatısına varıncaya dek eyalet-i Sivas'ın âdat-ı ağnamı halen Tokad ayanından Cebecizâde Abdullah Ağa'nın uhde ve iltizamında tefviz olunmağla imdi sene-i sabık ve mu'tad-ı kadim üzre sancağınızda vaki' kurra ehalilerinin üzerlerine edası lazım gelen rüsum-u adat-ı ağnamlarını mumailihin tarafından cem' ve tahsil ..."*⁸⁵ geçmekte olup, muhalefet vaki olursa gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir. Amasya Sancağı'nın adat-ı ağnamı ve rüsumunun 1182 senesi Mart'ı ibtidasından bir sene kamilen Damadzâde Ömer

⁸³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 21

⁸⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 40

⁸⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 92

Efendi'ye iltizam edildiğine dair 2 Sefer 1183 tarihli suret-i temessük'de bilgi mevcuttur⁸⁶.

Anadolu'da bulunan hayvan sürülerinin İstanbul'a nakl edildiğini ve hatta geçitlerde bac alınmaması için fermanlar gönderildiğini gördük. İstanbul'a sevk edilen hayvanlar, İstanbul'a yakın devlet meralarında toplanıyor ve ihtiyaca göre askerlerin, sarayın, tekkelerin ve devlet adamlarının et tayinatlarını karşılamak için kesiliyorlardı⁸⁷.

Ağnam resmi, 1859 senesinde değişikliğe uğrayarak, hayvan varlığı üzerinden değil, gelir üzerinden alınan bir vergi şekline dönüştürülmeye çalışılmıştır⁸⁸.

b- ÖRFİ VERGİLER

1. Rüsüm-u Kışlakiyye

Hayvancılıkla uğraşan sürü sahiplerinin, sürülerini otlattıkları yaylak ve kışlakların dahil olduğu dirliğin sahibine yılda bir defa ayni veya nakdi olarak ödedikleri vergidir. Kendi tımarı hududu içerisinde sürülerini otlatanlar bu vergiden muafı⁸⁹.

17 Şevval 1182 tarihli bir buyruldu da, Ezinepazarı'nın resm-i kışlakiyyesi verilmiştir⁹⁰. Bahsi geçen belgede; *"Kıdvetü'n-nevvab-ı müteşeri'nin Ezinepazarı naibi efendi zide ilmeh ve kıdvetü'l-emasil ve'l-akran ayan ve zabitan ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki Sivas valileri olan selefimiz veziriazam hazeratına beher sene vakt-ı şitâ hulûlünde resm-i kışlak virilmek adet-i müstedim olmakdan naşi imdi iş bu sene-i*

⁸⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 92

⁸⁷ T. Güran: a.g.e., s. 15

⁸⁸ A. Şener: a.g.e., s. 142

⁸⁹ A. Tabakoğlu: *Türk İktisat Tarihi*, s. 196 - A.Şener: a.g.e., s. 141

⁹⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 76

mübarekeye mahsuben dahi öteden beru alıgeldüğü minval üzre nahiyeniz ehalişi üzerlerine edası lazım gelen rüsum-u kışlakıyyeyi tayin olunan mübaşir ma'rifetiyle bir an akdem ve bir saat mukaddem cem' ve tetmim ve mübaşir mumaileyhe tediye ve teslime sarfu şa'y ...” denilmektedir. Nahiye-i Ezinepazarı'na düşen resm-i kışlakıyye; 500 guruşdur.

Hariçten gelip bir karye sınırında hayvanlarını otlatan kimselerin her koyun sürüsünden yılda bir defa resim alınırdı.

2. Yave (Kaçkun) Resmi

Kaybolmuş hayvan ve kölenin bulunması halinde sahibinden alınan resimdir⁹¹. Sicillerimizde, çok sayıda hayvanın sahibsiz olarak bulunduğu ve emin-i beytü'l-mal'e teslim edilidiğine dair kayıtlar mevcuttur. “*Mah-ı Saferü'l-hayrın üçüncü günü bir re's öküz bila-sahib beytü'l-mal emini yedinde olmağın yevmi sekiz para nafaka takdir olunduğu bu mahale kayd-ı şûd*”⁹². Bir başka belgede; “*bir topal siyah bargir bila-sahib yave bulunub canib-i beytü'l-mal'e teslim olunub beher yevm sekizer para nafaka takdir olmuşdur*” denilmektedir⁹³. 17 Rabi'u'l-ahir 1180 tarihli bir başka belgede, zene bağlarında bir kır koca kısarak'ın yave bulunduğu ve yevmi sekiz para nafaka takdir olunduğu belirtilmektedir⁹⁴.

Sicillerimizde isimleri zikredilmeyen bennak, arus, cürüm-cinayet, resm-i mücerred, ispençe, bad-ı heva vergileri de örfi vergilerdir⁹⁵.

⁹¹ A. Tabakoğlu; a.g.e., s. 198

⁹² 52 No'lu Şer'iyye Sicili. Belge: 1

⁹³ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 1

⁹⁴ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 1

⁹⁵ N. Çağatay: “*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler*”. D.T.C.F. Dergisi, C. V, S. 5, s. 483-511

3. Rûsum-u Adiye

Amasya kazası sakinlerinden iken vefat eden Abdizâde Mehmed Efendi'nin terekesinin düzenlenmesi ve rûsumat-ı adiye'nin isal olunması istenmiştir⁹⁶.

C- TEKALİF-İ DİVANİYE (AVARIZ-I DİVANİYE)

1. Avarız Akçesi

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından olan avarız vergisi; savaş zamanlarında ihtiyaç duyulacak olağanüstü harcamaları yapmak üzere alınan sefer vergisi idi. Mikdarı, tekrarlanma süresi ve çeşidi önceden belli olmayıp, sefer vuku'unda tarh edilirdi⁹⁷. Savaş yıllarına münhasır gelirlerin başında gelen avarız, XVII. asırdan sonra devamlı salınır olduğundan, olağanüstü vasfını kaybetmiştir⁹⁸.

Devletin savaş zamanlarında mal ve hizmet talebi artmaktaydı. Sefer için lazım olan para hesaplanır ve tahrirlerdeki avarızhaneleri üzerine dağıtılırdı. Genellikle nakdi olarak alınırdı⁹⁹.

Avarız vergileri, avarız hanesi denen birimler üzerine tarh edilip, yükümlüleri toplu bir şekilde sorumlu tutardı. Bir avarız hanesi 3-20 gerçek hane arasında değişmekteydi. Askeri, dini, mali hizmetlerde çalışanlar, derbent teşkilatına giren köyler, köprü ve

⁹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 1

⁹⁷ M. Akdağ: a.g.e., C.II. s. 190

⁹⁸ Y. Cezar: a.g.e., s. 119 - A. Tabakoğlu: *Türk İktisat Tarihi*, s. 180

⁹⁹ Bruce Mc Gowan: *"Osmanlı Avarız - Nüzul Teşekkülü (1600-1830)"*, VIII Türk Tarih Kongresi, C.II. Ankara 1981. s. 1327

su yollarının güvenlik ve imarı ile vazifeli olanlar, menzil, tuzla ve maden ocaklarında çalışanlar bu vergiden muaftı¹⁰⁰.

Avarız-Nüzûl hanelerinin yerini XVIII. asır sonu ve XIX. başlarında “*tevzi haneler*” almıştır¹⁰¹.

Sicillerimizde, Avarız vergisi ile alakalı belgelerde kaza, nahiye ve bağlı köylere düşen miktarlar verilmiştir. 27 Muharrem 1182 tarihli fermanda; “... *hazine-i amirem defteri mucibince Amasya Sancağında vaki' kazaların üç yüz yetmiş üç buçuk ve buçuk rub' avarızhanesi olub bin yüz seksan iki senesine mahsub olmak üzere cem' ve tahsili lazım gelmeğın deruhde olunub yedine mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti virilmekle mucibince cem' ve tahsil itdirilmek ... ol mikdar avarız hanelerinin beher hanesinden dörder yüz akçe avarızları malı irsal olunan ...*”¹⁰² kaydı geçmektedir. Ayrıca, mübaşir maaşı için her bir avarız hanesinden 50 akçe, avarız için alınan akçenin her 108 akçesinden bir “*esedi gurus*” tahsil etdirilmesi istenmiştir.

Amasya'nın 1182 senesine mahsuben Amasya Livası'na düşen avarızhane miktarı¹⁰³ aşağıda verilmiştir.

Kaza	Hane X 400	Akçe Olarak Düşen Miktar
Amasya	178	71200
Varay nam diğer Geldiklan	29.5	11800
Zünnunabad	36	14400
Gelgiras	10	4000
Zeytun	40.5	16200
Gümüş	39	15600
Merzifonabad	40	16000
Hüccet-i Yekûn	373.5	149400

¹⁰⁰ A. Tabakoğlu, *Osmanlı Malivesi*, s. 156-157

¹⁰¹ Bruce Mc Gowan; a.g.m., s. 1330

¹⁰² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 22

¹⁰³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 23

Amasya'nın mahalleleriyle nahiye ve bağı köylerine 1182'de isabet eden avarız vergisinden her haneye 400 akçe isabet etmiştir¹⁰⁴.

Kaza	Hane X 400	Akçe Olarak Düşen Miktar
Amasya ve Mahalleleri	21.5	8600
Nahiye-i Ezinepazarı	48	19200
Nahiye-i Geldiklan	35.5	14200
Nahiye-i Akdağ	22	8800
Nahiye-i Hakala	23	9200
Toplam	150	60.000

*“Vech-i meşruh üzere 178 ve 1 rub' avarız ve nüzulhanelerinden 28 hane ve 1 rub'u na mevcud olub mevcudu 150 haneden mal-ı miri ve tahsildariye ve hüddamiye ve harc-ı defter ve kalemiye ve emniye ve ücret-i tahsildariye dūrununda dahil olmak üzere 2100 guruş'dan herbir haneye 14 guruş isabet idub ziyade mutalebesinde rencide itmemek üzere ...”*¹⁰⁵ 28 hanenin yerinde na mevcud olmasının sebebi, belgede açıklanmamakla beraber, işkiyalık hareketlerinden, savaflara gitmemek için göç etmekten ve vergiden kaçmaktan olabilir.

1183 tarihinde gönderilen fermana, avarızhane sayısının değişmediği ve 400 akçeden tahsil edildiği görülmektedir¹⁰⁶. Bu bilgiler ışığında 1182-1183-1184 tarihlerinde Amasya'ya 149.200 akçelik avarız vergisi tarh edilmiştir.

¹⁰⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 23-24

¹⁰⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 25

¹⁰⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 156

2. Nüzul Bedeli

Bedeli Nüzul da, avarız vergisi gibi olağanüstü durumlardaki harcamaları karşılamak için tarh edilmiştir. Başlangıçta geçici bir vergi olarak alınmışsa da sonraları sürekli alınır olmuştur¹⁰⁷.

Nüzul, Arapça'da inme, konma manalarına gelmektedir. Nüzul mükellefiyeti başlangıçta, ordunun sefer esnasında konakladığı menzillerdeki zahire ihtiyacının karşılanması hasebiyle alınmıştır. Aynî olarak ödenen nüzûl¹⁰⁸, incelediğimiz dönemde, Amasya'da nakdi olarak tarh edilmiştir. Bedel-i Nüzul'un tarh edilmesi, avarız ile aynı tarihlerde yapılmıştır¹⁰⁹. 27 Muharrem 1182 tarihli belgede, Amasya'ya bedel-i nüzul tarh edilirken, "*Mefahire'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'din-i feza'il ve'l-kelem Amasya Sancağında vaki' kazaların kadıları zide fazlehüm tevki'-i ref'-i humayun vasıl olıcak ma'lum ola ki hazine-i amerim defterleri mucibince Amasya Sancağı'nda vaki' kazaların üç yetmiş üç buçuk ve buçuk bedel-i nüzulhaneleri olub bin yüz seksan iki senesine mahsub olmak üzere cem' ve tahsili lazım gelmeğin deruhte olunub yedine mühürlü nişanlı mevkufat defteri sureti virilmeğin imdi mucibince cem' ve tahsil itdirilmek fermanın olmuşdur buyurdum ki hükm-ü şerifimle mübaşir varduk da bu babda sadır olan emrim üzere amel idub dahi sene-i mezbure mahsub olmak üzere liva-ı mezkûrede vaki' kazaların ol miktar bedel-i nüzulhanelerinin beher hanesinden altışar yüz akçe bedel-i nüzulları malların irsal olunan ..."*¹¹⁰ fermanında zikredilmektedir.

¹⁰⁷ Musa Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 145

¹⁰⁸ A. Tabakoğlu: *Osmanlı Maliyesi*, s. 157-158

¹⁰⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 22.156

¹¹⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 22

10 Şevval 1181'de tarhedilen bedel-i nüzulda kaza-i Amasya'nın 178 ve 1 rub' nüzul hanesinden 28 nüzulhanenin yerinde na mevcut olduğu fermanında belirtilmektedir¹¹¹.

Nüzul'un tarhi kadılar tarafından avarızhanesi esaslı üzerinden yapılırdı. Nakil masrafı da yükümlülere yüklenirdi.

Sicillerimizde geçen bilgilerden Amasya'ya isabet eden bedel-i nüzul'un kazalara göre miktarı şöyledir¹¹².

Kaza	1182-1183-1184	Akçe Olarak Mikdarı/600'den
Amasya	178.5	107.100
Zünnunabad	36	21600
Gelgiras	10	6.000
Zeytun	40.5	24.300
Gümüş	39	23.400
Merzifonabad	40	24.000
Varay nam diğer Geldiklan	29.5	17.700
Hüccet-i yekün	373.5	224.100

Bedel-i Nüzul'un Amasya merkez ve nahiyelere isabet eden miktarı ise şöyledir¹¹³.

Amasya Merkez ve Nahiyeler	1182-1183-1184'teki Nüzulhane Sayısı	Akçe Olarak Mikdarı/600'den
Amasya (Mahalleler)	21.5	12900
Nahiye-i Ezinepazarı	48	28.800
Nahiye-i Geldiklan	35.5	21.300
Nahiye-i Akdağ	22	13.200
Nahiye-i Hakala	23.5	14.100
Hüccet-i Yekün	150.5	90.300

¹¹¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 23

¹¹² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 23-156

¹¹³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 24-25.99

Gönderilen fermanlarda; mübaşir cihet-i maaşı için, her bir nüzulhaneden 30 akçe ve bedel-i nüzul için alınan akçenin her 110 akçesinden 1 Esedî guruş alınması emredilmektedir¹¹⁴. Ayrıca, Tahsildariye ve ücret-i yemeklik için 242.5 guruş, harc-ı defter için 50 guruş, hüddamiye ve naibiye için 5 guruş alınması, istenmiştir¹¹⁵. Amasya'ya H. 1182 - 1184 tarihleri arasında 224.100 akçelik nüzul vergisi tarh edilmiştir.

3. İmdad-ı Menzil

Osmanlı vergi sisteminden bahseden eserlerde pek rastlanmayan "*imdad-ı menzil*" vergisi, sicillerimizde sıkça geçmektedir. Amasya'ya tarh edilen bu verginin toplanması hususunda fermanlar gönderilmiştir. İncelediğimiz dönemlerde, bunun iltizama verildiği ve Seyyid İbrahim Ağa ile Ali Ağa'nın mültezimler oldukları bildirilmektedir¹¹⁶.

11 Safer 1184 tarihli defter-i menzil ruz-u Kasım sene 1183 ile ruz-u Haziran kayıtlı belgede; "*... buradaki iş bu bin yüz seksan üç senesi ruz-u Kasımından ruz-u Haziran'a varınca altı ayda mürür ve ubur iden ulaklara müzayaka çekdirmeyub paşalar ve elçiler vürudunda elli bargire varınca menzili virub ma'adası vilayetden virulub vilayet için dahi iktiza iden kalil ve kesir bargiri menzilci virub ber-mucib-i defter-i mevkufat altı aylık on altı buçuk haneden olmak üzere ocaklık dört yüz elli bir buçuk guruş nüzulhanelerinden ma'ada nizam-ı cedid harc-ı defter ve kalemiye ve harc-ı bab içinde dahil ve in'amâtı menzilcinin olmak üzere cem' ve yekün üç bin beş yüz guruşa umur-u menzil halen menzile vaz'an es-Seyyid İbrahim Ağa ve*

¹¹⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 22

¹¹⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 23

¹¹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 14.6.100.144.148

*Ali Ağa'ya tefviz olundukda anlar dahi birbirlerine kefil-i bi'l-mal olmak üzere cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le kabul ve her vech-i muharrer taahhüd ve iltizam itmeleriyle meblağ-ı mezbur'un mahalat-ı şehre ve nevahi-i erba'a i'tidalen tevzi defteri dir ki ..."*¹¹⁷ denilmektedir.

Sicillerimizde geçen bilgilere göre Amasya merkez mahalleri ve nahiyelere tarh edilen imdad-ı menzil;

Amasya merkez mahalle ve nahiyeler	1181 Guruş	1182 Guruş	1183 Guruş	1184 Guruş
Amasya Merkez mahalleler	1741	2050.5	1888	1872.5
Nahiye-i Ezinepazarı	508.5	626, 1 rub	570	563
Nahiye-i Hakala	242	288	264.5	264.5
Nahiye-i Geldiklan	308.5	328.5, 1rub	338.5	336
Nahiye-i Akdağ	469ve18 p	557.5	520	522
Yekün	3270	3850.5	3581	3558.5

Umur-u menzil idaresini alan İbrahim ve Ali Ağa'nın, 18 Rabi'u'l-ahir 1182'de 3800 guruş'a, 7 Receb 1183 tarihinde 3500 guruşa ve 1184 tarihinde de 3200 guruş'a iltizamı uhdelerine aldıklarını görüyoruz¹¹⁸.

4. İmdad-ı Hazariyye

İmdadiyelerin ortaya çıkmasında, paşaların eski has gelirlerinden yoksun kalmalarıyla bu açığın kapanmasının getirdiği yükümlülük başlıca amil olmuştur. Valilerin topladıkları imdadiyeler, 1130 tarihlerinden sonra kurumlaşmıştır.

¹¹⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 144

¹¹⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 1182-1183

1130 yılında düzenleme yapılırken, buna gerekçe olarak ileri sürülen en önemli sebep, eyalet ve sancak mutasarrıflarının gelir ve gider sahalalarının tesbit edilmemesi ve sonucunda “kapu halkı” beslemekten aciz duruma düşmeleri idi.

İmdad-ı hazariye, muharebenin olmadığı zamanlarda, çıkabilecek bütçe açıklarını kapatmak için toplanan bir vergi idi¹¹⁹. Önceleri bütçe açığını kapatmak için tarh edilen bu vergi devamlı hale getirilmiş ve “ruz-u Kasım” ve “ruz-ı Hızır” itibariyle yılda iki-üç taksitle toplatılmıştır. Başlangıçtaki gayesinden uzaklaşarak, vali ve mutasarrafların senelik masraflarını karşılamak için toplanmaya başlanmıştır. Toplu olarak tarh edilen hazariye, avarızhanesi itibariyle halka tarh ediliyordu¹²⁰.

XIX. asırda kent-köy ayrımı yapılmaksızın düzenli olarak yılda eşit iki taskitle alınan imdad-ı hazariye, III. Selim ve II. Mahmut tarafından düzeltilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Fermanlar hilafına hareket eden mübaşirlerin, “mübaşiriye” ismi ile fazla para aldıkları görülmüştür¹²¹.

Sicillerimizde, “*imdad-ı hazariye*” ile ilgili çok sayıda ferman vardır. Gurre-i Muharrem 1182 tarihli belgede; “*Mefahire'l-kuzzat ve'l-hükkam ma'din-i feza'il ve'l-keîâm Amasya Sancağında vaki' kadılar ve naibler zide fazlehüm ve mefahire'l-emasil ve'l-akran ayan-ı vilayet zide kadrehüm tevki'-i ref'-i humayun vasil olıcak ma'lum olaki bin yüz seksan iki senesine mahsuben Amasya Sancağı'ndan ber-mu'tad-ı kadim tahsil oluna gelen üç bin gurus imdad-ı hazariyesinden üç taksit ile tevzi ve taksim ve halen Amasya Sancağı mutasarrıfı emirü'l-ümerayi'l-kiram Abaza Mehmed dam-ı ikbaleh tarafından kabzına memure eda ve teslim olunmak fermanım*

¹¹⁹ Y. Cezar; a.g.e., s. 53-54

¹²⁰ A. Tabakoğlu; *Osmanlı Maliyesi*, s. 268-269

¹²¹ Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 146-147

olmağın ... ol mikdar guruş hazariyyeyi sene-i mezburenin ibtida-ı Muharreminden senede üç taksit ve beher taksidi vakt ve zamanında ...” denildikten sonra, ziyade bir akçe dahil ve tevzi'inden kaçınılması istenmektedir¹²².

1182'de Amasya'ya tarh edilen imdad-ı hazariyyenin kazalara dağılımı verilirken, *“Amasya kazasına isabet iden mal-ı taksite mahsuben beher taksitde otuz üçer guruş imdad-ı hazariye-i Amasya”* denildikten sonra üzerine zam yapıldığı ve bundan böyle *“meblağ-ı mezbur otuz üç guruş zamu ile Amasya taksidi iki yüz onsekiz guruş ve üç rub”* olduğu belirtilmektedir¹²³.

1182 senesinde Amasya'ya isabet eden imdad-ı hazariyye¹²⁴ :

Kazalar	Gurre-i Muharrem 1182 (Guruş)	25 Muharrem 1182 (Guruş)
Varay	33	-
Amasya	185 ve 3 Rub'	463
Kedağra	162.5	363
Zünnun abad	75 ve 2 Rub'	164 ve 100 akçe
Ladik	87.5	192 ve 35 akçe
Havza	100	220 ve 100 akçe
Gümüşhacıköy	81 ve 2 Rub'	176 ve 100 akçe
Zeytun	68 ve 3 Rub'	150 ve 35 akçe
Merzifon	118 ve 3 Rub'	263
Gelgiras	43 ve 3 Rub'	98 ve 35 akçe
Merzifonabad	43	95 ve 52 akçe
Yekün	1.000	2207 ve 97 akçe

¹²² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 13

¹²³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 13

¹²⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 13-26

İmdad-ı hazariyye'nin ödenmesinde, ehalinin güçlük çekmesinden olacak ki muhalefet edenlerin çıktığı da vakidir¹²⁵.

"... üzerlerine edası lazım gelen mal-ı hazariyye ve mesarif-i vilayet ve tekâlifat-ı mu'ine tevzi' ve taksiminde ba'zı eşhas kemal-ı mertebe hasabetlerinden naşi muhalefet eyledikleri tarafımıza inha olunmağla ..." kaydı fermanında geçmektedir.

Bu vergi, eyalet valileri için eyalete dahil sancaklarda ferman ile altı ayda bir (Muharrem ve Receb aylarında) iki-üç taksitle alınıyordu¹²⁶.

10 Receb 1182 tarihinde Amasya merkez ve nahiyelerine tarh edilen imdad-ı hazariyye' alınırken, *"...mu'af gayr-ı muaf malikane ve evkaf"* denilmeyub tahsil edilmesi emredilmektedir¹²⁷. Tarh ve tevzi edilen imdad-ı hazariyyenin dağılımı şöyledir :

Tarh edilen yerler	1182'de tarh edilen mahalle ve köy sayısı	Guruş
Amasya merkez mahalleleri	51	2612
Nahiye-i Ezinepazarı	42	560
Nahiye-i Akdağ	22	450
Nahiye-i Hakala	27	126
Nahiye-i Geldiklan	24	175.5
Yekün	166	3923.5

İmdad-ı hazariyyenin tahsilinde reaya'ya zulm edilmemesi gönderilen fermanlarda sıkça geçer. *"...iktiza iden hazariyye akçesi henüz tahsil olmayub ehali zımetlerinde kalmış ise bir*

¹²⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 28

¹²⁶ Musa Çadırıcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 147

¹²⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 65

senede mükerrer hazariyye tahsilden hazır olunarak icab idenlerden tahsil ve tarafına eda ve teslim itdirub muğayir-i sürût hazariyye bir ferdi teallûl ve muhalefet itdirilmemek ..."¹²⁸.

İmdad-ı hazariyye ; mukabele akçesi, konak masrafı, taamiye, tayin bedeli, nan, katık, nevale, peksimet ve kumanya isimleriyle askerlere dağıtılırdı¹²⁹.

5. İmdad-ı Seferiyye

Savaş harcamalarına ve mevacib ödemelerine katkı sağlamak üzere, sonra ödenmek şartıyla tahsil edilmiştir¹³⁰. Sefer hallerinde, sefere katılacak olan mutasarrıflar, yapacakları olağanüstü harcamaları karşılamak için bu vergiyi tahsil ederlerdi. Tarh ve tahsili "*hazariyye*" gibi olmakla beraber, savaş yıllarına münhasır bir vergi idi ve miktarı da duruma göre merkezde tespit edilirdi¹³¹.

İane-i Cihadiye olarak bilinen "*imdad-ı seferiyye*", savaşa katılamayacak durumda olanlardan yılda iki defa alınmış ve daha sonra adet haline gelmiştir. Verginin miktarı, önceden tevzi defterlerine kayd ettirilirdi¹³².

Vali veya sancak mutasarrıfı sefere iştirakle yükümlü tutulmaz ise, ya imdad-ı seferiyye tahsili için kendisine yetki veren emir ısdar olunmaz, ya da tahsil emri gönderilmişse, topladığı parayı merkeze göndermesi istenirdi. Sefere memur olup, seferiyyesini tahsile fırsat bulamayan idarecilere hazineden borç verilirdi. Onlar da sonradan tahsil ettikleri seferiyyeyi merkeze gönderirlerdi. Seferiyye'nin tahsili bir defada yapılırdı¹³³.

¹²⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 86

¹²⁹ S. Trak: a.g.e., s. 73

¹³⁰ A. Tabakoğlu: *Osmanlı Malivesi*, s. 266

¹³¹ Mısa Çadırıcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 147

¹³² S. Trak: a.g.e., s. 72

¹³³ Y. Cezar: a.g.e., s. 56-57

Sicillerimizde, Amasya'da sık sık imdad-ı seferiyye toplanmasına dair tevzi defterlerinin geçmesi, o dönemde cereyan eden Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarına bağlanabilir.

22 Receb 1182 tarihli seferiyye defterinde Amasya'ya imdad-ı seferiyye tarh edilirken; “... *bu sâl-ı yemin-i me'alde ber-vech-i arpalık Amasya Sancağı'na mütasarrıf olub Moskov keferesi üzerine sefere memur olan emirü'l-ümerayi'l-kiram kebirü'l-kübra-i feham devletlu semahetlu sa'adetlu Hidayetullah Paşa hazretlerine sancağ-ı mezbûr kazalarından mu'ayyen olan on altı buçuk kise akçe imdad-ı seferiyyelerinden paşay-ı mumailleyhe vasıt-ı senede memur olduğundan yedine virilen emr-i alide tasrih olunduğu vech üzre bin yüz seksan iki senesine mahsuben nisf-ı imdad-ı seferiyyelerin ber-mucib-i emr-i ali ahz ve kabz içün sicil-i mahfuzdan ihraç olunub sa'adetlu paşay-ı mükerrerem hazretleri yedlerine virilen liva-ı mezkûrde olan kazaların imdad-ı seferiyyeleri müfredat defterleri dir ki vech-i ati üzre zikr ve beyan olunur*”¹³⁴ denilmektedir.

Eyalet-i Sivas valisi tarafından gönderilen pusulalarda, liva-ı Amasya isabet eden imdad-ı seferiyyeler, harçları ile birlikte verilmiştir. Tablo ile şöyle gösterebiliriz¹³⁵.

¹³⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 61

¹³⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 68.89.151

Liva-ı Amasya	Guruş olarak dağılımı			Akçe		
	1182	1183	184			
Mal-ı Seferiyye	2207	4415	-	97	73	
Harc-ı bab	220.5	50	-	3	-	
Sarafıyye	22	5.5	-	7	-	
Hıdmet-i Mübaşiriye	-	500	-			
Mübaşiriye (Sivas)	-	250	-			
Harc-ı buyruldu	-	11	-			
Toplam	2449.5	5231.5	4415	107	-73	-73

Amasya ve kazalarına 22 Receb 1182 ile 22 Muharrem 1183 tarihlerinde isabet eden imdad-ı seferiyye'nin miktarı ¹³⁶:

Kazalar	Seferiyye Mikdarı (1182)		Seferriye Mikdar (1183)	
	Guruş	Akçe	Guruş	Akçe
Amasya ma' Varay	2054/1027	-	1708/978.5	-/-
Kedagra	1338/669	-	1338/726.5	-/28
Merzifon	978/489	-	978/530.5	-/26
Zünnünabad	400/200	-	400/217.5	-/88
Ladik	700/650/325	-	650/397.5	-/88
Merzifonabad	359/179.5	-	359/195.5	-/16
Gelgiras	359/179.5	-	359/195.58	-/16
Havza	831/415.5	-	381/520.5	-/18
Gümüş Ma Hacıköy	665/322.5	-	665/364	-/18
Zeytun	566/283	-	566/306.5	-/-
Toplam	8118/4100	-	8118/4375	-/74

¹³⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 61.91

Tablodan da anlaşıldığı üzere, 1182 senesine mahsub olmak üzere nısf-ı seferiyyelerinin tahsili ferman olunduğu ancak, 1183 senesi hulûl ettiğinden 16.5 kise akçe imdad-ı seferiyyenin 1183 senesine mahsuben alınması uygun görülmüştür¹³⁷.

Seferriye'nin tahsili için gönderilen mübaşirlerin "*hizmet-i mübaşiriyye*"lerini ehaliden alamadıkları görülmektedir. Ancak, ehalinin "*mübaşiriyye-i devlet*" ve "*mübaşiriyye-i Sivas*" olmak üzere iki türlü mükellefiyete mecbur tutuldukları ve bunun da ehaliye zor geldiği bir gerçektir¹³⁸.

6. Cebelû Bedelliyyesi

Örfi vergiler arasında zikredilen "*Cebelû bedelliyyesi*" sefere gitmeyen tımar ve zeamet sahiplerinin verdikleri bir vergidir. Sipahilerin gelirleri nisbetinde cebelû çıkartmadıkları takdirde kendilerinden tahsil edilen bu tekalif uygulaması, hazinenin paraya olan ihtiyacının artmasıyla XVII. ve XVIII. asırlarda yaygın hale gelmiştir¹³⁹.

Sicillerimizde geçen 12 Rabi'u'l-ahir 1182 tarihli belgede, "*Amasya Sancağı'nda vaki' züema ve erbab-ı tımar ve teka'üd ve sıbyanları ba cem'ihim meclis-i şer'de nizam-ı hal idub beher sene eyalet-i Sivas'ın cebelû bedeliyyesi tahsiline memur olanlar tam'-ı hamplarından naşi aher kimesnelere iltizam birle elden ele geçdiğinden mültezim olanlara ziyade faiz ile iltizam eyledük deyu ziyade cebelû tahsildariye talebiyle rencide eylediklerinden ...*"¹⁴⁰ denildikten sonra, züema, erbab-ı tımar ve müteka'idenin

¹³⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 90

¹³⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 151

¹³⁹ F. Emecan: "*Cebelû*", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. VII. s. 189

¹⁴⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 45

beher neferinden 40 guruş cebelü bedelliyyesi alınması emredilmektedir.

18 Rabiü'l-evvel 1184'de gönderilen fermanda, Sivas, Canik, Bozok, Arapgir, Amasya, Divriği ve Çorum Sancakları'nın cebelü bedeliyyesinin Tokat Voyvodası Ebu Bekir'e deruhte edildiği bildirildikten sonra, Sivas Sancağı'nda zü'ema ve erbab-ı tımar 157.5 ve 1 sülüs neferleri, Canik'de 29, Buzok'da 31, Arapgir'in 25, Amasya'nın 43.5, Divriği'nin 20.5 ve Çorum Sancağı'nın 45 neferleri olduğu ve toplam 351.5 bir sülüs neferin beherinden 40 guruş'dan ki cem'an 14073 guruş 40 akçe mal-ı bedeliyyelerinin tahsili istenmiştir¹⁴¹.

7. Rüsûmat-ı Yasama

Amasya Mutasarrıfı Hidayetullah Paşa'nın, Amasya kazası ve kaza-i aher kurralarından nısf-ı niyabet namına bakaya kalmış yasamasının kabzına vekil tayin etmesi dolayısıyla ismi zikredilen "*rüsûm-u yasama*", hakkında bilgi az verilmiş veya hiç verilmemiş vergilerdendir. 4 Muharrem 1183 tarihli buyruldu, bu vergi için yayınlanmış ve Hidayetullah Paşa, buyruldu da tahsil görevini Müezzinbaşı Ali Efendi'ye vermiştir.¹⁴²

Rüsûm-u Yasama'nın geçtiği buyruldu da; "*Halen Amasya Kadısı faziletlü Efendi hazretleri inha olunur ki öteden beru Amasya mutasarrıflarıçün beher sene Mart duhûlünde nısf-ı niyabet ki yasama tabir olunur rüsûmat- maktu'a karyelerinin yasamaları cümle tarafımıza eda ve teslim alınmadın iş bu sene-i mübarekede vuku' bulan sefer-i nusret esere azimet ve hareketimiz vaki' olmakdan naşi ber-mucib-i defter baki kalan*

¹⁴¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge: 154

¹⁴² Bu isim ile anılan vergi sicillerimizde geçmekte olup, nısf-ı niyabet olarak da anılır.

¹⁴² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 89.

karyelerin yasamaları iş bu ha'is-i buyruldu izzetlü müezzinbaşı el-Hac Ali Efendi'ye ihale kılınmağın iş bu buyruldu tahrir ve irsal olundu inşaallah-u rahman vusulunda bir minval-ı meşrûh zikr olunan karyelerden ber-mucib-i defter-i müfredat baki kalan karyelerin yasamaları efendiy-i mumailleh canibinden cem' ve tahsil olunub taraf-ı aherden ferd mani' ve mezâhim olmayub..." denilmektedir.

8. Sürsat Bedeli

Avarız türündeki aynî mükellefiyetlerden biri de sürsattır. Reayanın, gerektiğinde askeri birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağı tesbit edilen fiat üzerinde sağlamasına "sürsat" denir. Sürsat'a konu olan maddelerin başlıcaları arpa, saman, un, koyun eti, yağ, bal ve odundur. Yayınlanan fermanlarda bunun, zahire ve besin maddesi ihtiyacını gidermeye yönelik bir yükümlülük olarak vasıflandırılmakta ve avarız muafiyetinin dışında tutulmaktaydı. Evkaf reayası, madenci ve çeltikçi gibi avarızdan muaf zümreler bu sıfatlarıyla sürsattan muaf olunuyorlardı.¹⁴³

5 şevval 1183 tarihinde gönderilen fermanda, "...iş bu bin yüz seksan üç senesi Şevval-ı şerif gurrende Kırım'da vaki' sefer-i humayûn nusret-i makrunda asakir-i müsteynişin zümreleri için Sivas ve Bozok ve Amasya Sancakları'ndan matlub-u hümayûn buyrulan zehayir-i dakik hinta ve şa'irden nefsi Amasya Kazası'na Sivas mahkemesinden mahrec ve mümezzi pusula-i natika olduğu üzere mu'ayyen olan dakik hinta ve şa'irden Amasya Kazası'na isabet iden yalnız iki bin altıyüz altmış yedi büçük kil-i İstanbuli dakik hinta ile bin beşyüz yirmi beş buçuk şa'ir..." in toplanması istenmektedir.¹⁴⁴

¹⁴³ A. Tabakoğlu; *Osmanlı Malivesi*, s. 158.

¹⁴⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 121.

5 şevval 1183 tarihinde Amasya'ya isabet eden dakik hinta ve şa'ir miktarı şöyledir :

Amasya (1183)	Dakik hinta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Amasya (1183)	Dakik hinta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Guruş
Şamlar	17,5	9,5	Hacı Hamza	31	17,5	11,5 — 20
Gümürlüzade	95	55	Gökmedrese	18,5	11	60 — 12,5
Yukarı Savadiye	24,5	14,5	Fethiye	36,5	21	16,5 — 25
Bayezid Paşa	105	61	Darüsselam	25,5	14,5	70 — 17,5
Mehmed Paşa	42,5	24	Receb	17,5	10	28 — 11,5
Çökce	14,5	8	Şeyh Garik	21	11,5	10 — 14,5
Aşağı Savadiye	72,5	41	Çeribaşı	91,5	52,5	48 — 61
Pirinççi	8,5	4,5	Acem Ali	90,5	51,5	5,5 — 60
İslam (Eslem)	31,5	18	Hatuniyye	8,5	5	21 — 5,5
Sofuzâde	40	21	Bozahane	91,5	52,5	27 — 61
Yakutiye	24,5	14	Eski Kethüda	63,5	36,5	16 — 42,5
Sofular	27	15,5	Küpceğiz	44,5	25,5	18 — 30
Kocacık	13,5	8	Devehane	97,5	51	9,5 — 65
Bazarsüfli	14,5	8	Şeyh Cu'î	12,5	8	10 — 8,5
Bağ-ı Helkis	11,5	6,5	Şamice	18,5	11	8 — 13,5
Saray	14,5	8,5	Üçler	41,5	24	10 — 27,5
Saraçhane	18,5	10,5	Kazancı	42,5	24,5	13 — 28,5
Hoca Süleyman	14,5	8	Hacı İlyas	42,5	24,5	10 — 28,5
Tavil Mustafa	14,5	8	Hızır Paşa	45	26	10 — 30
Temenna	24	14	Kamerüddin	46	27,5	16,5 — 31
Dere	28,5	16,5	Sabiküddin	30	17	19 — 21

Amasya (1183)	Dakik hınta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Amasya (1183)	Dakik hınta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Guruş
Sadeddin	14,5	8	Afşar	10	7	11 — 11
Çırakçı	37,5	22	Şeyh Sadi	9	6,5	26 — 9
Kurşunlu	22,5	13,5	Efte	14	8	15,5 — 14
Karatay	21,5	12,5	Keşlek	6	3,5	14,5 — 6
Cami-i Enderun	34,5	22,5	Virmiş	8	6	25,5 — 7
Sade Helkis	29,5	17,5	Pehlivan	4	2,5	21 — 3
Pervane	21	12	Bayat	10	6	14 — 10
Köprübağı	14,5	8	Henke	7	4	10 — 7
Yekûn	1780	1025	Zeğala	8	5	1200 — 8
Nahiye-i Ezine						
Pazarı Ezine	33	21	Böke	10	7	33 — 10
Kal'â	33	21	Halifeli	7	4	33 — 7
Sarıalan	33	21	Karaİbrahim	5	3	33 — 5
Eymük	33	21	Saz	5	3	33 — 5
Uygur	13	9,5	Balalanı	4	2,5	13 — 4
Asiabdâl	18	11,5	Sütçü	3	2	18 — 3
Keçili	5	3	Sarı Gâsan	4	2,5	5 — 4
Yaycıabdâl	18	11	Kara Ali	4	2,5	18 — 4
Morami	14	9	Karsan	4	2,5	19 — 4
Sarayözü ma'						
Danışmend	18	11	Kayı	3,5	2	18 — 5
Kirab	9	8	Kızılcaşığır	5	3	8 — 5
Karataş	13	8	Mahmudlar	3	2	13 — 2,5
Kızılca kebir	11	7	İlyas	5	3	13 — 5
Kürdler	12	8	Tatar	4	2,5	13 — 4

Nahiye-i Ezine Pazarı	Dakik hınta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Nahiye-i Akdağ	Dakik hınta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Guruş
Dadı	4	2,5	Katırkışla	10	7	3 — 10
Kızıoğlu	2	1	Nahiye-i Hakala Hakala	8	3	1,5 — 7
Hüseyin Dede	-	-	Gazganlı	6	2	- — 5
Kalınpeykâr	-	-	Kolcu	5	1,5	- — 4
Ovasaray	4	2,5	Deveci	5	1,5	4 — 4
Uzunkuş	-	-	Dere	9	5	- — 8
Nahiye-i Akdağ Zene	33	21	Gani	5	2	32 — 3
Yenice	33	21	İmra	4	2,5	32 — 3
Mörek	33	21	Ulvi	10	5	32 — 10
Eymi	33	21	Eyük	5	2,5	32 — 3
Akvıran	5	3	Arucak	9	5	5 — 7
Sofiler	4	2,5	Ararslan	3	1,5	4 — 3
Boyalıca	5	3,5	Uzunoba	3	1,5	5 — 3
Saku	4	3	Harmanağlı	4	2	3 — 3
Karakise	5	3	Bozbeyi	4	2	5 — 3
Göndes	4	2,5	Kurnaz	3	1,5	4 — 2
Yaklakan	3	2	Hacıbayram	2	1	3 — 2

Taşbaşı	6	3,5	Kölay	5	3	5 — 5
Sarılar	6	3,5	Feyze	10	5	6 — 10
Kürdler	1,5	1	Saluca	4	2,5	1 — 4
Derebaşılani	3	2	Kulu	4	2	2,5 — 3
Kızseki	2,5	1,5	Değirmenderesi	3	1,5	1 — 3

Nahiye-i Hakala	Dakik hnta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Nahiye-i Geldiklan	Dakik hnta (Kile)	Şa'ir (Kile)	Guruş
Senzi	4	2	Atabek	3	1,5	3 — 1
Firuz	3	1,5	Soma	10	5	2 — 10
Bayırlı	2	1	Orta	14	7	1 — 14
Kıyıcak	4	2	Kirane	4	2	3 — 3
Nahiye-i Geldiklan, Moramul	15	7	İlgazi	3	1,5	13 — 2
Yöri	10	5	Köyceğiz	3	1,5	7 — 2
Yağmur	6	3	Ilıca	1,5	1	6 — 1
Buldıklı	6	3	Kavay	5	2,5	5 — 4
Kene	4	2	İmrad	3	1,5	4 — 2
Boğa	14	7	Ahenuk	3	1,5	13 — 3
Gököyük	5	2,5	Ulus	10	5	5 — 10
Yördenik	10	5	Bağlıca	5	2,5	8 — 3
Toplam	2684	1552,5	-	-	-	2056,5

Sürsat, tıpkı nüzul gibi, askeri birliklerin geçtikleri yollara ve konakladıkları yerlere yakın bölgelerden aynen, uzak bölgelerden nakden alınırdı.¹⁴⁵ Tahsil esnasında harc-ı defter, harc-ı i'lamat, kalemiye, emniyye, hüddamiyye, muhızır ve ser mahzaran harçları, harc-ı havalat ve mübaşiriyye, masarifat-ı konak, emin-i şehır masarifatı'nın alınması gönderilen fermanlarda emredilmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁵ A. Tabakoğlu: *Osmanlı Maliyesi*, s. 158

¹⁴⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 121.

Zilkâde 1183 tarihinde Amasya ve kazalara tarh edilen şa'ir miktarı şöyledir:¹⁴⁷

<u>Kazalar</u>	<u>Kile</u>
Amasya	: 9166
Varay	: 1500
Kedağra	: 6333
Merzifon	: 6000
Ladik	: 4666
Havza	: 5125
Merzifonabad	: 2167
Gelgiras	: 2167
Gümüshacıköy	: 3708
Zünnünabad	: 3667
Zeytun	: 3501
Toplam	: 50.000

“*Lazıme-i ta'yinat-ı tavaif-i askeriyye*” için tahsil edilen 50.000 kile şa'irin beher kilesi 30 akçeden toplanmıştır. $50.000 \times 30 = 1.500.000$ akçe tutmaktadır.¹⁴⁸

Atanan valilerin görev yerlerine duhüllerinde, kapu halkı için ecnas-ı zehayir tarh edildiğini 26 Receb 1182 tarihli belgeden anlıyoruz.¹⁴⁹

Amasya Mütesellimi, zabitan, ayan ve iş erlerine, 1182'de gönderilen buyruldu'da, medine-i Amasya'ya atanmış olan valinin kapu halkı için “*valilere virilegelen üçgünlük ecnas-ı zehayir*” in ber-mucib-i defter mucibince cem' ve tahsili istenmektedir.¹⁵⁰

Tahsil edilecek zehayir'in miktarı şöyledir;

¹⁴⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 127.

¹⁴⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 126.

¹⁴⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 67.

¹⁵⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 67.

Nan-ı aziz	: 1250 kıyye
Lahm	: 625 kıyye
Pirinç	: 625 kıyye
Revgan-ı sade	: 100 dirhem - 156 kıyye
Dakik-i has	: 30 kıyye
Asel	: 20 kıyye
Nohud	: 20 kıyye
Nişasta	: 10 kıyye
Tuz	: 20 kıyye
Soğan	: 40 kıyye
Tavuk	: 30 aded
Yumurta	: 200 kıyye
Süd	: 30 kıyye
Yoğurt	: 40 kıyye
Şeker-i Mısıri	: 10 kıyye
Kahve	: 10 kıyye
Şem'-i asel	: 10 kıyye
Şem'-i revgan	: 10 kıyye
Baharat	: 1 kıyye
Sebzevat	: Kadar kifaye
Hınta	: Kadar kifaye
Meş'alelerçün katran-ı revgan	: 80 kıyye
Saman	: Kadar kifaye
Şa'ir	: 2500 kıyye

9. İştira Bedeli :

Arapça "*satın alma*" manasına gelen iştira, Osmanlı vergi sisteminde reaya'ya yüklenmiş bir mükellefiyettir. Devlet, ordunun beslenmesi için gerekli olan zahireyi nüzul ve sürsat ile

karşılayamayınca, açığı iştira yani zahire satın alma yoluyla kapatmaya çalışmıştır.

Devlete virilen zahire, deve ve katır gibi hayvanlar piyasa fiatı üzerinden verilirdi. Eğer çok acil bir durum yok ise nüzul ve sürsat yerine iştira bedeli tarh edilirdi. Hazinesin gittikçe artan açığını kapatmak için iştira yerine bedelinin alınması yoluna da gidilmiştir.¹⁵¹

Sicillerimizde iştira (şüteran) ve iştira bedeli hakkında çok sayıda belge mevcuttur. Nakit olarak alındığı gibi, iştira olarak da alındığı olmuştur.¹⁵² Şevval 1183 tarihli belgede; *“iş bu bin yüz seksen üç senesinde Moskov keferesi üzerine vuku’ı muhakkak olub sefer-i hümayûnda i’mal ve istihdam olunmak üzere havut ve çuval ve urgan ve şair alat ve pisat-ı mükemmel sarbanlarıyla nevrüz-u firuz’da orduy-u hümayûnda mevcud bulunmak üzere der aliyyeden Amasya Sancağı’na husus-u merkûm için mübaşir tayin olunan...”* denildikten sonra, tarh edilen iştira’nın bedelinin alınması emredilmektedir.¹⁵³

“Bedeliye-i şüteran-ı mekari ber-canib-i Amasya’da” 1182 senesinde tahsil edilmesi istenen miktar 150dir. Beher meharinin 80 guruşdan alınması istendiğine göre, toplam $150 \times 80 = 12.000$ guruş ayrılmıştır.¹⁵⁴ Ordunun iaşesinin naklinde develer kullanıldığı gibi, katırların da sık sık mübaya’a edildiği görülmektedir. 1182’de Amasya’ya 40 katır isabet ettirilmiş ve beher katırın 1500 guruşdan alınması fermanda belirtilmiştir.¹⁵⁵

İştira’nın bedel olarak tahsilinde, avarızhane türünden tevziler olmuş ve her mahalle, kaza ve nahiyenin ne kadar bedel verecekleri belirtilmiştir. Şevval 1183’te Amasya’dan 2999 guruş

¹⁵¹ A. Tabakoğlu; *Osmanlı Malivesi*, s. 160-161.

¹⁵² 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge : 65-66, 69-70, 119-120.

¹⁵³ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge : 119.

¹⁵⁴ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge : 92

¹⁵⁵ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge : 36

bedel-i iştirâ tahsil edilmiştir.¹⁵⁶

İştirâ'nın aynı olarak tahsil edilmesi yoluna gidildiğine dair sicillerimizde bilgi mevcuttur. "...*mehari deveden Amasya Sancağı'na isabet iden yüz beş devenin bir sa'at mukaddem mübaya'ası*"nın yerinden ahz ve kabz olunması bildirilmektedir.¹⁵⁷

Amasya'ya 1182 ve 1184 senelerinde tarh edilen şüterandan, deve olarak isabet miktarı şöyledir.¹⁵⁸

Kazalar	Cemaziye'l-ahir 1182	Şâban 1182	1184
Amasya	32 aded	22,5 aded	23 deve
Kedağra	25 aded	17 aded	25 deve
Merzifon	19 aded ve 1 rub'	13 aded	19,5 deve
Zünunabad	7 aded ve 1 rub'	5 ve 1 anak	7,5 deve
Gelgiras	7 aded ve 1 rub'	5 ve 1 anak	7,5 deve
Merzifonabad	7 aded ve 1 rub'	5 ve 1 anak	7,5 deve
Ladik	13 aded	9 ve 1 anak	13 deve
Havza	15 aded	10,5	13 deve
Gümüşhacıköy	12,5 aded	8 ve 3 anak	12,5 deve
Zeytun	11,5 aded	8 ve 1 anak	12,5 deve
Toplam	150	105	150

Sicillerimizde görebildiğimiz kadarıyla, katır ve deve gibi hayvanların iştirâ yükümlüğüne sık sık tabi tutulmaları, o dönemde devam eden Osmanlı-Rus ve Osmanlı Avusturya seferlerine bağlanabilir. Çünkü, iştirâ ile alakalı fermanlarda, sefer-i humayun yapılacağı bildirilmektedir.

İştirâ'nın tahsilinde, idarecilerin "*mahfuz yerlere kondurması*" gece ve gündüzlerde emniyet altına alınarak merkeze salimen ulaştırılması emredilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 119.

¹⁵⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 67.

¹⁵⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 57. 67. 163.

¹⁵⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 33.

C- VERGİ TAHSİLİNDE YAPILAN SUİSTİMALLER

Osmanlı Devleti'nin en önemli özelliklerinden birisi, teba'sına adalet ve şefkatle muamele etmesidir. İdaresindeki teb'a ister müslim isterse zımmi olsun herkes, adaletten eşit bir şekilde faydalanırdı. Devletin bu şefkatli ve adaletli yapısını bozmak isteyen kimi idareciler, ya sürgün edilmiş ya da idam edilmişlerdir.

Osmanlı vergi hukukunun en önemli özelliği, teba'adan verginin tarh ve tahsili esnasında mali ve hukuki yönden rencide etmemiş olmasıdır. Vergi toplarken, koymuş olduğu kural ve kaideler ile gözönünde bulundurduğu hususlara riayeti şiar edinmiş ve bu sayede sosyal ve iktisadi mevkileri ile dini inanışları tamamen farklı olan insanları birarada tutmaya muvaffak olmuştur.

Vergi veremeyecek durumda olanlar merkeze başvurabilmiş ve vergiden muaf olabilmışlerdir. Devlet, var olan gelirden vergi talep etmiştir. 18 Şaban 1183 tarihli fermanda, Amasya Kazası Gökmedrese Mahallesi sakini olan Mehmed bin Ahmed'in merkeze arzıhal ile gözlerinin görmediği ve iş yapmaya muktedir olmadığını bildirerek vergiden muafiyetini istediği bildirilmektedir. Durumu incelenen şahsın vergiden muaf tutulması Amasya Kadısı'ndan istenmiştir.¹⁶⁰

Devletin koymuş olduğu bütün kaidelere ve getirmiş olduğu müeyyideler rağmen, bazı idareciler (mutasarrıf, vali, kadı, naib, mütesellim, ayan, vs.) taşrada merkezi otoritenin zaafa uğradığı zamanlarda reayaya zulüm derecesinde mükellefiyetler yüklemiş, haksız kazanç temin etme yoluna gitmişlerdir. Devlet, tarh ve tevezilerde reayanın rencide edilmemesini özellikle belirtilmiştir.

¹⁶⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 110.

26 Zilhicce 1181 tarihli fermanında; “...hilaf-ı kanun resim namıyla bir akçe ve bir habbe taleb ve ahzına tesaddileri kemal-i tehasi ve hazr-ı birle dahil-i hükümet ve kazanızda sakin olan ehali ve fukaranın vücuh-u mezalim ve ta’diyatdan hıfz ve siyanetlerine ve rahat ve itminânların takat ve sa’y ve dikkat eylesiz...” denilmektedir.¹⁶¹

Devlet, vergiyi tahsil edecek görevlilerin zulümlerine mahal bırakmamak için alacağı miktarı daha önce bildiriyordu. Tahsilde alınacak olan harc-ı bab, harc-ı defter, harc-ı i’lamat, kalemiyye, emmiyye, muhzır ve sermahzaran harcı, mübaşiriyye, masarifat-ı konak ve emin-i şehir masarifatının miktarını da fermanında bildirirdi.¹⁶²

Alınan bütün tedbirlere rağmen, adaletsizliklerin önüne geçilememiş ve şikayetler artmıştır. Özellikle, devletin bu dönemde Moskov teferesi üzerine sık sık sefer yapmasının getirdiği menfilikler, denetimi zorlaştırmıştır.

12 Rabi’ul-ahir 1182 tarihinde Sivas ve Amasya kadılarına gönderilen fermanında, Amasya Naibi Osman’ın merkeze arz göndererek mültezimlerin ziyade “*cebeler bedelliyesi*” taleb ederek ehaliye zulmettiklerini ve bundan böyle züema ve erbab-ı tımar’ın beher neferinden 40 guruş cebeler bedelliyesinden ziyade bedel alınmaması emredilmektedir.¹⁶³

Taşra’da reayaya zulmeden idarecilere kadılar da zaman zaman katılmışlardır. Aldıkları haksız vergilerden bir miktarını

¹⁶¹ 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge : 18.

¹⁶² 53 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili, Belge : 121.

¹⁶³ “*Kıdvetü’l-kuzat ve’l-hükkam ma’dün-i feza’il ve’l-kelem Sivas ve Amasya kadıları zide fuzlehüm tevki’-ref-i humayun vasıl olıcak ma’lum ola ki Amasya naibi Mevlana Osman zide ilmek dıvan-ı humayunuma arz gönderub Amasya Sancağı’nda vaki’ züema ve erbab-ı tımar ve teka’üd ve sıbyanları bi-cemihim meclis-i şer’de nizam-ı hal idub beher sene eyalet-i Sivas’ın cebeler bedelliyesi tahsiline memur olan tam’ı hamlarından naşi aher kimesnelere iltizam-ı birle elden ele geçdiğinden mültezim olanlar ziyade fa’iz ile iltizam eyledik deyu ziyade cebeler ve tahsildariyye talebiyle rencide eylediklerinden...*”

kadıllara veren idareciler, kadılların karşı çıkmalarını engellemişlerdir. Özellikle ayanların güçlenmesi ve çok sayıda kapu halkına sahip olmalarının getirdiği nüfuz alanı, kadılları da içine almıştır. Merkeze yapılan şikayetler bu haksızlıkların vehametini göstermektedir.

Seferde kullanılacak deve ve katırların mübaya'ası için yayınlanan fermanlarda da, olabilecek haksızlıkları önlemek amacıyla, tesbit edilen bedele göre alınması ve aksi davrananların cezalandırılacağı sık sık geçmektedir.

Sicillerimizde sık sık geçen mübaya'aya reayanın tepki gösterdiği ve hatta red ettiğini de görüyoruz. Tahsile giden görevliler, mübaya'a edilmesi istenenleri alamayıp geri gelmişlerdir. 15 Ramazan 1184 tarihinde eyalet-i Sivas'da yayınlanan buyruldu da; *"... bu def'a vürud iden ilamda Zığre karyesi ehalileri emr-i padişahi ile olan mübaya'anın edasından imtina idub ve ısrar ve üzerimize gelurler ise muharebe ideruz deyû cevab itmeleriyle üzerlerine varilub da'vet-i şer' olunduk da ita'at-ı şer' dahi itmeyub yedimizde emr-i ali vardır mübaya'ayı virmeyuz deyü ısrar itdikleri tarafımıza inha olunmağla mübaya'a emr-i mühimme-i padişahi olmağın vürud iden evamir-i aliyyede mu'af ve gayr-ı mu'af tasrih ve beyan olunmaktan naşi evamir-i aliyye muciblerince mübaya'ayı kendulerinden tahsil itmek lazım-ı halden..."* denildikten sonra, eğer tekrar itaat etmezler ise üzerlerine tekrar gidilmesi istenmektedir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 166.

D- AMASYA'DA FİYAT HAREKETLERİ

Fiyat, mübadele ve satışa konu olan bir malın karşılığı, alınan servet veya para miktarıdır.¹⁶⁵ Fiyatların ortaya çıkışı, insanların ihtiyaçlarını tatmin eden ve bir fayda taşıyan malların varlığı ile alakalıdır. Fayda taşımayan ve bir ihtiyacı gideremeyen malın fiyatından da söz edilemez. Fiyat sistemi, üretilen mal ve hizmetleri bunları üretenler arasında paylaşır.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti, “İslam Hukuku” ve “Türk Töresi” ne dayanmış olması hasebiyle, fiyat sisteminde de her iki unsurun izlerini görüyoruz. Bu sebeple, incelediğimiz dönemin fiyatlarına geçmeden önce, islâm'da fiyat sisteminin esaslarını kısaca belirtmek gerekir.

İslâm iktisâdi yapısında fiyatlarla doğrudan alakalı ayet ve hadis olmamakla beraber, insanlar arasında alışverişi düzenleyen ayet ve hadisler mevcuttur.¹⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de, Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Bir şeyi ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam tutun, doğru terazi ile tartın, bu sizin için daha hayırlıdır.*”¹⁶⁸ Ayette, ölçüyü eksik tutanların uhrevi cezaya çaptırılacakları bildirilmektedir. Konu ile alakalı bir hadiste; “*Her kim hile eder, mağşuş şeylerle bizi aldatırsa, o, bizden değildir.*”¹⁶⁹ denilmektedir. Yani, peygamber efendimiz (S.A.V) hileyi yasaklamıştır.

“*Alıcı görünerek ve müşteriye aldatmak için bir metain değerini arttırmaya çalışmayın*” hadis-i şerifi, müşteriye

¹⁶⁵ Friederich Falke: Umumi İktisat (Çev: Ş. Raşit Hatipoğlu). Ankara 1938. s. 79. Mustafa Öztürk: “*Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi*”, Belleten, C. LV. S. 212, Ank. 1991, s. 88.

¹⁶⁶ A. Tabakoğlu: İslam ve Ekonomik Hayat. Ankara. 1988, s. 96.

¹⁶⁷ Mustafa Öztürk: “*Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi*”. Belleten, C. LV. S. 212. Ankara. 1991 s. 88.

¹⁶⁸ Kur'an-ı Kerim. 17/35.

¹⁶⁹ Muhyiddin-i Nevevi: Rivazü's-salihin (Çev: Hüsnü Erdem). C. III. Ankara. 1992. s. 160.

kızıştırmayı yasaklamıştır.¹⁷⁰

İslâm'da simsarcılığa da yer olmadığına dair birçok hadis vardır. “*Şehirlinin köylüye -velev ki o, ana baba bir kardeş olsun- simsarlık ederek onun malını (ücretle) satması yasaktır.*” hadisinde olduğu gibi.¹⁷¹ Simsarlık yasak olduğu gibi ihtikâr da yasaklanmıştır. “*Her kim ihtikâr eder, elbette o asidir, günahkârdır*”¹⁷² hadis-i şerifinde belirtilmektedir.

Ayet ve hadislerin doğrultusunda, islâmda fiyat sisteminin dayandığı temeller şöyle sıralanabilir :

1. Ölçü ve tartıya riayet etmek esastır.
2. Alış-verişte hile yapmak ve aldatmak yasaktır.
3. Alış-verişte ihtikâr yasaktır.
4. Aracı ve tefecilere yer yoktur.
5. Spekülasyon yapmak caiz değildir.
6. Müzayedeli alış-verişler caizdir.

Sicillerimizde sık sık geçen “*Narh Sistemi*” hakkında kesin bir delil yoktur. Aksine bir hadis-i şerifte “*Hiç şüphe yok ki, fiyat tayin eden, kisan, yayan, rızıklandırın Allah'tır*” buyrulurken, eşyaya narh vermenin caiz olmadığı belirtilmektedir. Yine mübaya'a fiyatları da caiz görülmemiştir.¹⁷³

Narh sistemi menşe itibarıyla belki şer'î olmayabilir. Fakat, İslâmiyetin başıboşluğa, düzensizliğe, haksız kazanca karşı olan disiplin ve düzen anlayışına uygun düşmektedir. Mübaya'a fiyatının da narh gibi menşe itibarıyla şer'î olup olmadığı kesin olmamakla beraber örfî olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁷⁴

Geniş bir coğrafi alana hakim olan Osmanlı Devleti, şer'î ve örfî hukuka dayalı güçlü bir merkezi otoriteye sahipti. İdari

¹⁷⁰ Riyazu's-Salihin, C. III, s. 161.

¹⁷¹ Riyazu's-Salihin, C. III, s. 287 - Sahih-i Buhari, C. VI, s. 471.

¹⁷² Sahih-i Buhari, C. VI, s. 448.

¹⁷³ M. Öztürk, a.g.m., s. 90.

¹⁷⁴ M. Öztürk, a.g.m., s. 91.

sistemi, sahip olduğu coğrafyanın, tabii, tarihi ve etnik özelliklerine göre farklılıklar gösterirken, idaresi altında yaşayan teb'a arasında hiç bir fark gözetilmezdi. Teb'a, "Allah'ın bir emaneti" olarak görülürdü. Öyleyse devlet, fiyat politikasını belirlerken, hem halkını korumak hem de esnafın hak ve menfaatlerini korumak mecburiyetindeydi.

Müdahaleci bir tutum olarak da telakki edebileceğimiz narh fiyatları, genellikle yılda iki defa belirlenirdi. Narh, bir mal veya hizmet karşılığı olarak ilgili resmi makamların tesbit ettikleri fiattır.¹⁷⁵ Devlet, uzun süren savaşlar, kıtlık, deprem, su baskını gibi doğal olaylar karşısında halkı güç durumda ve özellikle açlıkla karşı karşıya bırakmamak için temel ihtiyaç maddelerine narh koyardı.¹⁷⁶

Narh'ın belirlenmesi bizzat devlet tarafından yapılırdı. Bu konuda, padişahlar emir buyurdıkları halde, esas vazifeli olanlar kadılardı. Kadılar, muhtesib, pazarbaşı, esnaf şeyhi, ayan ve eşsarfla istişarede bulunurlardı. Bazen, üretici ve tüketicinin müracaatı üzerine de narh tesbiti yapılırdı.¹⁷⁷ Yılda iki defa belirlenen fiyat listesi bütün esnafa verilir ve buna uymaları istenirdi. İlk belirleme baharda, ikincisi ise kış başlangıcında yapılırdı. Her ürün ve malın fiyatı ayrı ayrı belirlenir, şer'iyeye sicillerine kaydedilirdi. Bir sureti ihtisap görevlisine, birisi de esnaf kethüdasına verilirdi.¹⁷⁸

Narh belirlendikten sonra, esnafın fiyatlara riayet edip etmediği sıkı bir biçimde denetlenmekte idi. Muhtesib, esnaf

¹⁷⁵ Mübahat Kütükoğlu: "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları. Tarih Enstitüsü Dergisi. S. 9. İstanbul, 1978. s. 1-4; M. Z. Pakalın: a.g.s., C. II. İstanbul. 1983. s. 655.

¹⁷⁶ M. Çadırcı: *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 126.

¹⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu: *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul. 1983. s. 3-6.

¹⁷⁸ M. Çadırcı: a.g.e., s. 126.

kethüdarları ve kadılar, ayrı ayrı kontrol etmek selahiyetine haiz idiler. Muhtesib, maiyeti ile beraber esnafı kontrol eder ve eğer fiyatlara riayet edilmediğini tesbit etmişse, o dükkanı kapatabiliyordu.¹⁷⁹

Görüldüğü gibi devlet, narh fiyatlarını belirlerken, hem tebasını gözetmek ve hem de esnafın zor durumda kalmaması için oldukça adil davranmıştır. Fiyatlar, yetkililerin istişaresi ile tesbit ediliyordu. Dayatma ve empoze etmek amacıyla tesbit edilen fiyatlar değildir. Merhum Ö.L. Barkan, narh'ı hükümetin empoze fiyatları olarak görmüştür.¹⁸⁰

İncelediğimiz dönemin narh fiyatlarını, sicillerimiz doğrultusunda incelemeye çalışacağız. Temel gıda maddeleri, et, ekmek, hububat, habbazan, hallacan, kazzazan, mihayan, penbe, ibrişim fiyatları, belgelerimizde geçen ve narh uygulanan kalemlerdir.

1- Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları

Sicillerimde "*Narh-ı Bakkalan*" şeklinde geçen temel gıda maddelerine narh verilirken, narh'ın kimler tarafından tesbit edildiği listelerin başında verilmiştir. Yalnız, 1979-1184 seneleri arasında kalan 1180 ve 1182 senelerine ait fiyatlara rastlayamadık.

Amasya'da gıda maddelerinin fiyatlarını 24 rabi'ül ahir 1179 senesinde tesbit ederken; "*Bin yüz yetmiş dokuz senesi rabiü'l-ahirin yirmi dördüncü günü cümle ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer' ile bakkal esnaflarına virilen narh'ı beyan ider.*"¹⁸¹ denilmektedir. Ancak, 1181 yılında verilen narh'ta "*piran-ı*

¹⁷⁹ Ziya Kazıcı: *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*. İstanbul 1987, s. 73.

¹⁸⁰ Ö. L. Barkan: "*XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri*", Belleten, XXXIV / 136, Ankara, 1970, s. 557.

¹⁸¹ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 14.

bakkalan ve erbab-ı hiref ve kâr güzaran" isimleri geçmektedir.¹⁸² Bunların re'yelerine göre kadı huzurunda fiyat tesbiti yapılmıştır.

İncelediğimiz dönemin temel gıda maddeleri akçe üzerinden tesbit edilmiştir. Fakat, diğer emtia'ya narh verilirken hem para ve hem de guruş biriminden tesbitler de yapılmıştır.¹⁸³

¹⁸² 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 15.

¹⁸³ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 19.

Amasya'da temel gıda maddelerinin fiyatları şöyledir :

Temel Gıda Maddeleri	Birimi	1179 (Akçe)	1181 (Akçe)	1183 (Akçe)	1184 (Akçe)
Revgan-ı sade	Kıyye	54-60	54-60	40	72
Revgan-ı zeyt	"	72	66-72	84	96
Revgan-ı bezir	"	48	48	54	54
Asel	"	54-60	40-48	44	54
Pirinç	"	18-20	-	21	24
Sabun-u Evellub	"	100	-	100	-
Sabun-u Trablus	"	90-72	72	84	-
Sabun-u İzmir	"	90-72	72	84	96
Hınna	"	30	30	30	48
Bulgur	"	10	9-8	10	12
Şâb	"	36	40	-	54
Amasva sucuğu	"	50	48	-	-
Yenice sucuğu	"	40	40	-	40
Badem sucuğu	"	60	60	-	-
Badem	"	80	72-90	80	100
Kışniş	"	50	60	60	60
Kuru üzüm	"	20	-	20	24
Fındık	"	16-18-20	20	20	20
İncir	"	30	30	-	-
Rezzaki üzüm	"	36	36	-	-
Leblebi	"	14	14	12	16
Helva	"	36	40	-	40
Sirke	"	2	6	6	6
Nişasta	"	18	18-14	-	-
Kesdane	"	12	12-10	-	-
Katran	"	10	14	12	18
Kara sakız	"	10	-	16	18
Çıra	"	1	1	1	1
Şem'-i Revgan	"	40	40	-	-
Şem'-i Asel	"	200-210	180-200	-	-
Tuz	"	10	12	-	24
Kadayıf	"	8	10-6	8	12
Nohud	"	9	9	10	12
Piz	"	24	24	30	-
Pirinc-i Bovabad	"	-	19	-	-
Amasya pirinci	"	-	18	-	-
	"	-	20	-	-
Hurma	"	-	30	-	-
Zift	"	-	14	-	-
Tel kadayıf	"	-	8	-	-

Tablodan da görüleceği üzere 1179 yılına ait narh listesindeki temel gıda maddeleri, diğer yıllardaki listelerde kısa olarak verilmiştir. Gıda maddelerindeki çeşitliliğin azalması, o dönemde sürekli vuku' bulan savaşların, bazı malların bulunmasına menfi bir şekilde etki etmiş olmasından ileri gelebilir.¹⁸⁴

Fiyatlarda olağanüstü bir düşüş veya yükseliş görülmemekle beraber, 1179 yılına ait fiyatlar ile 1184 yılına ait fiyatlar arasında az da olsa bir yükseliş vardır. Bu dönemdeki Osmanlı-Rus Savaşları'nın buna sebep olabileceği gibi, mahallî üretim, tabii şartlar ve ticaret, fiyatların artmasında veya azalmasında etkilidir.¹⁸⁵

2- Ekmek Fiyatları

Sicillerimizde geçen ekmek fiyatları akçe cinsinden hesaplanmış olup, artış veya azalma ekmeğin dirhem olarak miktarında yapılmıştır.

<u>Ekmek</u>	<u>Birimi</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Sene</u>
"	120 dirhem	1 akçe	25 Receb 1178 ¹⁸⁶
"	110-80 dirhem	1 akçe	22 Cemaziye'l-ahir 1179 ¹⁸⁷
"	90 dirhem	1 akçe	Rabi'u'l-ahir 1179 ¹⁸⁸
"	105 dirhem	1 akçe	25 Safer 1180 ¹⁸⁹
"	125 dirhem	1 akçe	24 Şevval 1181 ¹⁹⁰
"	125 dirhem	1 akçe	6 Muharrem 1182 ¹⁹¹
"	120 dirhem	1 akçe	20 Muharrem 1182 ¹⁹²

¹⁸⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 13, 175.

¹⁸⁵ M. Öztürk: "Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Ankara, 1990, s. 110.

¹⁸⁶ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 14.

¹⁸⁷ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 14.

¹⁸⁸ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 16.

¹⁸⁹ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 16.

¹⁹⁰ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 19.

¹⁹¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 184.

"	120 dirhem	1 akçe	14 Safer 1183 ¹⁹³
"	110 dirhem	1 akçe	8 Cemaziye'l-ahir 1183 ¹⁹⁴
"	80 dirhem	1 akçe	28 Safer 1184 ¹⁹⁵
"	80 dirhem	1 akçe	17 Safer 1185 ¹⁹⁶
"	80 dirhem	1 akçe	9 Rabi'u'l-evvel 1185 ¹⁹⁷

Ekmeğin fiyatı 1 akçe olarak tutulmuştur, fakat dirheminde 45 dirhemlik bir azalma yapılmıştır. 1178'de 120 dirhem olan ekmeğin, 1181'de 125 dirhem'e çıkartılmıştır. Bu yükseliş pek uzun sürmemiş ve 1185 senelerinde 80 dirhem'e indirilmiştir.

3- Et Fiyatları

Amasya'da incelediğimiz dönemde faaliyet gösteren kasab esnafının sayıları ve isimleri daha önceki esnaf teşkilatı bölümünde verilmişti. 1178 senesinde dört adet kasab dükkanı için *"rayic olunmak üzere her yaz ve kış nasta bulunmak şartıyla"* narh verilmiştir.¹⁹⁸

<u>Cinsi</u>	<u>Birimi</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Sene</u>
Lehm-i ganem	Kıyye	18 akçe	20 Şaban 1178 ¹⁹⁹
Kelle	1 aded	9 akçe	20 Şaban 1178
Ciğer	1 aded	9 akçe	20 Şaban 1178
Kuyruk yağı	Kıyye	180 akçe	20 Şaban 1178
Mumbar	1 aded	9 akçe	20 Şaban 1178

26 Şaban 1178 senesinde Amasya'da 4 adet dükkan için tekrar narh tesbiti yapılmış ve Lahm-ı ganem'in kıyyesi 12 akçe olarak verilirken kelle ve ciğer *"tarafeyn rızalarına"* bırakılmıştır.²⁰⁰

¹⁹² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 185.

¹⁹³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 185.

¹⁹⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 185.

¹⁹⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 185.

¹⁹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 185.

¹⁹⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 185.

¹⁹⁸ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 14.

¹⁹⁹ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 14.

²⁰⁰ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 14.

Zümre-i kasabana gurre-i zilhicce'de ve mah-ı Yunaniden Mayıs ayının dokuzuncu günü" ve 1179 senesinde verilen narh'a göre;²⁰¹

Lahm-ı ganem	:	1 kıyye	:	15 - 18 akçe
Kelle	:	1 aded	:	6 akçe
Ciğer	:	1 aded	:	9 akçe
Munbar	:	1 aded	:	3 akçe
Revgan-ı kuyruk	:	1 kıyye	:	30 akçe
İç yağı	:	1 batman	:	1 guruş
Lahm	:	1 kıyye	:	10 akçe'dir.

25 Safer 1180 tarihli narh'ta ise;

Lahm-ı ganem	:	1 kıyye	:	15 akçe
Ciğer	:	1 aded	:	9 akçe
Kelle	:	1 aded	:	6 akçe
Lahm	:	1 kıyye	:	10 akçe olarak tesbit

edilmiştir.²⁰² Ancak, daha sonra Lahm-ı ganem'in kıyyesi 14 akçe ve Lahm-ı ganem kıyyesi de 13 akçe'den tekrar yazılmıştır.

Gurre-i Safer 1181 tarihinde kasaban esnafına narh verilirken, fiyatlar şöyle tesbit edilmiştir.²⁰³:

Lahm	:	1 kıyye	:	15 akçe
Kelle	:	1 aded	:	6 akçe
Ciğer	:	1 aded	:	9 akçe
Kuyruk yağı	:	1 batman	:	180 akçe
İç yağı	:	1 batman	:	120 akçe
Mumbar	:	1 aded	:	3 akçe

²⁰¹ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 15.

²⁰² 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 18.

²⁰³ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 19.

Gurre-i Ramazan 1182 tarihli narh listesinde belirlenen et fiyatları şöyledir²⁰⁴ :

Keçi ve koyun lahm-ı	: 1 kıyye	: 18 akçe
Kelle	: 1 aded	: 3 akçe
Ciğer	: 1 aded	: 3 akçe
Mumbar	: 1 aded	: 3 akçe

1183 tarihinde et fiyatları;

Lahm-ı ganem	: 1 kıyye	: 14-18 akçe
Kelle	: 1 aded	: 6 akçe
Ciğer	: 1 aded	: 6 akçe
Mumbar	: 1 aded	: 3 akçe
Kuyruk yağı	: 1 kıyye	: 24 akçe
İç yağı	: 1 kıyye	: 17 akçe olarak tesbit edilmiştir. ²⁰⁵

4- Kazzazan (İbrişim) Fiyatları

Narh-ı Kazzazana göre Amasya'da ibrişim fiyatları şöyle tesbit edilmiştir.²⁰⁶

<u>Cinsi</u>	<u>Birimi</u>	<u>Fiyatı</u>	<u>Sene</u>
İbrişim	1 dirhem	7 akçe	17 Şaban 1180
Kaytan	1 dirhem	8 akçe	17 Şaban 1180
Al ve göz	1 dirhem	10 akçe	17 Şaban 1180
<hr/>			
İbrişim	1 dirhem	6 akçe	22 Muharrem 1183
Kaytan	1 dirhem	7 akçe	22 Muharrem 1183
Al ve göz kaytan	1 dirhem	9 akçe	22 Muharrem 1183
Nakış ipeği	1 dirhem	5 akçe	22 Muharrem 1183
Döğme	3 aded	1 akçe	22 Muharrem 1183

²⁰⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 184.

²⁰⁵ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 184.

²⁰⁶ 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili, Belge : 7.

1180 senesine ait fiyatlar ile 1183 senesi fiyatları arasında bir düşüş görülmekle beraber, aradaki boşluk hasebiyle bir kıyaslama yapmak mümkün olmadı.²⁰⁷

5- Hallacan Fiyatları

Hallacan fiyatlarına dair rastladığımız kayıtlarda sadece 1178 ve 1182 senelerine ait fiyatlar mevcuttur.²⁰⁸ Sicillerde tespit ettiğimiz hallacan fiyatları şöyledir :

Penbe-i na mahluc : 1 kıyye : 100 akçe
 Penbe-i mahluc : 1 kıyye : 1 guruş

Bu fiyatlar 30 Receb 1178 tarihinde verilmiştir. Burada dikkati çeken akçe ve guruş'un bir arada kullanılması ve aynı kalem'e ayrı olarak uygulanmasıdır. 21 Cemaziye'l-evvel 1182 senesinde düzenlenen narh'ta ise fiyatlar şöyledir²⁰⁹ :

Penbe-i endahte : 1 kıyye : 85 akçe (1182)
 Penbe-i endahte : 1 kıyye : 130 akçe (1184)
 Endahte : 1 batman : 3,5 guruş (1182)
 Endahte : 1 batman : 6,5 guruş (1184)
 Penbe-i na endahte : 1 batman : 5,5 guruş (1184)
 Penbe-i endahte : 1 kıyye : 32 para (1182)

1182 - 1184 seneleri arasında önemli bir miktarda fiyat artışı görülmemekle beraber, 1183 senesine ait fiyatın verilmeyişi, fiyat artışının seyrini sağlıklı bir biçimde tespit etmeyi zorlaştırmıştır.

²⁰⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 180.

²⁰⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge: 14-15; 53 No'lu Şer'iyye: 186.

²⁰⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 186 - 52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 20.

6- Habbazan Fiyatları

Habbazan fiyatlarının 1178 - 1185 seneleri arasındaki seyrini, narh fiyatlarında görebildiğimiz gibi²¹⁰, mübaya'a fermanlarında verilen fiyatlar da mevcuttur.²¹¹

Habbazan fiyatları aşağıdaki tablodaki gösterilmiştir.

Cinsi	Birimi	1178 (para)	1179 (para)	1181 (para)	1182 (para)	1183 (para)	1185 (para)
Alâ hinta	Kile	110	120	100 / 80	100	100	4
Evsat hinta	"	100	110	90 / 70	90	85	3,5
Edna hinta	"	80	100	80 / 60	80	80	3,5

Mübaya'a fermanlarında geçen dakik hinta ve şa'irin akçe mukabilinde tahsili emredilmiştir. 21 Şevval 1183 tarihinde yayınlanan mübaya'a fermanında, 1 kile şa'ir 30 akçe'den tahsil edilmiştir.²¹² Ramazan 1184'deki mübaya'ada dakik hinta'nın kilesi 60 akçe'den alınmıştır. Aynı fermanında şa'ir, yine 30 akçe üzerinden alınmıştır.²¹³

7- Mihciyan Fiyatları

12 Rabiü'l-evvel 1182 tarihinde düzenlenen narh'a göre mihciyan fiyatları şöyledir²¹⁴ :

Kebir mih : 1 kıyye : 60 akçe
 Üçü birlik : 100 aded : 30 akçe
 Beşer birlik : 100 aded : 15 akçe
 Sayı mih : 100 aded : 12 akçe
 Çöp mih : 100 aded : 9 akçe

²¹⁰ 52 No'lu Amasya Şer'iyye: 14, 19 - 53 No'lu Şer'iyye: 185.

²¹¹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 111, 115, 121.

²¹² 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 115, 126, 127, 146.

²¹³ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 165.

²¹⁴ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 186.

Sicillerimizde mevcut narh fiyatları bunlardan ibarettir. Canlı hayvan fiyatlarını da mübaya'a'lardan öğrenebiliyoruz.

8- Canlı Hayvan Fiyatları

Canlı hayvanların fiyatları belirlenirken, hayvanın yaşı ve besili oluşuna dikkat edilirdi. Fiyatlar, genellikle serbest piyasa fiyatları idi ve tarafların anlaşmasına bağlı idi.²¹⁵ Sicillerimizde, canlı hayvanlara narh tarhedildiğine rastlamadık. Ancak, yayınlanan mübaya'a fermanlarında, deve, katır ve bargirin mübaya'a fiyatları mevcuttur.

Safer 1182'de gönderilen mübaya'a fermanında, Yanbolu kışlağına getirilmesi için 5500 katır'ın 125 guruş'dan mübaya'a edilmesi istenmektedir.²¹⁶ 24 cemaziye'l-ahir 1182'de Amasya Sancağı'nda 150 deve 50 guruş'dan mübaya'a edilmiştir.²¹⁷ Ancak, Şaban 1182 tarihindeki fermanında deve'nin 110 guruşdan ve katır'ın da 60 guruş'dan alınması emredilmiştir.²¹⁸

Sicillerimizdeki mevcut bilgilerden, devenin fiyatı 110-130 guruş arasında değişmektedir. Sivas valisine, Sivas ve Amasya kadıların gönderilen fermanında, Sivas'daki Yeni il, Türkmen ve Memala aşiretlerinden 150 devenin 300 guruşdan, katırın 2000 akçeden mübaya'a edilmesi istenmiştir.²¹⁹

²¹⁵ M. Öztürk; "Tokat'ta Fiyatlar". Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu. Ankara, 1987, s. 206.

²¹⁶ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 36.

²¹⁷ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 56.

²¹⁸ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 69.

²¹⁹ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 73.

9- Kitap Fiyatları

10 zilhicce 1182 tarihinde, Amasya'da Cami-i Enderun Mahallesi'nde vefat eden Abdizâde Mehmet Efendi'nin terekesinde çıkan kitaplar ve fiyatları şöyledir:²²⁰

<u>Kitabın Adı</u>	<u>Fiyatı (Guruş olarak)</u>
Mushaf-ı şerif	25
En'am-ı şerif	10
Tefsir-i kadı (1 cild)	10
Müslim	5
Kütübu'n-Necari	1,5
Haşiye-i kadı sûre-i Bakara	1
Tercüme-i kırk Zalle	1,5
Manzume-i hilafiye şerhi Musahi	2
Leta'if-i işârat min'el fukaha	1
Câmi-i sağır şerh-i Menavi (4 cild)	7
Mu'ayyenü'l-hükkâm	1,5
Haşiye-i Dürer ve Gurer	5
Fetavay-ı ibni sehim	1
Câmi-üs Sağır mine'l-fukaha	1
Muhtasar-ı vikâye	0,5
Minyetü'l-Musli	1
Eşbah-ı Nezayir	3
Şerh-i esma'u'l-hüsna	1
Tenvirü'l-ebâr	2
Fera'izden Serâciye şerh-i seyyid	0,5
Haşiye-i mutavel be-zebân-ı Farisi	1
Camiî Şerhi kafiye-i be-zaban-ı Farisi	0,5

²²⁰ 53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili. Belge : 101.

Şâfiyye şerhi Çarperdi	2
Ta'rifat	2
Miftahu'l-ulûm	4
Ma'lumu'l-ulûm	1
Şerh-i Dibâce	0,5
Nasuh ve Mensûh	1
Ebu'l-feth haşiyesi	1,5
Kaşifü'l-esrar	0,5
Şerh-i cevherü't- Tevhid	2
Kenzü'r-Rumûz	0,5
İş'arat-ı Mahlukat	0,5
Zahiretü'l-mülük li Ali Hemedâni	0,5
Sahah-ı Cevher-i Cezd-i evvel	2
Lügat-ı Müntehab	1,5
Lügat-ı Esâmi	0,5
Lügat-ı Sâmi (2 cild)	2
Lügat-ı Halimi	2
Müntehab-ı rebiü'l-ebrar	1,5
Ni'metullah	3
Müntehab-ı ebyat-ı arabiyye	1,5
Şerh-i hidaye fi hulefa-yı efdal	0,5
Şerh-i Gazvatü'l-usul	2
Şerh-i kadı-ı mir	1
Behçetü'l-esrar Abdulkadir Geylani	1
İsbat-ı vacib	2
Şerh-i Tavalı'li Sinâbi	1
Şerh-i miftahu'l-ulema-i Sadeddin	2
Şerh-i sünusi hayrû'l-kelam	1
Şerh-i şahir-i bi'l-Arabiyye	5
Şerh-i Şahir-i bi't-Türki	1

Tasavvurat	0,5
İcza ve Ketb	0,5
Fevakih-i Bedriyye	0,5
Zeyl-i Şakayüku-Nu'maniyye	0,5
Hüseyniyye ma' Mi'raciyye	0,5
Tıbb-ı Salihi	3
Cedvel-i Tab	1,5
Tıb-ı be-zeban-ı Farisi	0,5
Felahatnâme	0,5
Cevher-nâme	0,5
Hikaye-i be-zeban-ı Farisi	0,5
Farisî sarf-ı Arabi	0,5
Kat'a-ı Mesnevi	0,5
Razgül-ü be-zeban-ı Farisi	0,5
İnşâ-ı Cami	0,5
Gülistan ma' Divan-ı Hilalî	1
Hadika-ı Hakim Senayî ve Divan-ı Hüsrev	1
Timurname-i Hâtifi	0,5
Kitab-ı Tenazi' Bahar Şita	1
Divan-ı Mevlana Cami	2
Mantuku't-Tayr	2
Tarih-i İbn-i Hallikan	10
Netayic-i Fünûn ve Şerh-i Tantaraniyye	1,5
Ahi Çelebi	2
Şecat-ı Cami	4
Misâl-i Meydâni	10
Muhtarat-ı Kasâyid-i Arabiyye	
İlî mecmua'-yı müdün	2
Gülistan	1
Baharistan	1

Divan-ı Hoca Hafız	1,5
Mu'amma-yı Mir Hüseyin	1
Divân-ı Veysî	1
Divan-ı Cevri	1
Divan-ı Sabri	0,5
Divan-ı Nevâyî	0,5
Divan-ı Selim Zehranî	1
Divan-ı Selim	0,5
Divan-ı Fasîh	1
Divan-ı Kasım	1
Divan-ı Süleyman	0,5
Divan-ı Necâti	0,5
Divan-ı Riyazi	0,5
Sağır ve kebir mecmu'a (2 aded)	5,5

SONUÇ

Hüseyin Hüsameddin Yesar'ın "*İttikçe tecelli dile, envar-ı Amasya, Şevkiyle yakar kalbimi, bir nâr-ı Amasya*" dediği Amasya şehri, tarihi kaynaklarda "*Medinetü'l-Hükemâ*" olarak da vasıflandırılmıştır. Bu vasfa mazhar olan şehir, bir kültür ve medeniyet merkezi olmuştur.

Amasya, XVI. asrın ortalarına kadar Osmanlı şehzadelerinin tecrübe kazandıkları bir merkez idi. Buna binaen "*Şehzade Sancağı*" olarak da zikredilirdi. Burada, sancakbeyi vazifesiyle görev yapan şehzadeler tahta geçmede daha kuvvetli şansa sahip idiler. Çünkü, sahip olduğu stratejik yapı ve özellikle doğu sınırına yakın bir sancak olması hasebiyle sınır boylarında yapılacak mücadelelerde kazanılacak başarıların, şan ve şerefin taht yolunda büyük avantaj sağlayacağı muhakkaktır. Çelebi Mehmed, II. Murad, Fatih ve II. Bayezid Amasya'da sancakbeyi olarak görev yapmışlardır. Ayrıca II. Murad'ın oğlu Alaeddin, II. Bayezid'in oğlu şehzade Ahmed, Kanuni'nin oğulları şehzade Mustafa ve şehzade Bayezid'da Amasya'da idarecilik yaptılar. XVI. asrın ortalarından itibaren, İstanbul'a yakın şehzade sancaklarının öneminin artmasıyla ve Amasya'nın merkezden uzak olması hasebiyle önemini kaybetmiştir. Şehzadeler buraya gönderilmeyince, merkezden tayin edilen sancakbeyleri tarafından idare edilmeye başlandı.

Osmanlı Devleti idari yapısı yukarıdan aşağıya doğru Eyalet, Sancak (Liva), kaza, nahiye, köy ve mezra şeklinde idi. Bu birimlerin başına tayin edilen idareciler de aynı sıraya göre yapılırdı.

Devletin idari yapı içerisindeki en büyük birimi eyalet idi ve başında da ehl-i örften beylerbeyi bulunurdu. Fakat, XVI. asrın

ortalarında görülen menfilikler, idarede de kendisini gösterir ve eyaletlere vezirler atanmaya başlanır. Nüfuz ve iltimasın revaç bulunmasıyla görev alan vezirler, gittikleri yerlerde reaya'ya karşı adil olmamaya ve hatta bazıları zulmetmeye temayül gösterirler. İncelediğimiz dönemde Amasya Sancağı'nda Sivas eyaletine bağlıdır. Sivas Livası'nın başında vezir Ali Paşa ve Sarızâde Mehmed Paşa vali olarak bulunmaktaydılar.

İdarî yapı içerisinde, ikinci büyük birimi sancaklar oluşturmaktaydı. Sancağın idari yönetimi, sancakbeyi'nin uhdesinde idi. Sancağın idarî, askeri, beledî ve iktisadî işlerinden sorumlu olan sancakbeyi, savaş zamanında bağlı bulunduğu beylerbeyine mülaki olurdu. Kendi askeri ile beraber, istenilen yerde ordu-u humayûna katılmak mecburiyetindeydi.

Sancak idaresi içerisinde Amasya'nın ayrı bir yeri vardı. Amasya, şehzadelerin idari tecrübe kazandığı ve bizzat idare ettikleri bir "*Şehzade Sancağı*" idi. Bundan dolayıdır ki ilim, sanat ve kültürde en üst seviyeye çıkmıştı. Ayrıca, şehzadelerce yönetilmesi, bağlı bulunduğu eyaletin üstünlüğünü nisbeten hafifletiyordu. Çünkü, beylerbeyinin bir sancağında şehzade bulunmakta ve hissi dahi olsa bir üstünlük hasıl olurdu.

Sancakların, sancakbeyi tarafından idaresi, incelediğimiz dönemde riayyet edilmeyen idari bir kuraldır. Sancakbeylerinin yerine "*mutasarrıflar*" görev almaya başlamıştır. Merkezdeki vezir rütbeli paşalar vali veyahud mutasarrıf isimleriyle sancaklara tayin edilmişlerdir. İncelediğimiz H. 1179-1184 seneleri arasında ve paşa rütbesi ile Hafız İbrahim Paşa, Abaza Mehmed Paşa, el-Hac Hidayetullah Paşa, Mehmed Sadık Paşa, Amasya'ya mutasarrıf tayin olunmuşlardır.

Osmanlı idarî yapısındaki değişme ve bozulma emarelerinden olan görevi hakkıyla ifa etmeme ve hatta görev yerine gitmeme

“*mütesellimlik*” kurumunun yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Başlangıçtaki vasfını kaybederek bizzat idareyi ele alır bir duruma gelmiştir. Sancağa atanan mutasarrıfın görev mahalline gidinceye kadar ki zamanda onun yerine ve onun adına görev yapan mütesellimler, daha sonra sürekli görevde kalmışlardır. Görev yerlerine gitmeyen mutasarrıflar, mütesellim nasb ve tayin etmişlerdir. Bu uygulam, incelediğimiz dönemde de revaçta olmuştur. 13 Rabiü'l-evvel 1182'de Amasya'ya mutasarrıf tayin edilen Hidayetullah Paşa, görev mahalline gelinceye dek Halil Bey mütesellim nasb olunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, ismi adaletle dürüstlük ve şeriat ile bütünleşmiş olan kadılık kurumu, revaçta olan ve hürmet edilen kurumdu. Ehl-i Şer'den olan kadılar, ehl-i ulûm arasında seçilirdi. İslâm hukukunun uygulayıcı ve takipçisi idiler. Verdikleri kararlarla padişahları dize getirirler ve adaletten sapmalarına engel olurlardı.

Kadılar, kazaların adlî, beledî ve iktisadî işlerine nezaret ederlerdi. Ayrıca, merkezin ilk muhatabı kadılar idi. Gönderilen fermanlar kadı tarafından kayd edilir ve diğer devlet görevlilerine tebliğ edilirdi. Medrese müderrisleri arasından, Kazaskerler tarafından seçilip, şeyhülislâm ma'rifetiyle fermanı hazırlatılıp tayin yapılırdı. Devletin yükselmesinde ve üç kıta'da hüküm sürmesinde kadıların mühim rolleri olmuştur. Çünkü, müslim ve gayr-ı müslim reaya'nın adaletle yönetilmeleri, devletin adaletine güvenleri, kadıların sayesinde oluyordu.

Kadıların en önemli yardımcıları naibler idi. Ancak, kadıların tayin edildikleri yere gitmeyerek naib atamaları, bazı aksaklıkları beraberinde getirmiştir. Bu alışkanlık, XVIII. asırda devam etmiş ve reaya şikayet etmeye başlamıştır. Çünkü, adalet dağıtımında

gösterilen titizlik azalmış, kaza ve sancak'ta nüfuz sahibi olanlar naibleri etkilemişlerdir.

Kadı'nın diğer bir yardımcısı ise Muhzırbaşı ve maiyetindeki muhızrlar idi. Mahkemenin asayişini sağlayan muhızrlar, suçluları getirip-götürürlerdi. Muhzırbaşılık da iltizam yoluyla elde edilmeye başlanınca, verdikleri meblağı çıkarma ve hatta daha fazla kazanma hırsı menfiliklere sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde carî olan idarî yapının en önemli şahsiyetlerinden biri de müftilerdi. İdare edilenlerin haksızlıklara uğratılmaması, idarecilerin adaletli davranmaları ve dini meseleler bu makamın uhdesinde idi. Devlet, bir islâm devleti hüviyetindeydi ve yapılan işler de islâm'a uygun olmalıydı. Din kurallarının devlet idaresinde etkili olduğu ve hatta yön verdiği tarihi bir hakikattir. Eski çağlardan beri kurulmuş olan devletlerden hiç birisinin, idaresinin din kurallarından ayrı olduğunu söylemek memkûn değildir. Bu makamın ehemmiyetinin idrakinde olan Osmanlılar, müderris olmuş, alimlerden müfti seçerdi ve müftilerin fetvalarına en başta padişahlar riayet etmişlerdir.

Osmanlı Taşra idaresinde "*vücut-u memleket*" olarak adlandırılan ayan ve eşraf, idarecilerle halk arasında bir aracı durumunda idiler. XVI. asrın sonlarına doğru iltizam usulünün buna zemin hazırladığı görüşü yaygındır. Ehalinin temsilcisi olan ayan ve eşraf, zengin tüccarlardan, ulemâdan, imamlardan seçilirdi. Aya'nın reaya'yı mezalimden koruması, adil olması gerekirken, XVII. asırdan itibaren kendilerinin haksızlıklara tevessül ettikleri görülür. Güçlü hale gelen ayanlar, devlete başkaldıracak, emirleri dinlemeyecek ve devleti yıllarca uğraştıracaklardır.

Amasya Sancağı'ndaki toprak idaresi, Malikane Divani idi. Kendilerine maikane-divanî topraklar verilen eşhas, bu toprakları kendisi işlemeyip icara vermiştir. Devlet, kendi payına düşeni "*eminler*" vasıtasıyla alırdı. Malikane-Divanî olarak toprak verilen (sahib-i arz) kişi ise; arazide yapılan ziraatden hasıl olan üründen hissesine düşeni alırdı.

İktisadî yapı ile alakalı belgelerde, örfî ve şer'î vergiler, Avarız-ı divaniyye vergileri, mukata'alar, fiyatlar-ki bunların çoğu narh fiyatlarıdır- geçmektedir. Şer'î vergiler olarak öşür ve cizye alınmıştır. Cizye evrak'ından Amasya'ya düşen miktarlar alâ, evsât ve ednâ türünden verilmiştir.

Sicillerimizde geçen örfî vergilerin az olduğu çoğunluğu "*Avarız-ı Divaniyye*" vergilerinin oluşturduğu görülmektedir. İncelediğimiz dönemin Osmanlı-Rus savaşlarına denk gelmesi, daha çok avarız-ı divaniyye türünden vergilerin tarh edilmesine sebep olmuştur. Avarız ve Nüzul, imdad-ı seferiyye ve hazariye, imdad-ı menzil, cebelû bedelliyyesi, iştira ve sürsat toplanmış olan vergilerdir. Ayrıca, resm-i kışlakiyye, bad-ı heva ve mal-ı gaib de alınmış olan gelirlerdir. Ayrıca mukataa gelirleri de önemli idi.

Vergi tahsillerinde usulsüzlüklerin yapıldığı, hilaf-ı kanun akçe talep edildiğini, merkeze yazılan arzıhallerden öğreniyoruz. Halkın zulme uğradığı ve bunun neticesinde vergi tahsiline giden memuru kovduğu, sicillerde geçmektedir.

Amasya Sancağı'nın H. 1179 - H. 1184 seneleri arasındaki fiyatlarını tesbit edebiliyoruz. Temel gıda maddelerinin, kumaş fiyatlarının, et fiyatlarının, çivi, pamuk, ekme fiyatlarının, beş senelik seyrini takip edebildik. Zikredilen tarihler arasındaki narh fiyatlarının tesbit şekli ve kimler tarafından tesbit edildiği de sicillerde geçmektedir. Esnaf şeyhi kadı, kethüda ve Yiğitbaşı'nın

narh tesbitindeki rolleri ve ihtisab müessesinin ismi geçen kurumlarla beraber yaptığı fiyat kontrolleri de önemlidir.

İçtimaî yapı hakkında sicillerimizde evlilik, nafaka, mehir, din değiştirme ve vakıf kayıtları geçmektedir. Evlilik işlemlerinde eski Türk geleneklerinin izleri görülürken, mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel ile vasi tayini nafakalarda Damat Ferit Paşa, islâm hukuku kurallarının uygulandığı görülmektedir. Takdir edilen nafakanın, o günün şartlarında kendini geçindirebilecek miktarda olunmasına çok dikkat edilmiştir. Ölen kişilerin küçük yaştaki çocuklarına vasi tayinleri yapılmış ve bu hususta müslim, gayr-ı müslim farkı gözetilmemiştir.

Sicillerimizde geçen diğer bir önemli hususda Ermeniler'de görülen din değiştirmedir. İki Ermeni kızı şeref-i islâmla müşerref olmuşlardır. Ayrıca, Hristyanların bu yörede buldukları ve kendilerine ait bir patrikhane'nin bulunduğu Damat Ferit Paşa belgelerinde geçmektedir.

Amasya'nın "*Şehzade Sancağı*" olmasından dolayı olacak ki, vakıflar şehri bir ağ gibi sarmıştır. Kurulan cami, mederese, tekke ve zaviyelere vakıflar tanzim edilmiştir. Hameyn evkafının gelirlerinden bir kısmının Amasya'da bulunduğu sicillerde geçmektedir. Bir kültür merkezi olma özelliğini bu vakıflara borçlu olan Amasya, birçok alim de yetiştirilmiştir.

Amasya Sancağı'nın H. 1182 - H. 1183 yıllarındaki nüfusunu ise avarızhane sayılarından yola çıkarak bulmaya çalıştık. Zirâ, dönemin nüfusunu tam olarak verebilecek bir kayda rastlamadık. Çıkardığımız rakamlar tahminidir. Amasya'nın H. 1182'deki tahmini nüfusu 28.000 ile 37.300 arasındadır. Cizye kayıtlarındaki gayr-ı müslim nüfus çok azdır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKGÜNDÜZ, Ahmed ;Osmanlı Kanunnameleri, c. VI, İstanbul, 1993
 ----- ;İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf
 Müessesesi, Ankara, 1988
 ----- ;Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, c.I, İzmir 1990
- ALBAYRAK, Sadık ;Budun Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak
 Meselesi, İstanbul, 1973
- AKDAĞ, Mustafa ;Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. II,
 İstanbul 1995
- ARIKAN, Zeki; "*Hamit Sancağındaki Tımar Düzenine Toplu
 Bakış*",X. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, c.II,
 Ankara 1988
- AYDIN, Mesut ;Amasya Medreseleri, Ankara, 1980 (Basılmamış
 Lisans Tezi)
- BARKAN, Ö.Lütfü; "*XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat
 Hareketleri*", Belleten, XXXIV/ 1-36, Ankara,
 1970
 ----- ;Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I,
 İstanbul, 1980
- BELDİCEANU, Nicoara ;Osmanlı Devletinde Tımar, Ankara, 1985
- BAYRAKÇI, Halil ;Osmanlı Toprak Sistemi (Mirî Hukuk), İstanbul,
 1990
- BAYKARA, Tuncer; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I:
 Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara, 1988
- BALTACI, Cahit; XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,
 İstanbul, 1976
- CEZAR, Yavuz; Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim
 Dönemi, İstanbul, 1986
- CİN, Halil; Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin
 Bozulması, İstanbul, 1985

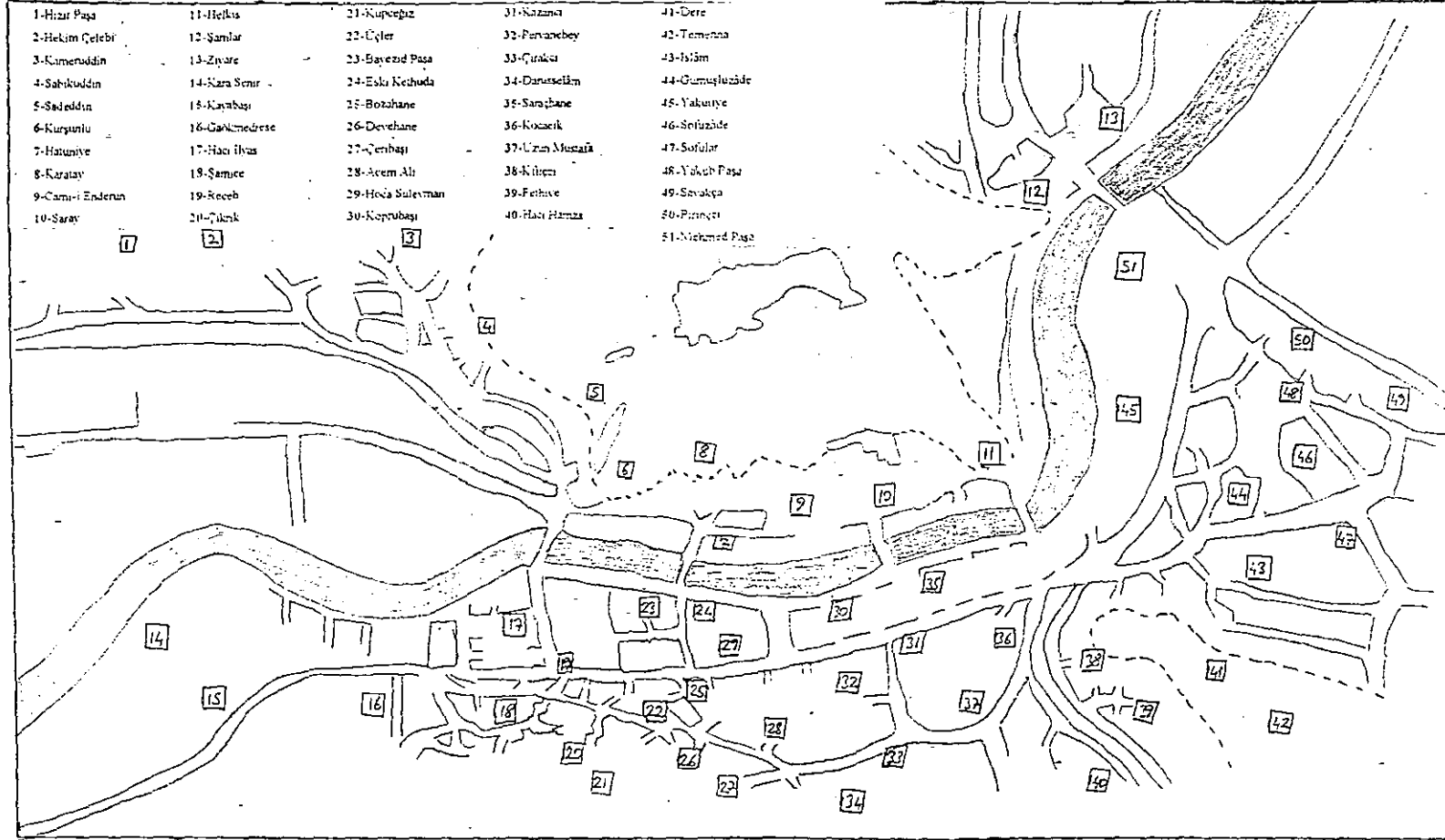
- ÇAĞATAY, Neşet; “*Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para vakıfları ve Bankacılık*”, VD, s. IX, Ankara, 1972
- ; Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik, Ankara, 1974
- ; “*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler*”, DTCF. Dergisi, C.V, S.5
- ÇADIRCI, Musa; “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)*, IX. Türk Tarih Kongresi, C.II, Ankara, 1988
- ; “*II. Mahmud Döneminde Mütessesimlik Kurumu*,” AÜDTCF.Dergisi, c.XXVIII, s.3-4
- ; Tazimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991
- DURİ, Abdulaziz; İslam İktisat Tarihine Giriş, İstanbul, 1991
- DEMİREL, Ömer; II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri, Ankara, 1989
- DURSUN, Davud; Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İstanbul, 1989
- DENSCHWAN, Hans; İstanbul ve Anadolu'ya Seyehat Günlüğü (Çev. Y. Önen), Ankara, 1992
- EMECEN, Feridun; “*Cebeli*”, TDV. İslam Ansiklopedisi, C.VII, İstanbul, 1993
- ERGENÇ, Özer; “*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, C.II, Ankara, 1981
- ; “*Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*”, Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul, 1984
- ; “*Osmanlı Şehrindeki Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*”, Türk Tarih Kongresi Bildiriler, İstanbul, 1986
- EVLİYA ÇELEBİ; Seyahatname, C.I-II, İstanbul, 1986
- ERYILMAZ, Bilal; Osmanlı Devletinde Gayr-ı Müslim Tebanın Yönetimi, İstanbul, 1986

- FALKE, Friederich; Umumi İktisat (Çev.Raşit Hatipoğlu), Ankara, 1938
- GÖYÜNÇ, Nejat; “*Hane Deyimi Hakkında*”, İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi, S.32, Mart, 197
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin; Ahi Birlikleri, İstanbul, 1977
- GRENARD, Fernand; Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü (Çev. Orhan Yüksel), İstanbul, 1992 .
- Grolier Encyclopedia, C.İ, İstanbul, 1993
- GÖKBİLGİN, Tayyib; “*15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum*”, Vakıflar Dergisi, S.VI, İstanbul, 1965
- GÜRAN, Tefik; Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara, 1989
- HALAÇOĞLU, Yusuf; Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991
- ; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1991
- HAMMER, Jozeph Von; Osmanlı Tarihi (çev. A. Karahan), C.II, İstanbul, 1991
- İNALCIK, Halil; “*Cizye*”, TDV. İslam Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul, 1993
- ; Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi), İstanbul, 1993
- KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1988
- KARAL, E. Ziya; Osmanlı Devletinde İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1943
- KÖPRÜLÜ, Fuad; Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 1981
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S; Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul, 1983
- ; “*1009(1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları*” TED, S. 9, İstanbul, 1978

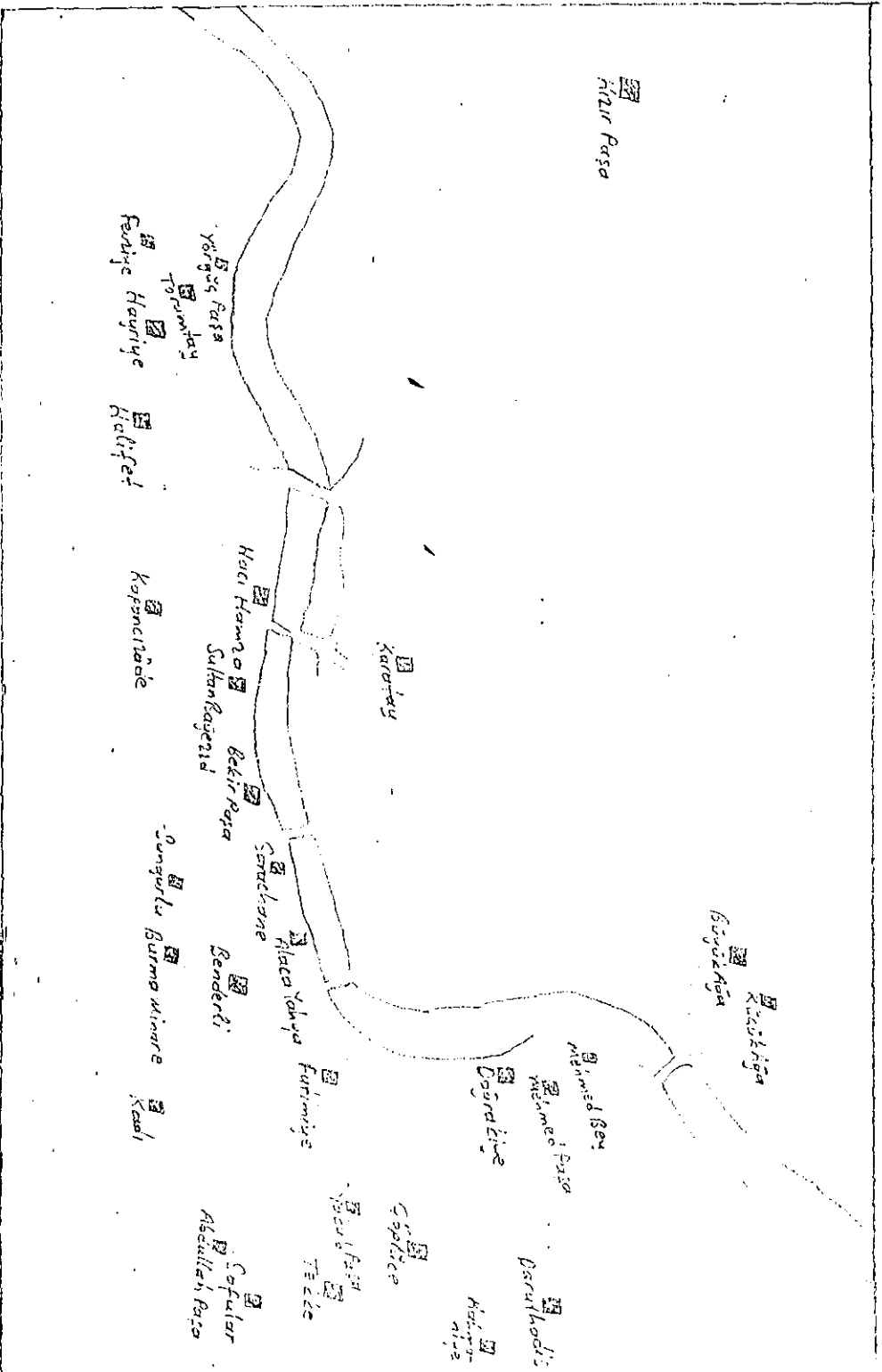
- KÖPRÜLÜ, Fuad; İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul, 1983
- KAZICI, Ziya-ŞEKER, Mehmet; İslam-Türk Medeniyeti; İstanbul, 1982
- KAZICI, Ziya; Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul, 1987
-----; İslam Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1996
- KOZAK, İ. Erol ; Bir-Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, İstanbul, 1995
- MC GOWAN, Bruce; "*Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü(1600-1830)*", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, c. II, Ankara 1981.
- MUHAMMED Hamidullah; Modern İktisat ve İslam (Terc: S. Çataloğlu-Z. Kavakcı), İstanbul 1969.
- Mustafa Nuri Paşa ; Netayicü'l-Vukuat (Sad.N.Çağatay), C.III, Ankara.1992
- NEDKOF, Christof "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye*" (Terc: Şinasi Altundağ), Belleten, c. VIII, Sayı : 32,
- Muhyiddin Nevevi ; Riyazu's-Salihin (Çev. Hüsnü Erdem), C.III, Ankara 1992
- OĞUZOĞLU, Yusuf; "*Di-zdar*", TDV. İslam Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul 1994
-----; "*Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler*", Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 1988
- ORTAYLI, İlber ; "*Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü*", AID. Dergisi, s. 9, 1976
- ÖZTÜRK, Mustafa; "*Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi*", Belleten, c. LV, Sayı: 212, Ankara, 1991
-----; "*XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları*", Belleten, c. LIV, Sayı: 211
-----; "*Tokat'ta Fiyatlar*", Türk Tarihinde ve

- Kültüründe Tokat Sempozyomu, Ankara, 1987
- ; *"Güneydoğu Anadolu'da Fiyatlar"*, V.
- Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat arihi
Kongresi Tebliğler, Ankara 1990
- ÖZDEMİR, Rıfat ; *"Tokat'ta Ailenin Sosyu-Ekonomik Yapısı(1770-1810)"* , Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara, 1987
- ; XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1989
- ; *"Ankara Esnaf Teşkilatı"*, Ondokuz Mayıs Üniv. Eğt. Fak. Dergisi, s. I, Samsun 1986
- ÖGEL, Bahaeddin ; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988
- ÖZKAYA, Yücel ; *"XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları"*, IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, c.II, Ankara, 1988
- ; *"Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık"*, DTCF Yay. Ankara, 1977
- ; *"Rumeli'de Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler"*, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, Ankara, 1981
- ; *"XVIII. Yüzyılda Mütessesimlik Müessesesi"*, AÜDTCF. Dergisi, c. XXVIII, s. 3.
- ; XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985
- ÖZ, Mehmed ; *"Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskan ve Nüfus"*, Belleten, C.LVII, S. 219
- PAKALIN, M. Zeki ; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul, 1983
- SAYAR, N. Sami ; *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul.1978
- SEVİÇ, Necdet ; *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı*, İstanbul, 1978

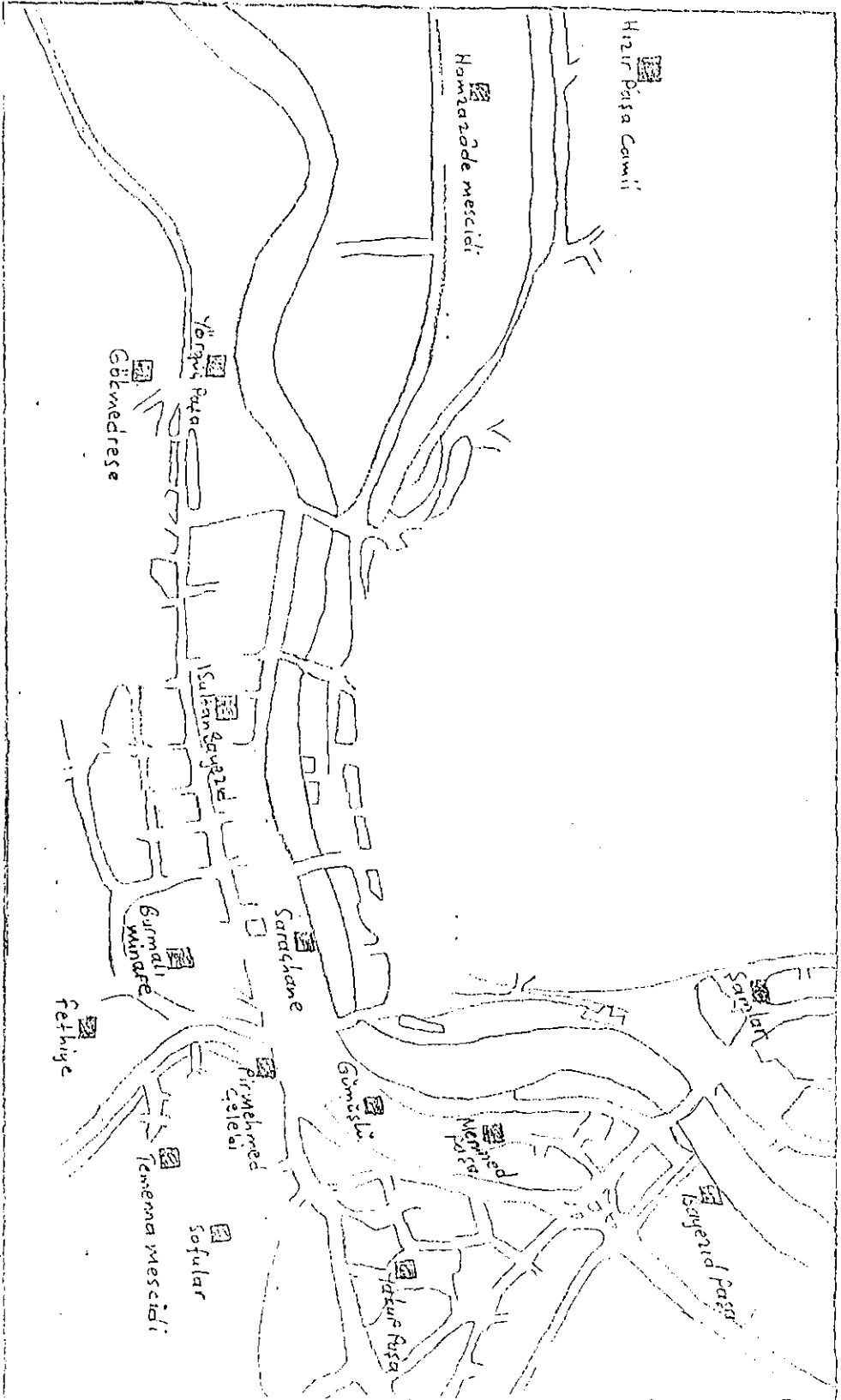
- SUÇESKA, Avdo ;“*Sarayoova’ da XI. Asırda Vakıf Kredileri*”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara, 1990
- STRABON ;Coğrafya(Geographika) (Terc. A: Pekman), Kitap XII, Bölüm 1-3, İstanbul, 1969
- ŞEKER, Mehmet ;İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara, 1991
- ;İbn-i Batuta’ya Göre Anadolunun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik, Ankara, 1993
- TURAN, Osman ;Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1971
- TRAK, Selçuk ;İktisat Tarihi, İstanbul, 1973
- TABAKOĞLU, Ahmet;Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1994
- ;Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985
- ;İslam ve Ekonomik Hayat, Ankara, 1988
- TUĞ, Salih ;İslam Vergi Hukunun Ortaya Çıkışı, İstanbul, 1984
- TOPÇU, Emel ;Fatih Dönemi Kamu Yönetimi, Ankara, 1993
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “*Ayan*”, İslam Ansiklopedisi, C. II,İstanbul 1960
- ; Osmanlı Devleti’nin, İlmiye Teşkilatı , Ankara, 1988
- ; Kitabeler, c. I, İstanbul, 1927
- ; Osmanlı Tarihi, c.I-II, Ankara, 1988
- ULUÇAY, Çağatay ;18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955
- YILDIZ, H. Dursun ;Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.12, İstanbul, 1989
- YÜCEL, Yaşar ;“*Ayan*”, Belleten, c.38, S.152, Ekim, 1974
- YESAR, H. Hüsameddin; Amasya Tarihi(Sad. A.Yılmaz- M. Akkuş), c.I, Ankara, 1986

HARİTA : 1 Sicilimizde Geçen Mahalleleri Gösteren Kroki

HARITA : 2 Sicilimizde Geçen Medreseler

HARITA : 3 Sicilimizde Geçen Camiler

İNDEKS

A

Acaib-i Makdur²
 Acem Ali Mahallesi: 9,10,11,13,18,23
 Ağnam Resmi: 129,136,137,138
 Ahi Sadeddin Mahallesi: 10,15
 Aişe Hatun: 29
 Akdağ Yahya: 35
 Alâ:134
 Alaca Yahya: 35
 Alçak Kalesi: 1,2,3
 Amasya Tarihi: 8,
 Arus: 132,139
 Arpalık: 50,52,127
 Arguma: 2,64
 Asesbaşı: 57
 Avarız:7,43,92,96,132,140,141
 Avarız-ı Divanniyye: 132,140
 Ayaniyye:85
 Ayan:9,53,83
 Balus:2,23
 Baç:132

Banuk Şah:13
 Barut:1
 Batın Amasya:3
 Bazar Süffi:26
 Bedesten:1
 Benderli:36
 Bennak:132,139
 Beylerbeyi:4,40,41,51,124
 Bozahane:9,10,16,23
 BurmaMinareCamii:11,16,29,36
 Burc.2

C

Cami-i Enderun:12,15,19,20
 Cami:2,3,28,29,30,31,32
 Canik: 154
 Cebelu bedeliyyesi: 153
 Celali:2,3
 Cizye:92,131,133,134

Ç

Çarkçı:90,91

Çelebi Mehmed:6,8

Çeribaşı:9,10,65

Çeri Sürücüleri:65

Çırakçı:9,16,18

Çıkrıkçı:14,16

Çökçe Mahallesi:26

Çöplüce:36

D

Danişmendliler:5,12,15,20

Darüselam:9,13,18,20

Darüş-Şifa:19,35

Debbağ:87,88,90

Dere Mahallesi:8,13,16,19,20

Devehane Mahallesi:9,10

Diyar-ı Rum:39

Dizdar:2,3

Doğrakiye:11,35

E

Edna:134

el-Hac İlyas:17

Emniye:78,79,80,142,159

Enderun:2

Enderun Kalesi:3

Ergani:58

EskiKethüda

Mahallesi:9,16,22

Esedî Gurusu:141

Esnaf:21,66,86,169

Eşraf:83,85

Evliya Çelebi:1,2,3,96

Evsat:134

Eyalet:40,41

Ezinepazarı:94

F

Ferman:52,53,54,55

Fethiye Mahallesi:13,16,19,20

Fetva:80,81

Fevziye:36

Firuz Ağa:12

Foka:8

Fon:2

G-Ğ

Ganem:174,175,176

Gazagancı:21,22

Gelgiras:42,43

Geldiklan:42,47,94,124

Gıyaseddin Muhammed:19

Gökmedrese Mahallesi:14,22

H

Habbazan:178

Hacı Hamza

Mahallesi:13,20

Hacıyan:87,88,89

Hakala:45,95

Hallacan:177

Hamam:14,15,16,17,18,19,22

Haraç:131,133,134

Harc-ı defter:142,159

Harşene:2,3

Harşene Dağı:18

Has:40,131

Hatuniye:15,20

Havza:42

Hayriye Medresesi:36

Hazine:58

Hekim Çelebi Mahallesi:10,17

Helkis Mahallesi:2,3,6,12,24

Hınta:156

Hızırpaşa:2,17

Hoca Süleyman:9,23,24

Hüddamiyye:142,159

Hüseyin Hüsameddin:2,6,8

I-İ

İbrahim Çarşısı:9

İbrişim:179

İkta:120,125

İhtisab:99,130

İkinci Murad:8,34

İltizam:122,127,129,130

İmdad-ı Seferiyye:7,132,150

İmdad-ı Menzil:7,145

İskilibli Seyyid Halil:51

İslâm Mahallesi:21,22

İспенçe:139

İştira bedeli:161,162,163

İyas Ağa:12,31

J-K

Kadı:4,50,57,66,67	Köprübaşı Mahallesi:21,22
Kadıasker:23,67,69	Kuba:21,22
Kaftan baha:138,139,140	Kule:1
Kale dizdarı:2,15,63,64,126	Kurşunlu Mahallesi:15,19
Kalemiyye:78,79,80,142,159	Küpçeğiz:14,16
Kamerüddin Mahallesi:10,18	L
Kapu halkı:1	
Kapusuz	Ladik:42,43
levendat:51,54,107,108,109,110	
Karatay Mahallesi:15,19,20	M
Kasaban:90,91,174	
Kaşifiyye:37	Madenüs:2,3
Kazancı:14,21,22,23	Mahalle:2,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27
Kazzazan:176	Medrese:2,6,12,13,14,15,18,19,21,24,25,26,32,33,34
Keban:58	Mehmed Paşa Camii:5,28,29,30
Kedağra:42,43	Melik Gazi Bey:12
Kethüda yeri:2,53,57,58	Menzil:145
Kılıççı:13,18,19	Merzifon:42
Kışlakiyye:138,139	Mescid:42
Kırklar Dağı:3,17	Mescid:8,9,10,11,12,15,16,20,21,22,23
Kızlar Sarayı:12	Mih:178
Kilare:31	Mir-i Miran:40,120
Kilari Selim Ağa:31	
Kocacık Mahallesi:14,21	

Mir Liva:40

Muhzır:77,78,159

Muhtesib:169

Mukata'a:54,122,127,128,129

Mutasarrıf:49,50,51,52,53,57,127

Muinüddin Süleyman Pervane:13

Mübayaa:7,178

Mübaşiriyye:147,159

Müftü:68,80,81,82

Mühimmat:1

Mültezim:122,129,130

Mütesellim:36,51,53,54,55,56

N

Naib:67,73,75,76

Nafaka:106,139

Nahiye:40,43

Nan-ı aziz:173,174

Narh:66,67,169,170

Nefer:3,4

Nevvab:151,52,68,69,70,71,72,136

Nüzul:43,132,141,143

O-Ö

Öşr:131,135

P

Para:55,78,79,8

Penbe:177

Pervanebey Mahallesi:9,11,16,18,23

Pir İlyas:5,23

Pirinçci Mahallesi:11,18

Pontus:1

R

Rahmaniye Medresesi:36

Receb Mahallesi:14,16

Rumeli beylerbeyliği:40,41

Rüsum-u Şer'iyye:61,132

Rüsum-u Örfiyye:132

S

Sabıküddin Mahallesi:3,18

Salyane:7,40,42,49,52

Sancakbeyi:4,51,122

Saray:1,4,5,6,12,13,20

Saray Düzü:5

Sarıncı:2
 Sarachane Mahallesi:14,21,22
 Savadiye Mahallesi:26
 Savakca:8,18
 Selçuklular:1
 Selağzı:8,14,21
 Serasker:14
 Sivas:40,41,129
 Simre:14,23
 Siverek:62
 Sofular Mahallesi:8,23
 Sofuzâde Mahallesi:8,21
 Sultan Mesud:5,8,23
 Sunfur Mülkü:10
 Sultan Musa:2
 Sultan Mehmed:2
 Su Sarıncı:2
 Sürsat:155,159

Ş

Şadgeldi Paşa:22
 Şarird:87
 Şa'ir:156
 Şamice Mahallesi:14,22,23

Şamlılar Mahallesi:12
 Şeyhülislam:68,
 Şehir Kethüdası:36,56,57
 Şehre Küstü:10
 Şehzâde:19
 Şeyh Cu'î Mahallesi:17,26
 Şeyh Garik Mahallesi:22,23,25

T

Taceddin Mahmud:6,8
 Taviil Mustafa Mahallesi:26
 Temanna Mahallesi:25
 Tımar:4,40,60,61,63,64,109,124,125,135
 Timur:2
 Tokat:40,54,129
 Tozanlu:3
 Tüccar:23

U-Ü

Umur Bey:41
 Uzun Mustafa:14,16,23
 Üçler Mahallesi:9,14,23

V

Vakıf:10,11,13,24,67,71,92,111,112,1 13,114,116,121,123	Zeamet:40,63,126,135
Vali:52,52,60,61,146	Zelzele:5
Veziir:50	Zemendu:2
Voyvoda:60,61,62	Zeytun:42,43
	Zimmi:6,7,96
	Zindan:1,3
	Ziyare:7

Y

Yahşi Beyzâde Bayezıd Paşa:8
Yağlıbasan Gazi:15
Yakutiye Mahallesi:11,21,23
Yakub Paşa Mahallesi:11,18
Yavuz Selim:6
Yeniçeri Serdarı:53,58,61
Yeniçeri Ağası.59,60
Yeşilirmak:3,8,10,11,15,16,18,20
Yıldırım Bayezıd:6
Yiğitbaşı:88
Yöngüç Paşa:16,17,21,33
Yurtluk-Ocaklık:40,120

Z

Zaviye:2,15,17,18,19
Zaim:122

EK 1

17

سوره الفاتحه
 الحمد لله رب العالمين
 الرحمن الرحيم
 مالك يوم الدين
 اهدنا الصراط المستقيم
 الصراط الذي لا نولج
 في الجاهل ولا الضالين
 17

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 الرحمن الرحيم
 مالك يوم الدين
 اهدنا الصراط المستقيم
 الصراط الذي لا نولج
 في الجاهل ولا الضالين
 17

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 الرحمن الرحيم
 مالك يوم الدين
 اهدنا الصراط المستقيم
 الصراط الذي لا نولج
 في الجاهل ولا الضالين
 17

